

**T.C.
BÜLENT ECEVİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI**

Yüksek Lisans Tezi

**ZONGULDAK KOZLU'DA KÖMÜR MADENCİLİĞİ:
İŞLETMECİLİK VE ÇALIŞMA HAYATI (1848-1921)**

Tamer Güven

Zonguldak 2014

**T.C.
BÜLENT ECEVİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI**

Yüksek Lisans Tezi

**ZONGULDAK KOZLU'DA KÖMÜR MADENCİLİĞİ:
İŞLETMECİLİK VE ÇALIŞMA HAYATI (1848-1921)**

**Hazırlayan
Tamer Güven**

**Tez Danışmanları
Prof. Dr. Hamza Çeştepe
Yrd. Doç. Dr. Kadir Yıldırım**

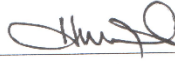
Zonguldak 2014

T.C.
BÜLENT ECEVİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüzün İktisat Anabilim Dalında 125282102014 numaralı Tamer Güven'in hazırladığı "Zonguldak Kozlu'da Kömür Madenciliği: İşletmecilik ve Çalışma Hayatı (1848-1921)" konulu YÜKSEK LİSANS tezi ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 25/08/2014 Pazartesi günü saat 15:00'dayapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda tezinin onayına OYBİRLİĞİYLE karar verilmiştir.

Başkan

Prof. Dr. Hamza ÇEŞTEPE (Danışman)

Üye

Yrd. Doç. Dr. Arzu TAY BAYRAMOĞLU

Üye

Yrd. Doç. Dr. Canan KUŞ

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

09/09/2014

Doç. Dr. İbrahim SARIBAŞ
Enstitü Müdürü

ÖZET

Kurum	: BEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı
Tez Başlığı	: Zonguldak Kozlu'da Kömür Madenciliği: İşletmecilik ve Çalışma Hayatı (1848-1921)
Tez Yazarı	: Tamer Güven
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Hamza Çeştepe
İkinci Tez Danışmanı	: Yrd. Doç. Dr. Kadir Yıldırım
Tez Türü, Yılı	: Yüksek Lisans Tezi, 2014
Sayfa Adedi	: 117

Bu çalışmada, Zonguldak Kozlu bölgesinin 1848-1921 Osmanlı dönemi kömür madenciliğinde işletmecilik ve çalışma şartları incelenmiştir. Çalışmada, kömür madenciliği tarihindeki değişimleri açıklamak için konuyla ilgili diğer çalışmalardan farklı olarak iktisadi bir dönemlendirme kullanılmıştır. Daha sonra bu dönemlendirme, süreç içerisinde değişen kömür madenciliğinin işgücü üzerindeki etkilerini ortaya koymak için de kullanılmıştır. Havzada önceden mevcut ve daha sonra kurulan işletmelerin madencilik faaliyetleri ve devletin tahakküme dayalı olarak yeterli işgücü oluşturma gayretleri ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Özellikle arşiv kaynaklarından elde edilen bulgulara göre işletmeler, kar güdüsünün arttığı 1882 yılından sonra havzada yatırımlarını hızlandırmıştır. Yurtiçi yatırımlar yeterli olmayınca havzaya yabancı sermayenin yatırım yapması kaçınılmaz olmuştur. Ancak bu şekilde kömür istihali yeterli bir seviyeye çıkarılmıştır. Havzadaki işçi profili belirli dönemlerdeki gelişmelerin oluşturduğu etkiye göre değişmiş ve çeşitlenmiştir. Sermayedeki artış işgücü arzını artırarak, işgücü piyasasının kısmi olarak serbestleşmesini sağlamıştır. Fakat, mükellef işçilerin yarı zamanlı ve köy hayatına bağlı yaşamları, havzanın Osmanlı döneminde aktif işçi hareketlerinin ve örgütlerinin oluşumunu engellemiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Zonguldak Kozlu, Kömür Madenciliği, Çalışma Hayatı.

ABSTRACT

Institution : BEU Institute of Social Sciences, Department of Economics
Title : Coal Mining Zonguldak in Kozlu: Business Administration and Working Life (1848-1921)
Author : Tamer Güven
Adviser : Prof. Dr. Hamza Çeştepe
Second Adviser : Assoc. Prof. Dr. Kadir Yıldırım
Type of Thesis, Year : MSc. Thesis, 2014
Total Number of Pages : 117

In this study, there has been investigated the business administration and working conditions of the coal mining at Zonguldak Kozlu area in 1848-1921 Ottoman period. In the study, there has been preferred economic periodization in order to explain changes in the coal mining history, different from other studies on this subject. Then, in the study this periodization has also been used to present the impacts of changing coal mining business on the labor in the process force. It has been examined in detail that the mining operations of earlier and subsequent established enterprises' activities in the basin and the state's efforts of creating adequate workforce on the basis of the domination.

According to findings obtained from archival sources especially, enterprises has accelerated their investment in the basin after the year of 1882 in which the investors expected to gain more profit from their businesses. Since the domestic investments was not enough for the region, foreigner investments have become inevitable. The labor profile in the basin has changed and diversified by means of impacts of developments in specific periods. By increasing labor supply in investment, it has been provided partial liberalization of labor market. However, amenable workers who works for part time with a village centered life style prevented the emerging of active worker movements and labor unions in the basin during the late Ottoman period.

Keywords: Ottoman, Zonguldak Kozlu, Coal Mining, Working Life.

ÖNSÖZ

Bu çalışma, 1848-1921 yılları arasında Zonguldak Kozlu'da gerçekleşen kömür madenciliğinin süreç içerisindeki değişimini iktisadi bir perspektif ile incelemeye çalışarak, kömür istihsal etmek için kullanılan sermaye ve işgücü kesimini bu çerçevede konumlandırmayı amaçlamıştır. Bu kapsamda, arşiv kaynaklarından yararlanılarak süreç içerisinde hem sermaye hem de işgücü yönünden kısmi serbestleşmenin yaşandığı, devletten özel sektöre doğru bir değişimin meydana geldiği tespitine ulaşılmıştır. Osmanlı tebaasından Müslümanlar, daha çok ocaklara hisse payları seviyesinde ortak olarak küçük çaplı yatırımlar yaparken, Osmanlı tebaasından olan gayrimüslimler, 1882'den sonra yerli işletmeler kurarak sermaye yönünden daha etkin olmuşlardır. Bu çerçevede işgücü, giderek daha vasıflı ve çeşitli hale gelerek nicelik olarak da gelişme göstermiştir.

Çalışmanın hazırlanmasında öncelikle tez danışmanım Prof. Dr. Hamza Çeştepe'ye, özellikle çalışmanın Osmanlı Arşivlerine ve diğer kaynaklara uzak bir mekanda hazırlanmasından dolayı sahip olduğum dezavantajları hissettirmemek adına gösterdiği hoşgöründen ve değerli katkılarından dolayı minnettarım. İkinci tez danışmanım olarak desteğini ve yol göstericiliğini hiçbir zaman esirgemeyen Yrd. Doç. Dr. Kadir Yıldırım'a da ayrıca teşekkür ederim. Arşiv kaynaklarını kullanabilmek için Osmanlıca öğrenmeye çalışırken ilerlememe yardımcı olan, Bülent Ecevit Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden Yrd. Doç. Dr. Yücel Namal ile Yrd. Doç. Dr. Canan Kuş'a ve Fakültemiz Maliye Bölümü'nden Arş. Gör. Şahin Yeşilyurt'a teşekkürü borç bilirim. Arşiv kaynaklarını değerlendirirken transkripsiyon konusunda birebir yardımcı olmasının ötesinde, tez çalışmam süresince gösterdiği sabır, özen ve hassasiyetinden dolayı değerli eşim Gülden Bakırtaş Güven'e de şükranlarımı sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
TABLolar LİSTESİ.....	viii
FOTOĞRAFLAR LİSTESİ.....	ix
KISALTMALAR LİSTESİ.....	x
GİRİŞ.....	2
1. ZONGULDAK KÖMÜR HAVZASINDA MADENCİLİĞİN GELİŞİMİ.....	6
1.1. Osmanlı Sanayileşmesi/Modernleşmesi ve Kömür.....	6
1.1.1. Osmanlı Sanayileşmesi ve Kömür.....	9
1.1.2. Donanmanın Modernizasyonu ve Kömür.....	14
1.1.3. Ulaşım için Kullanılan Vapurlar ve Kömür.....	18
1.2. Kömürün Ticari Olarak Çıkarılmaya Başlanması (1848-1867).....	21
1.3. Zorunlu Çalıştırma ve Dilaver Paşa Nizamnamesi (1867-1882).....	26
1.4. Kömür Satışının Piyasaya Açılması (1882-1906).....	29
1.5. Havzada Serbest İşçi Çalıştırma Dönemi (1906-1921).....	36
2. KOZLU'DA MADEN OCAKLARI, KURULAN İŞLETMELER VE HAVZADAKİ DİĞER İŞLETMECİLERİN FAALİYETLERİ.....	40
2.1. Kozlu'da Ocak Sahipliği.....	40
2.1.1. Miras ile Ocakların Hisse Devirleri.....	41
2.1.2. Yabancılara Yapılan Hisse Devirleri.....	43
2.1.3. Osmanlı Tebaasından Gayrimüslimlere Yapılan Hisse Devirleri.....	43
2.1.4. Osmanlı Tebaasından Müslümanlara Yapılan Hisse Devirleri.....	45
2.2. Kozlu'da Kurulan İşletmeler.....	49

2.2.1. Giurgiu Kumpanyası.....	50
2.2.1.1. Kuyu Sınırının Belirlenmesi	51
2.2.1.2. Kumpanyanın Rekabet için Devletle Olan Vergi Pazarlığı	53
2.2.1.3. Kumpanyanın İflası ve Devri.....	56
2.2.2. Hallaçyan Kumpanyası.....	57
2.2.3. Kozlu Kömür Madenleri Osmaniye Anonim Şirketi.....	58
2.3. Kömür Havzasındaki Diğer İşletmelerin Kozlu'daki Faaliyetleri	60
2.3.1. Ereğli Şirket-i Osmaniyesi.....	60
2.3.2. Sarıcazadeler Şirketi	63
2.3.3. Karamanyan Kumpanyası.....	65
3. KOZLU MADENCİLİK SEKTÖRÜNDE ÇALIŞMA HAYATI.....	67
3.1. Genel Çalışma Hayatı.....	70
3.2. Mükellefiyet	72
3.3. Ücretler.....	75
3.4. Kazalar.....	80
3.5. İşçi Örgütleri.....	84
3.6. Grevler.....	87
SONUÇ.....	92
KAYNAKÇA.....	97
EKLER.....	111

TABLolar LİSTESİ

	Sayfa
Tablo 1.1: Ereğli Şirket-i Osmaniyesi Öncesinde Kurulan İŞletmelerin Kōmür İstihalleri	36
Tablo 2.1: 1911-1922 Arasında Kozlu'da El Değiştiren Ocaklar, Alıcılardı ve Satıcılardı	47
Tablo 3.1: İŞçilerin Gũnlũk Őcretleri (Kuruş Cinsinden)	78
Tablo 3.2: 1922'de İŞçi Őcretleri (Yeraltı ve Yerũstũ)	79
Tablo 3.3: Dũnya Maden İŞçilerinin 1000 Kişi Başına Kaza Őlũm Oranları (1901-1910)	80
Tablo 3.4: Maden İŞçilerinin 1 Milyon Ton Kōmür Başına Kaza Őlũm Oranları (1901-1910)	81
Tablo 3.5: Osmanlı'nın 1 Milyon Ton Kōmür Başına Őlũm Oranı ile Diğer Őlkelerin Őlũm Oranlarının Karşılaştırılması (1901-1907)	81
Tablo 3.6: Zonguldak Kōmür Havzasında Yaşanan Grevler	87

FOTOĞRAFLAR LİSTESİ

	Sayfa
Fotoğraf 1.1: Kozlu Mevkiinin Şimal Cihetinden ve Oluk Başından Görüntüsü	111
Fotoğraf 1.2: Kozlu Şimendiferinin Giurgiu Kumpanyası'nın Kömür Harmanı Önünden Görüntüsü	111
Fotoğraf 1.3: Kozlu Nam Mevkiide Petri'nin Ocağının Şark Cihetinden Görüntüsü	112
Fotoğraf 1.4: Kozlu Mevkiinde Kılıç Tabir Olunan Kömür Ocaklarından (Aşağı) Kılıç Ocağı'nın Şark Şimal Cihetinden Görüntüsü.....	112
Fotoğraf 1.5: Hallaçyan'ın Domuz Ocağı Oluğu	113
Fotoğraf 1.6: Kozlu Mevkiinde Oluk Başının Garb Cenub Cihetinden Derenin Ağzından Alınan Resmi	113
Fotoğraf 1.7: Kozlu Oluk Başına Tren ile Kömür Sevkiyatı	114
Fotoğraf 2.1: Kozlu Mevkiinde Giurgiu Kumpanyası'nın Kuyu Tabir Olunan Kömür Ocağının Kuyusu Ağzında Vakii Makine Dairesinin Dahilen Görüntüsü	114
Fotoğraf 2.2: Kozlu Nam Mevkiide Giurgiu Kumpanyası'nın Kuyu Tabir Olunan Kömür Ocağının _____ Makine Dairesinin Garb Cenub Cihetinden Görüntüsü	115
Fotoğraf 2.3: Zonguldak Limanı ve Yük Yükleme için Kullanılan Vinçler ..	115
Fotoğraf 2.4: Zonguldak Limanı ve Yük Yükleme için Kullanılan Vinçler ..	116

KISALTMALAR LİSTESİ

A.İ.T.İ.A.	: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi
B	: Receb
bkz.	: Bakınız
Ca	: Cemaziyelevvel
C	: Cemaziyelahir
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
Kg.	: Kilogram
L	: Şevval
M	: Muharrem
N	: Ramazan
Ra	: Rebiülevvel
R	: Rebiülahir
S	: Safer
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfa sayısı
Ş	: Şaban
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDK	: Türk Dil Kurumu
TİSK	: Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu
TMMOB	: Türkiye Makine Mühendisleri Odaları Birliği
UMWA	: The United Mine Workers of America (Amerika Birleşik Maden İşçileri)
USBM	: The United States Bureau of Mines (Birleşik Devletler Maden Bürosu)
vd.	: Ve diğerleri
Yay. Haz.	: Yayına Hazırlayan
Za	: Zilkade
Z	: Zilhicce
ZKÜ	: Zonguldak Karaelmas Üniversitesi

GİRİŞ

Zonguldak kömür havzası, 19. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı Devleti için önem arz eden bir bölge olmuştur. Bunun nedeni, Zonguldak kömür havzasının işletilmesiyle, hem Osmanlı sanayisi için gerekli enerji kaynağının hem de modernleşen ordunun ve bilhassa da donanmanın kömür ihtiyacının karşılanmaya başlanmasıdır. Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı yıllarda kömür havzasından 1 milyon ton kömür çıkarılırken, 10 bin yeraltı ve yerüstü işçisi havza için, Osmanlı tarihinde yaşanmamış bir tecrübenin varlığını ifade etmiştir. Bölgenin hem Cumhuriyet öncesi hem de sonrasında devlet, sermaye ve emek üçgeni açısından zengin ilişkiler ağına sahip olması, gerek akademyanın gerekse de bölgenin yerel araştırmacılarının ilgisini çekmiştir.

Kömürün havzada bulunması daha erken bir tarihe denk düşse de, madenlerin devlet tarafından işletilmeye başlanma tarihi 1848 olarak bildirilir. Hazine-i Hassa tarafından maden idaresi padişah himayesine alınmış ve çıkarılan kömür miktarını artırmak amacıyla İngiltere'den alet, edevat ve teknik eleman getirtilmiştir. 1865'te Bahriye Nazırı Ahmet Vesim Paşa, Sultan Abdülaziz'den maden idaresinin Hazine-i Hassa'dan alınarak Bahriye Nezareti'ne verilmesini talep etmiştir. Çünkü çıkarılan kömür miktarı yeni kurulan fabrikaların ihtiyaçlarını karşılamadığı gibi en çok da donanmanın mağdur olmasına neden oluyordu. 1865'te maden idaresi, çıkarılan kömürün donanmada kullanılması ve maden bölgesinin deniz kenarında olması sebebiyle Harbiye Nezareti yerine Bahriye Nezareti'ne devrolunmuş ve 1908 yılına kadar böyle kalmıştır. Daha sonra havzanın idaresi, 1908 yılında Ticaret ve Nafia Nezareti'ne, bundan bir yıl sonra da 1909'da Orman, Maadin ve Ziraat Nezareti'ne devredilmiştir. Kurtuluş Savaşı'nın ardından da 1920 yılında havza, İktisat Nezareti'ne bağlanmıştır.

Bu tarihlerin maden havzasında iktisadi sonuçlar doğurması yadsınamaz. Fakat bazı siyasi olayların iktisadi sonuçları her ne kadar daha sonra ortaya çıkmış olsa da burada bahsi olan idarenin hangi nezarete olduğu, dönemin pratik gerekliliklerinden kaynaklanmaktaydı. Bunun aksine bölgenin şartlarının birbiriyle etkileşimi sonucunda oluşan bazı olgular birer sonuç değil iktisadi sebeptir.

1867 Dilaver Paşa Nizamnamesi ile bölgede 13 ile 50 yaş arasındaki erkeklere münavebeli mükellefiyet¹ uygulaması getirildi². Bu nizamname devletin, kömürün madenlerden çıkarılması için ne kadar istekli olduğunu ortaya koymaktadır. İngiltere, Fransa ve ABD gibi ülkelerde özel işletmeciliğe dayalı bir sistem varken, Osmanlı'da devlet madenlerin sahibi ve imtiyaz vericisi konumundaydı. Bu konum Osmanlı Devleti'nin bölge sakinleri ile eskiden sahip olduğu tebaa ilişkisinin paternalistik³ bir yapıya dönüşmesine yol açtı. Bu dönüşüm, etkisini Cumhuriyet sonrasına da aktarmıştır. Sonuçta iktisadi olarak bakıldığında havzada emek arzı, bölgenin 14 nahiyesinin köylerinde yaşayan köylüler ile sınırlandırılmıştır. Nizamname, emek arzındaki istikrarsızlığı düzeltebilmek amacıyla çıkarılmış olup kömür havzasında yeni bir dönemin başlangıcını oluşturan ilk kırılmayı oluşturmaktadır.

1882'ye kadar sabit ve devletin belirlediği fiyat üzerinden, devletin verdiği izin ile çıkardıkları kömürü devlete satan madenciler, alacaklarını alamadıkları ve işçilere yapmaları gerekli ödemeler ile diğer masraflarını sahip oldukları gelirlerden karşılayamadıkları için, çıkardıkları kömürün % 40'ını piyasaya satmak için talepte bulundular. 1881'de kurulan Duyun-ı Umumiye idaresi tarafından gelirleri borçlarına karşılık olarak el konulan Osmanlı hazinesi, madencilerin nakit ihtiyacının piyasadan karşılanmasını kabul etti. Bu karardan sonra ilki Kozlu'da Giurgiu Pano tarafından kurulan olmak üzere bir dizi işletme kuruldu. Bu işletmeler bölgeye getirdikleri sermaye ile kısa sürede önemli teknolojik hamlelerde bulundular. Ethem Çavuş'un hatıratına görene ilk nakit ücret Giurgiu Madenlerinde verilmeye başlandı. Bu da işçilerin bu ocağa girmeleri için fazladan çaba sarf etmelerine sebep oldu.

1906 yılında dışarıdan işçi temininin serbestleştirilmesinden sonra özellikle Doğu Karadeniz'in metal madenlerinde çalışan tam zamanlı uzman maden işçileri kömür havzasına akın ettiler. Bu ilk göç dalgaları, aynı zamanda kömürün ilk

¹Nöbetleşe olarak zorunlu çalıştırma.

²Dilaver Paşa Nizamnamesi'nin tam metni için bkz., Çıladır, Sina (1994); *Karadeniz Ereğli'nin Tarihi*, Demokrat Ofset Tesisleri, Karadeniz Ereğli, ss. 151-170.; Etingü, Turgut (1976); *Kömür Havzasında İlk Grev*, Koza Yayınları, İstanbul, ss. 28-52.

³Bir başka bilincin iyiliği, mutluluğu, gereksinimleri, çıkarları ve/veya değerleri adına, daha iyi olacak diye onun karar özgürlüğüne zorla karışma. Bkz., TDK (2014); *Büyük Türkçe Sözlük*, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.53eb4c001fe0d2.24839632, (Erişim Tarihi: 13.08.2014).

işletilmeye başlandığı yıllardan başlayarak bölgenin tarihinde şahit olduğu göç örüntülerini oluşturmaya başladı. Tam zamanlı işçiler maden havzasına sadece uzmanlıklarını değil tam zamanlı işçi tecrübelerini de getirdiler.

Bu çalışma, bahsedilen kritik tarihlerin maden bölgesinde ortaya çıkardığı sonuçları belirginleştirmeyi amaçlamaktadır. Bunun için dönemin başlangıcı olarak, madenlerin işletilmeye açıldığı yıl olan 1848, sonu olarak da mükellefiyetin kaldırıldığı 1921 yılı kabul edilmiştir. Bölge olarak ise maden bölgesindeki önemli gelişmelerin ortasında bulunan Kozlu bölgesi seçilmiştir. Kırım Savaşı sırasında havzanın en örgütlü işçi yapısına sahip bölgesi olan Kozlu, savaşta Fransız ve İngiliz gemilerine kömür temin edilmesini sağlamıştır. Bu dönemde dekovil hattı⁴ ve teleferik kurulmuştur. Dilaver Paşa Nizamnamesi'nin ardından maden müteahhitlerine ruhsat veren fen komisyonu da yine Kozlu'da kurulmuştur. İlk işletmenin kurulması, yeni usüle göre ilk kuyunun açılması da yine bölgede gözlemlenmiştir.

Konuyla ilgili birincil arşiv kaynakları yanında çeşitli yazarlar ve maden işçileri tarafından yazılmış kitaplar ve az sayıda akademik araştırma bulunmaktadır. Bu çalışmaların çoğunda maden bölgesi için siyasi bir dönemlendirme tercih edilmiştir. Bu çalışmalarda –Ahmet Naim (1934), Hüseyin Fehmi İmer (1944), Sina Çıladır (1970), Bahri Savaşkan (1993), Ekrem Murat Zaman (2004), Hamdi Genç (2007) gibi-havza tarihi siyasi bir bakış açısı ile dönemlendirilerek anlatılmıştır. Maden bölgesinin işletilmeye başlanmasından itibaren farklı nezaretlerin idaresinde olması, bu siyasi dönemlendirmelerin temelini şekillendirir. Aslında bu durum devletin gölgesinin, maden bölgesinin tümüyle şekillendirilmesinde üstlendiği rolün araştırmacılar tarafından benimsenmesinin ve miheng taşı sayılmasının bir ürünüdür.

Bu konuda istisnai çalışmalardan birine örnek olarak Quataert'in çalışması⁵ gösterilebilir. Yazar kitabında işçilerin günlük yaşamlarını, çalışma koşullarını ve

⁴Ray aralığı 60 cm veya daha az olan, arabaları buhar, hayvan veya insan gücüyle yürütülen küçük demiryolu. Bkz., TDK (2014); *Büyük Türkçe Sözlük*, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.53b5297dd1ede9.14578459, (Erişim Tarihi: 03.07.2014).

⁵Quataert, Donald (2009); *Osmanlı İmparatorluğu'nda Madenciler ve Devlet Zonguldak Kömür Havzası 1822-1920*, (Çev.: Nilay Özok Gündoğan ve Azat Zana Gündoğan), Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

köyleri ile olan ilişkilerini, devlet ile işletmeler karşısındaki konumları bağlamında incelemiştir. Havza üzerine yapılan çalışmalar arasında diğerlerinden bu yönüyle ayrılan söz konusu çalışma, devlet ve işletmeler yerine işçilerin hayatları üzerine odaklanmıştır. Bu kapsamda çalışma bir dönemlendirme üzerine odaklanmamıştır. Fakat yapılan siyasi dönemlendirmelerin havza tarihinde ortaya çıkan değişimlerin dönüm noktalarını oluşturmadığını vurgulamıştır.

Bu çalışmada ise, havza tarihini anlatan diğer kaynaklarda siyasi olarak şematize edilmiş tarihsel dönemlendirme yerine iktisadi bir dönemlendirme tercih edilecektir. Havzanın Osmanlı dönemindeki gelişimi, devletin rolü, işletmeciler ve işçiler bu dönemlendirmeye göre incelenecek, konumları saptanacaktır. Süreç içerisinde devletin hakim rolünün giderek piyasa lehine değişmesi de bu dönemlendirmenin süreç ile bir anlamda ispatlanması anlamına gelmektedir.

Kozlu bölgesiyle alakalı olarak erişebildiğimiz tüm birincil kaynaklar Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden elde edilmiştir. Havza üzerine yazılan ikincil kaynaklar ışığında, havza tarihinde devletten özel sektöre doğru evrilen kömür işletmeciliğinin; altyapı, işletmecilik ve işçi yapısı üzerindeki etkileri belirginleştirilmeye çalışılmıştır.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde kömürün Osmanlı'da kullanıldığı alanların özeti verilerek bu madenin Osmanlı için önemini altı çizilmeye çalışılmıştır. Yine bu bölümde, yukarıda bahsedilen dönemlendirme zorunlu çalıştırma, kömür satışının piyasaya açılması gibi alt başlıklarla detaylandırılmaya çalışılmaktadır.

İkinci bölümde, Kozlu bölgesinde ocaklardaki hisse sahipliğinin nasıl geliştiği, 1882 sonrası yeni kurulan işletmelerin faaliyetleri ve havzada kurulan büyük işletmelerin Kozlu'daki faaliyetleri ele alınmaktadır.

Üçüncü bölümde, gelişen kömür madenciliğinin havzadaki işçi profilini nasıl değiştirdiği üzerinde durulmaktadır. Mükellefiyetin hukuki metninin Osmanlı maden nizamnameleri dikkate alınarak meşruiyeti, ücretlerin zaman içinde değişimi ve diğer mesleklere göre konumu ve kazaların dünya kaza oranlarına göre yeri incelenmektedir.

Bu bölümde, ayrıca, işçi örgütlerinin ve hareketlerinin sınırlı sayıda olmasının, Osmanlı'nın genel yapısının bir yansıması mı yoksa bölgeye has bir özellik mi olduğu da belirlenmeye çalışılmaktadır.

Çalışmanın sonunda ise tüm anlatılanlardan genel bir değerlendirmenin yapıldığı sonuç bölümü yer almaktadır.

1. ZONGULDAK KÖMÜR HAVZASINDA MADENCİLİĞİN GELİŞİMİ

1.1. Osmanlı Sanayileşmesi/Modernleşmesi ve Kömür

İlk çağlardan bu yana Çin ve İngiltere'nin kömür bulunan bölgelerinde yaşayan yerel halkın kömürün varlığından haberdar olduğu vakidir. Amerika'nın zengin kömür madenlerine sahip Pennsylvania bölgesinde bulunan yerli halklar da aynı şekilde kömürün varlığından haberdardılar (Quataert, 2009:34). Osmanlı'nın kömür havzasında yaşayan halk da kömür madenlerinin keşfolunduğu iddia edilen⁶ 1829 tarihinden çok daha öncesinde kömürün bölgede var olduğunu biliyordu. Fakat kömürün üretilmesi için öncelikli olarak gerekli olan, ekonomik sistemin kömür gibi bir enerjiye ihtiyaç duymasıdır. Kömürün piyasada değerlendirilerek kitle için üretilmesi ancak sanayi inkılabı ile mümkün olabilmıştır (Clark ve Jacks, 2007:68). 19. yüzyıl Osmanlı madenciliğinde, kömür madenciliğini en önemli alan haline getiren neden dönemin Sanayi Devrimi olarak anılmasıdır (Quataert, 1985:914).

Sanayileşme sadece teknik alanda yaşanan ilerlemelerle meydana gelen bir olgu değildir. Ticarete, tarımda ve nüfusta da eş zamanlı bir gelişme olmalıdır. Fransa'da İngiltere'ye göre gözlemlenen daha yoğun toprak sahipliği, şehirlerde ucuz emek gücü oluşmasını engellemiştir. Aynı şekilde yoğun toprak sahipliği sebebiyle tarımda oluşamayan verimlilik, şehirleri besleyecek tarımsal artının oluşmasını engellemiştir. (Toprak, 1985:1341). 16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar İngiltere'deki toprak sahiplerinin kar etmek amacıyla topraklarını çevirmeleri (*enclosure*) ile mülksüzleşen köylüler, büyük şehirlerde ucuz emek, köylerde de tarımsal verimlilik anlamına geliyordu (Huberman, 2007:185-188). Nitekim bu avantaj, İngiltere'de sanayi üretimin Fransa'ya göre daha erken gelişmesi için elverişli bir ortam oluşturmuştur (Toprak, 1985:1341).

⁶Kömürün bulunması ile ilgili Uzun Mehmed mitos, hikayenin birkaç farklı versiyonunun içerdiği ihtilaflar ve bu hikayeleri oluşturan Cumhuriyet seçkinlerinin bahsi geçen mitos ile kendilerini konumlandırmaları üzerine yapılan tartışma için, bkz., Quataert, Donald (2009); *Osmanlı İmparatorluğu'nda Madenciler ve Devlet Zonguldak Kömür Havzası 1822-1920*, İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 22-40.

Osmanlı'da ise tarımsal üretimin çeşitliliği ve miktarı, 1800 ile 1914 arasında artış göstermiştir. Fakat İmparatorluğun genelinde ekilebilir alanların birçoğu hala atıl vaziyette bulunuyordu (Quataert, 2006:961-966). Anadolu'da öşür ödeyenlerin çoğu küçük toprak sahiplerinden oluşuyordu. Tüm ekilebilir arazilerin %75'i, sayıları bir milyon olan küçük toprak sahibinin elindeydi [Nickoley (1924)'den⁷ aktaran Quataert, 2008:55]. Her ne kadar 1830'lardan sonra imparatorluğun farklı bölgelerinde farklı büyüme hızları ile nüfus biraz daha fazla artmış olsa da Osmanlı tarımındaki toprak bolluğu durumu eskiden beri varlığını koruyordu (Güran, 1998:54; Quataert, 2006:901; Karpat, 2008:121-123). Bu durum nüfusun %82'sinin 60 dönümden daha küçük işletmeler şeklinde örgütlenmeleri ile birleşerek üretim tekniklerini ve kalıplarını belirliyordu (Güran, 1998:54-55). Zirai üretim kapasitesi bu sebeplerden dolayı yeteri kadar artmadığından, üretici, hane içini doyurabilecek geçimlik ekonominin sınırları içinde kalıyordu (Güran, 1998:56-57).

Batıdaki teknik üstünlüğü 18. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan sanayi inkılabı ile hisseden Osmanlı, aslında 18. yüzyıl başlarına kadar ateşli silahlar, madencilik ve diğer alanlarda Avrupa ile paralel bir gelişme göstermiştir (İhsanoğlu, 1992:139). 1820'den Birinci Dünya Savaşı'na kadar Avrupa'nın üstünlüğü ile karşı karşıya gelen Osmanlı iktisadi hayatı yeni bir iktisadi düzen olan kapitalizm ile karşılaşmıştır (Pamuk, 2011:191). Dönem içinde ekonomi dışa açılırken Avrupa sermayesinin ağırlığı İmparatorluk içinde artmıştır. Hatta bu durum, bazı bölgelerde Avrupa devletlerinin nüfuz alanları oluşturmasına eşlik etmiştir (Pamuk, 2014:96). 1882 sonrasında Zonguldak Kömür Havzası'nda Ereğli Şirket-i Osmaniyesi'nin varlığı, havzayı bir Fransız müstemlekesi haline getirmiştir.

Osmanlı ekonomisi 1826 gibi çok erken bir tarihte, yerel korumacılığın en güçlü savunucusu olan Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ile liberal reformlara başladı. İngiltere dönemin tüm çevre ülkeleriyle, üretimine pazar bulmak maksadıyla serbest ticaret anlaşmaları yapmak için çalışıyordu. Bu ülkeler içinde liberal reformları en erken gerçekleştiren ülke Osmanlı'ydı (Pamuk ve Williamson, 2011:161). 1838'de

⁷Nickoley, Edward Frederick (1924); "Agriculture," *Modern Turkey*, (Der.: Eliot Grinnell Mears), Macmillan Company, New York, ss. 280-302.

İngiltere ile imzalanan Baltalimanı Antlaşması ile ithal malların ticaretine verilen imtiyazlar 1838-1846 yıllarında diğer Avrupa devletlerine de verilmiştir (Kütükoğlu, 1992:94). Eski üsuldeki üretim yapısının değişmeden kalabilmesi için dışarı ile tüm ekonomik bağları kesmek gerekmekteydi. 19. yüzyılda bir ada ülkesi olan Japonya bile dışa açık bir ekonomi politikası izlemek zorunda kalmıştır (Sarç, 1940:432). Ahmet Midhat'tan bugüne kadar çeşitli yönlerden eleştiri konusu olan bu durumun ikamesi olan korumacılık politikaları ile ne Fransa Colbertizmi⁸ ve ne de Almanya Kameralizmi⁹ kendinden menkul bir şekilde gelişme meydana getirememiştir. İktisadi kararların siyaseten neler ifade ettiği dikkate alınarak yapılacak değerlendirmeler bu konuda daha sağlıklı eleştiriler yapılmasını sağlayabilir (Toprak, 1985:1340-1341). Nitekim, yapılan bu anlaşma ile Rusya tehdidi karşısında-Osmanlı'nın İngiltere'yi kendi tarafında görmesi amaçlanmıştı (Pamuk ve Williamson, 2011:162).

Sultan Abdülaziz döneminde (1861-1876) Osmanlı donanması, padişahın da askeri donatıma duyduğu titizlik sebebiyle Avrupa'nın en önemli donanmalarından biri haline geldi (Zürcher, 2013:93). Osmanlı ordusunun modernleşmesi ve etkinliği için gerekli olan madencilik; yan sanayi dalları, teknik askeri okullar, ülke çapında bir deniz ulaşımı veya karayolu ağı gibi gerekliliklerden biriydi (Ortaylı, 2012:127). Tanzimat dönemi madencilik sektörü imalat ve sanayi sektörlerinden daha fazla ilerleme gösterdi. Gelişen Avrupa sanayisine en yakın enerji kaynakları Balkanlar ve Mezopotamya'daydı. Bu nedenle 19. yüzyılın sonlarında Fransa, Osmanlı madencilik alanında en yüksek yatırımı yapan ülkeydi (Ortaylı, 2012:243). 19. yüzyılın başlarında Osmanlı'nın buhar devrimini yakalama arzusu ile donanmasını ve fabrikalarını buhar gücüyle donatmak istemesi kömür arayışına girmesini sağladı. Ayrıca savaş zamanlarında kömür arzını sağlamak istemesi de kömür madeni ocaklarını açmadaki öncelikli amacı oldu. (Quataert, 2009:9). Hatta bu sebeple maden idaresi 1865 yılında Harbiye Nezareti yerine Bahriye Nezareti'ne devrolunacaktı (Quataert, 2009:80).

⁸Fransa maliye bakanlığı yapmış olan Jean B. Colbert tarafından pratiğe geçirilmiş, temel amacı milletin zenginleşmesi ve temel ihtiyaç mallarının temin edilmesi olan, merkantilizmin Fransa'daki uygulamasıdır (Küçükkalay, 2010:172).

⁹Almanya'nın Kıta Avrupa'sı ülkesi olmasından dolayı diğerlerinden biraz daha farklılaşan, Prens hazinesi anlamına gelen *cammer* ya da *kamera*'dan türetilen, bu sebeple prensin hazinesini güçlü kılmaya çalışan, Alman merkantilizm uygulamasıdır (Küçükkalay, 2010:173).

1911'de Bahriye Nazırı Vekili; donanma, fabrikalar, resmi daireler ve şirketi dahiliye vapurları için gerekli kömürün Ereğli Şirket-i Osmaniyesi, sair ocaklar ve Kozlu'dan karşılanması gerektiğini Orman, Maden ve Ziraat Nezaretlerine bildiriyordu (BEO 3942/295611, 1911:Ek 2). Burada mevzu bahis olan kömür ticaretinde tüm arz ve talep yönleri belirtilmektedir. Kömür talep eden kuruluşlar önem sıralarına göre verilirken kömür arzının, o yıllarda kömür istihsalini neredeyse tekel olarak elinde bulunduran Ereğli Şirket-i Osmaniyesi'nden ve birçok ocak sahibi madencinin olmasından dolayı Kozlu'dan karşılanması beklenmektedir.

1.1.1. Osmanlı Sanayileşmesi ve Kömür

Klasik Osmanlı iktisadi anlayışı 18. yüzyıla kadar eksiksiz olarak işlemiştir. Fakat bu tarihten sonra Avrupa'nın askeri alanda Osmanlı'nın önüne geçmeye başlaması bu anlayışın zayıflamasına sebep olan etkenlerden ilkidir. Merkezileşen ordunun külfetini karşılamak için tüm kaynaklarını seferber eden Osmanlı Devleti, miri mübayaa¹⁰ ile ordunun ihtiyacına konu olan malları temin edebilmek için üreticilerini aynı olarak vergilendirmeye başladı. Merkezi ordunun ihtiyaçları sadece yurtiçinden karşılanamadığı için bu ihtiyaçların ithal edilmesi zorunluluk haline gelmişti. Gerekli olan malların ithal edilmesi Osmanlı için yeni bir olgu değildi. Fakat ithalatın faturasının bütçenin %4-5'i civarında olması yeni bir durumdu (Genç, 2012:233-238). Buradaki amaç kıymetli madenlerin yurtdışına çıkışını engellemekten çok dış ticaret dengesinin düzeltilmesidir (Güran, 1992:236). Bu hassasiyet neticesinde devlet eliyle yünlü, pamuklu ve yelken bezi imalathaneleri kuruldu. Yünlü manifiaktürü 1703'de, Yelken Bezi Manifiaktürü 1709'da ve İpekli Manifiaktürü 1720'de kuruldu (Genç, 2012:238-244-249). Örneğin bunlardan Yelken Bezi Manifiaktürü kurulmadan önce yelken bezi ihtiyacı Gelibolu'lu esnaflardan sağlanıyordu. Manifiaktür kurulduktan sonra da belli bir dönem yine bu esnaflardan yelken bezi alınmaya devam edildi. Fakat yelken bezi için bir manifiaktür kurma

¹⁰Devletin ordunun ihtiyaçları için belli malları kendi belirlediği fiyattan satın almasıdır. Daha önceleri sadece askeri amaçlar ile kullanılan miri mübayaa uygulamasına, 18. yüzyılın ortalarına doğru İstanbul'un ihtiyaçlarını karşılamak için de başvurulmuştur. Genellikle Rumeli bölgesinde tercih edilen uygulama ile gerekli olan zahire, bölgeler arasında tertip edilir ve üreticilerin ürünleri mübayaacılar teslim etmeleri beklenirdi. Miri mübayaa ait ürünlerin fiyatları 1830'larda 5 kat artmış olsa da hala piyasa fiyatının gerisinde kalmaya devam etmiştir (Güran, 1986:250). Sabit ve piyasa fiyatının altında belirlenen miri mübayaa fiyatı bazen üretim maliyetinin bile altında olmaktadır (Genç, 1994:78).

teşebbüsü donanmada kadirgalardan kalyonlara geçiş ile ortaya çıktı. Çünkü kalyonlar kadirgalara göre çok daha fazla çeşit, sayı ve ağırlıkta hammaddeye ihtiyaç duyarlar. Bunlardan biri de yelken bezidir (Aydın, 2011:149-151).

Bu manifaktürler Osmanlı ithal ikameciliğinin nüvelerini oluşturuyorlardı. Bunlar haleflerine göre daha ilkel oldukları gibi buhar gücüne de dayanmıyorlardı. Fakat daha sonra aynı anlayışa göre kurulan fabrikaların enerji ihtiyacı, ithal ikameciliği için kurulan bu tesislerin kömür ithal etmesini gerektiriyordu. Bunu önlemek için devlet kömür ihtiyacını Zonguldak Kömür Havzası'ndan sağlamak istiyordu. Bu çabalar Osmanlı'nın Batı tipi sanayi tekniklerini almak için 1840'lara kadar beklemediğini gösterir. Bizzat III. Selim tarafından Nizamı Cedit'in askeri malzemelerini temin etmek için gösterdiği çabalar Osmanlı'nın sanayileşmek için giriştiği ilk hamlelerdi (Clark, 1992:38).

Osmanlı imalat sektörünü değerlendirmek isteyen araştırmacılar, imalatın sadece bir fabrikada ya da bir lonca örgütü altında teşkilatlanan esnaf grupları ile yapılabileceği önyargısına sahip oldukları için kırsal alanda yapılan üretimi görmezden gelmişlerdir. Bu da Osmanlı imalat sektörü için eksik bir ölçüme ve değerlendirmeye sebep olmuştur. Osmanlı imalatı konusunda düşünülen bir diğer yanlış da halkın %80'inin kırsal alanda yaşamasından dolayı köylülerin sadece tarımsal faaliyetlerde çalışıyor oldukları genellemesiydi (Quataert, 2011:15). Toplam üretim düzeyleri sanılanın aksine, 1914'de, 1800'e göre daha yüksekti. Fakat bu artış dünya ortalamasının çok altındaydı. Osmanlı imalat sektörü büyüyor fakat dünya içindeki ağırlığı küçülüyordu (Quataert, 2011:39-40).

Osmanlı'da büyük miktarda üretim yapan tesisler sanayileşme çabaları öncesinde de mevcuttu. Tophane ve Tersane gibi tesislerde sayıca fazla işçi çalışmış, çok çeşitli aletler kullanılmış ve işbölümü oluşturulmuştu. Ancak Tanzimat'tan sonra kurulanların buharlı makine ile çalışmaları, onları fabrika ismi kazanan sınaî işletmeler sınıfına sokuyordu (Sarç, 1940:434). Osmanlı imalat sektörü büyümesinde fabrikalar kadar, küçük imalathanelerin ve evlerdeki üretimin rolü yadsınamaz olsa da, kömür madenciliğinin önemini ancak fabrikalar nezdinde kavrayabiliriz. Çünkü fabrikalar kitle üretimi yapabilmek için mekanizasyona dayanırlar ve buhar gücünü

kullanabilmek için kömüre ihtiyaç duyarlar. Bu sebeple Osmanlı sanayileşmesi ve kömür ilişkisi imalat sektöründe faaliyet göstermek için kurulan fabrikalar ile anlaşılabilir.

Kömür havzasının Hazine-i Hassa¹¹'ya ait olmasından çok daha öncesinde 1842-1845 tarihleri arasında donanmaya ve fabrikalara gönderilen kömürde; Tersane-i Amire %50'den fazla paya sahipti. Daha sonra ise Baruthane, İzmir ve Hereke Fabrikaları, Beykoz Debbağhanesi ve Feshane-i Amire ile ordu için silah üreten bazı kuruluşlar¹² gelmektedir. Ulaşım için çalışan vapurlar da bu listede yer almaktadır (Genç, 2007:10). Osmanlı'da 19. yüzyılda kurulan fabrikaların, 1840-1860 arasında devletçi politikalar ile, 1860-1876 arasında ise özel girişimcilik tarafından kuruldukları bilinmektedir (Önsoy, 1988:47). 1843 yılında özel girişimcilik ile kurulup daha sonra 1845'te devlete geçen Hereke Fabrikası gibi örnekleri olan bu fabrikalar, bilinçli bir ekonomik tercih olmaktan çok öncülleri gibi ithal ikameciliği için kurulmuşlardır (Genç, 2012:238; Seyitdanlıoğlu, 2005:60-63). Bu fabrikaların çalışabilmeleri kömür havzasından gelecek kömürlere bağlıydı. Nitekim, 1911 yılında Dahiliye Nazırı'ndan Sadaret'e yazılan bir yazıda Hereke Fabrikası'nın tatil edilmemesi için acilen kömür gönderilmesi istenmekteydi. Kozlu'da Mazlumecizade Ocaklarından 480 ton kömürün, hiçbir yere kömür gönderilmeyerek, karara muhalefet edilmeyerek ve Hazine-i Hassa Müdüriyeti'nden alınan tezkereye uyularak istisnai bir şekilde de olsa nakledilmesi gerektiği bildiriliyordu (BEO 3942/295600, 1911:Ek 2). Hariciye Nazırı'na, Hazine-i Hassa Müdüriyeti'nden gelen yazıda; Recep Kaptan'ın idaresinde Hereke Fabrikası'na kömür götürmek için Kozlu'ya giden Lazistan isimli vapurun eğer vaktinde kömür alamaz ise, fabrikanın tatil edilmek zorunda kalacağı ve çok fazla zarar edileceği belirtiliyordu (BEO 3942/295600, 1911:Ek 1).

Kurulan sanayi tesislerinin çoğu, memleketin hariçle münasebeti daha çok olan İstanbul ve *Avrupa Türkiyesi'ne* kurulmuşlardır (Sarç, 1940:429). Bu tesislerin İstanbul'da kurulanları farklı amaçlarla üretim yapsalar da genel olarak; Haliç ve İstinye koyuları, Boğaz'ın her iki yakası, Marmara denizi kıyıları ile Yedikule,

¹¹Osmanlı padişahlarının şahsî gelir ve giderlerini idare eden teşkilât (Terzi, 1998:137).

¹²Tophane-i Amire, Tüfenkhane-i Amire gibi.

Zeytinburnu, Küçükçekmece ve Bakırköy gibi demir yolu ve deniz yolu ile ulaşımı kolay olan bölgelere kurulmuşlardır (Doğan, 2013:516). Yedikule'den Küçükçekmece'ye kadar kurulan fabrikalar, doğudan batıya doğru yaklaşık 15 km boyunca uzanmışlardır (Clark, 1992:40). Bunun önemli bir sebebi de deniz yoluyla kömüre ulaşmanın kolay olmasıdır. 1910 yılında ihalesi açılan, 1911 yılında Avusturyalı Gans firması tarafından yapımına başlanan ve 1914'te şehir şebekesine ve tramvaylara elektrik vermeye başlayan Silahtarağa Elektrik Santrali de bunlardan biridir (Aksoy vd., 2009:1). İstanbul yakınlarında hidrolik güç ile enerji üretebilecek potansiyelde bir akarsu bulunmamasından dolayı bu santralin kömür ile çalışan bir termik santral olmasına karar verilmiştir. Santralde iyi cins Zonguldak taşkömürü kullanılmıştır (Akman vd., 2009:63-67). Kömüre kolay ulaşmak, yeterli temiz su temin etmek ve şehre etkin elektrik dağıtabilmek adına tesis, Haliç'in epeyce iç kısmına kurulmuştur (Kıraç vd., 2003:1239).

Yedikule'den Küçükçekmece'ye kadar olan bölgede kurulan bir dizi sanayi teşebbüsü, bu bölgede bir *sanayi parkı* oluşturma iradesini göstermektedir (Clark, 1992:40). Yapımına 1842'de başlanan Büyük Fabrika; 1846'da kurulup 1848'de Tophane-i Amire'ye devredilen Zeytinburnu Demir Fabrikası ile 1855'te tamamlanan Zeytinburnu Dokuma Fabrikası'ndan oluşmaktaydı (Seyitdanlıoğlu, 2005:61-62). Devletin 1857-58 mali yılı sonuna kadar yaptığı ve bu tarihten sonra yapacağı yatırım harcamaları içinde bu sanayi kompleksi %51'lik bir paya sahiptir (Güran, 1992:250). Kaldırılan Yeniçeri Ocağı'nın yerine kurulan Asakir-i Mansure-i Muhammediye'ye fes üretmek için kurulan Feshane Fabrikası'nın kuruluşu her ne kadar daha eski de olsa, ilk inorganik enerji ile çalışan fabrika 1850'lerin başında Basmahane-i Amire olan Bakırköy Bez Fabrikası'dır. (Toprak, 1985:1345). 1826'da Kadırga'da kurulup daha sonra Eyüp Defterdar'a taşınarak makineler ile modernize edilen Feshane Fabrikası yeni hali ile üretim maliyetlerini 26 kuruş düşürmüştü ve karında artış sağlamıştır (Güran, 1992:239). Bu dönemde sanayileşmenin öncü isimleri olan Ohannes ve Bogos Dadyan kardeşler İzmit Çuka Fabrikası'nı kurarken, Serasker Rıza

Paşa'dan Hereke'de bir fabrika kurmak için izin almışlardır¹³ (Toprak, 1985:1346). Tanzimat devrinden bugüne kalan tek fabrika olan Hereke Fabrikası 1843'te bu vesileyle kurulmuştur (Seyitdanlıoğlu, 2005:63). İzmit Çuka Fabrikası ise 1844'te faaliyete başlamıştır (Güran, 1992:245). Bursa'daki ipek üreticiliğini geliştirmek ve Hereke Fabrikası'nın ipek ihtiyacını karşılamak için de 1852 yılında Hümayun İpek Fabrikası adı altında bir fabrika kurulmuştur (Güran, 1992:249; Seyitdanlıoğlu, 2005:64).

Dericilik alanında faaliyetler her ne kadar 19. Yüzyılın başlarında başlamışsa da Beykoz Debbaghaneşi 1842'de devlete devredilerek makinelerle donatılmış ve zamanına göre modern bir vaziyet almıştır (Toprak, 1985:1350). 1848 yılında deneme niteliğinde üretime başlayan Veliefendi Basma Fabrikası'nın, ilerleyen dönemde sürekli zarar etmesinin sebebi, yabancı ustalara yüksek miktarlarda ücret ödemesiydi (Güran, 1992:247). Bu müesseselerin dışında İslimiye Fabrikası, İzmir Kağıt Fabrikası gibi fabrikalar da sanayileşme için devlet tarafından kurulan fabrikalardandır (Sarç, 1940:435).

Bu şekilde Tanzimat'tan hemen sonra temelleri atılan sanayileşme hareketi daha önce makine ile teçhiz edilen eski fabrikalar ve yeni kurulan fabrikalar ile buhar gücünün kullanılmasını sağlamıştır. Hereke Fabrikası hariç bu fabrikaların hepsinin öncelikli amacı modernleşen ve merkezileşen ordunun ihtiyaçlarını karşılamaktı ve bu sebeple de piyasadan soyutlanmışlardı (Karakışla, 2011:28). Fakat yeni ordunun modernizasyonunda simgesel bir önem ihtiva eden Feshane gibi fabrikalar dahi, Osmanlı sosyal yaşamı ile önemli etkileşimlerde bulunmuşlardır (Özbilgin, 1999:108). Nihayet, 1915 sanayi sayımlarında fabrikaların çevirici güçlerinin %75,9'unun buhar makinelerinden elde edildiği görülmüştür. Bu fabrikalarda yakıt olarak kullanılan kömür, Zonguldak Kömür Havzasından elde edilmektedir (Toprak, 1985:1353). Yerli kömüre bağlılıkları had safhada olan bu fabrikalar, kömür istihsalinin savaş sebebiyle

¹³İzmit Çuka Fabrikası'nın devlet teşebbüsü, Hereke Fabrikası'nın ise özel teşebbüs olduğunun arşiv kaynaklarından ispatı için, bkz. Buluş, Abdülkadir (2000); *Osmanlı Tekstil Sanayii Hereke Fabrikası*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, ss. 115-118.

1914'te yarı yarıya, 1917'de ise beşte birine düşmesinden dolayı faaliyetlerini tatil etmek zorunda kalmışlardır (Eldem, 1994:75-76).

1.1.2. Donanmanın Modernizasyonu ve Kömür

Buhar makinesinin vapurlarda ulaşım maksadıyla kullanımı 1807'de New York-Albany arasında yapılan seferler ile başlayarak 1820'li yılların sonunda yaygın hale geldi. 1810'lu yıllarda buhar makinesi ile donatılmış savaş gemileri kullanılsa da bunların asıl amacı muharebe etmek değil donanmaya destek vermektir. 1840'da uskurun¹⁴ icat olunmasının da yardımıyla 1851 yılında *Napoleon* isimli Fransız gemisinin yapımı tamamlandı. Ertesi yıl da İngilizler tarafından *Agamemnon* isimli benzer bir geminin yapımı tamamlandı. Kırım Savaşı'ndaki tecrübeler ile tasarlanan *Devastation* isimli gemi, kıyı muharebelerinde etkili olsa da henüz açık denizde kullanılamıyordu. 1859 yılında yapımı tamamlanan Fransız *Gloire* isimli gemi açık sularda muharebe edebiliyordu; fakat yüzde yüz demirden imal edilmiş değildi. 1861 yılında İngilizlerin *HMS Warrior* isimli, tamamen demirden imal edilen gemiyi donanmalarına katmaları ile tarihin ilk modern savaş gemisi meydana gelmiş oldu (Yener, 2010:54).

1827'de İngilizler tarafından İstanbul'a getirilip *Sür'at* ismi verilen fakat buharla çalışması sebebiyle halk tarafından *Buğu Gemisi* olarak anılan gemi Osmanlı'nın ilk buharlı gemisi olmuştur (Gencer, 2011:116). 1832'de Amerika'dan İstanbul'a gelerek Donanma tersanelerinin başına geçen Forster Rhodes, donanmanın modernleşmesinde önemli rol üstlenerek 1835'te Osmanlı'nın ilk buharlı makinelerini üretti. Yapılan ilk buharlı gemi olan *Eser-i Hayır* 24 Kasım 1837'de denize indirildi. Buhar gücüyle çalışan ilk savaş gemileri de 1846-47'de imal edilen iki fırkateyn bu alandaki ilk girişim oldu. Kırım Savaşı'nda İngiltere ve Fransa savaş gemilerinin yanında yer alan, 1829 yılında yapılmış ve dünyanın en büyük savaş gemisi olan Mahmudiye gemisinin buharlı teknolojiye geçişi düşünülse de ahşap gövdenin çürümeye yüz tutmuş olması bu niyeti engellemiştir. 1856'da *Peyk-i Zafer* ve *Kervan-ı Bahri*, iki yıl sonra da *Şadiye*

¹⁴ Buhar gücünün pervanelerde daha etkin bir şekilde kullanılabilmesi için tasarlanmıştır.

ve *Fethiye* isimli buharlı savaş gemileri uskur takılması için İngiltere'ye gönderildi (Güleryüz ve Langensiepen, 2007:9-10).

Bu sırada başlayan Kırım Savaşı (1853-1856) bahsi geçen gelişmelerde önemli rol oynamıştır. Görünürde savaş Ortodoks ve Katolik din adamlarının Beytullahim'deki Nativitas kilisesinin anahtarları için giriştikleri kavgadan başlamıştı (Findley, 2011:42). Ruslar Kudüs'teki Ortodoksları bahane ederek Balkanlardaki Ortodoks Slav ulusları Osmanlı'dan koparmak istiyorlardı (Akşin, 2011:130). İlk kez 1815'te Viyana Kongresi'nde dile getirilen Şark Meselesi; Avrupalı güçlerin ve Rusya'nın, Osmanlı'nın iflası ve çöküşü durumunda nasıl bir paylaşım programı belirleyecekleri ile ilgiliydi (Akşin, 2011:126). Bu doğrultuda Rusya'nın Osmanlı'ya saldırması Fransa ve İngiltere'yi Osmanlı'yı desteklemek konusunda harekete geçirdi. Balkanların Rus egemenliğine girmesi daha küçük bir Osmanlı demektir ki böylece Osmanlı Rusya'nın uydusu olabilirdi. Bu duruma İngiltere izin veremezdi (Akşin, 2011:131).

Bahsedilen ilk buhar makineli savaş gemileri Rusya'ya karşı Kırım Savaşı'nda İngiltere ve Fransa tarafından kullanıldı ve bu savaşta gemilerin geliştirilmesi ile ilgili önemli dersler çıkarıldı. Ruslar tarafından Sinop'ta *Paixhans* cinsi ateşli topları ile Osmanlı Donanması yok edilince, Napoleon yangın mermisine karşı zırhlı *Devastation* isimli geminin yapılmasını emretti. Bu geminin yetenekleri 17 Ekim 1855'teki Kılburun muharebesi sırasında keşfedilince, geminin açık denizde de muharebe edebileni olan *Gloire'in* inşa edilmesine karar verildi (Yener, 2011:56). Bu vesileyle Osmanlı, buharlı ve zırhlı savaş gemilerinin gücünü çok yakından görmüş oldu ve böylece tarihinin en büyük donanmasını inşaaya başladı (Yener, 2010:58). Aynı zamanda Kırım Savaşı sırasında İngiliz ve Fransız gemilerinin ihtiyaç duydukları kömürlerin savaş boyunca karşılanması bir mukavele ile karara bağlanmıştı (Naim, 1934:25). Kasım 1854'te Kastamonu Valisi'ne yazılan bir yazıda İngiltere'nin ihtiyaç duyduğu kömürü istihsal etmek için yeterli emele tedarik edemediği, bu durumun seyr-

i sefaini¹⁵ aksattığı ve bu sebeple memurların saltanatı seniyye için her türlü gayreti göstermeleri istenmiştir (HR. MKT. 93/79, 1854:Ek 1).

Devletin maden ocaklarını açmadaki en büyük amacının donanmanın kömür ihtiyacını sağlamak olması bu durumda şaşırtıcı değildir (Quataert, 2009:15). 1908'de Üçüncü Ordu-yu Hümayunu'nun Yanya tarafındaki Nizamiye Taburlarından altışar yüz mevcutlu dört taburu, önce Preveze'ye ve oradan da Hayfa İskelesi'ne doğru sevk edilecekti. Taburların Preveze'den Hayfa iskelesine nakliyesi için Tır-i Müjgan ve Bezm-i Alem vapurları hazırlanmıştı. Ancak Bezm-i Alem Vapuru'nun kömürü olmadığından dolayı 2000 ton kömürü gecikmeden alabilmesi için Ereğli Nezareti müdür vekiline telgraf çekilmiştir (Y. A. HUS. 521/121, 1908:Ek 1). Fakat Ticaret ve Nafia Nazırının Sadarete bildirdiğine göre, daha önce Bahriye Nezareti tarafından alınan kaliteli kömürler için bir rivayete göre 25, diğerine göre ise 30 bin lira olan tutar ödenememiştir. Ereğli'den alınan bir telgraf, Bezm-i Alem vapuru için gerekli olan kömürün tutarı ödenmedikçe 100 bin kuruştan fazla kömür verilemeyeceğini bildiriyordu. Çünkü Kastamonu vilayetinden ancak bu miktar para gönderilebilmişti (Y. A. HUS. 521/121, 1908:Ek 2; Y. A. HUS. 521/121, 1908:Ek 4).

Buna ilaveten Bahriye Nezareti, Taif Vapuru için de 450 ton kömür talep ediyordu. Kastamonu vilayetinden gönderilen 1000 lira ile kömür alınmış ve Taif vapuru 29 Nisan'da Ereğli'den ayrılmıştır. Aynı zamanda Şark ve Garb vapurları da Kozlu'ya kömür almak için giderler ve Şark Vapuru kömür alarak 1 Mayıs günü İstanbul'a doğru hareket eder. Eskiden beri, Bahriye Nezareti'nin temettuata¹⁶ mahsuben aldığı kömürden fazlasına ihtiyaç duyulduğunda gerekli miktar para gönderilerek hesap denkleştirilirdi. Bu olayda ise ne yapılacağı Sadaret'e sorulmuştur (Y. A. HUS. 521/121, 1908:Ek 4).

Bahriye Nazırı Trabzon'a doğru yola çıkarılacak olan Mekke Vapuru için 400 ton kömür yüklenmesini Maden-i Hümayun Müdüriyeti vekaletinden istemişti. Fakat Müdüriyet, Ticaret ve Nafia Nezareti'nden izin almadıkça kömür veremeyeceklerini

¹⁵Gemilerin denizde yolculuk etmesi.

¹⁶Karlar, kazançlar, faydalar.

belirtiyordu. Bu sebeple ortaya çıkacak gecikme ve mesuliyeti Bahriye Nazırı peşinen kabul etmiyordu (Y. A. HUS. 521/121, 1908:Ek 5). İki gün sonra Mekke Vapuru'na verilemeyen 400 ton kömür için Ticaret ve Nafia Nazırı Sadaret'ten izin istiyordu (Y. A. HUS. 521/121, 1908:Ek 6). Bu tarihlerde Kastamonu Valisi Sadaret'e bir telgraf göndererek Mekke ve Taif Vapurlarının Trabzon yönünden kömür almak üzere Kozlu'ya vardıklarını bildiriyor (Y. A. HUS. 521/121, 1908:Ek 7). Taif vapuru Hicaz Demiryolu Hattı için tertip olan işçileri Trabzon'dan alarak Hayfa'ya götürmek üzere yola çıkar ve Ereğli'den başka bir vapurun yolcularını da almak üzere görevlendirilmiştir (Y. A. HUS. 521/121, 1908:Ek 3).

Yukarıda da belirtildiği üzere, Bahriye Nezareti namına kömür almak isteyen Mekke Vapuru'na adı geçen Nezaretin borçları nedeniyle Ticaret ve Nafia Nezareti'nden haber alınmadıkça mahalli idare kömür vermiyordu. Bunun üzerine Mekke Vapuru efradı iskeleye çıkıp itaatsizlik ederek tüccardan birine ait bir mavna¹⁷ kömürü cebren Mekke Vapuru'na naklediyordu. Eğer üç mavna daha nakledebilirler ise kaptanı gemiyi hareket ettirmeye mecbur bırakacaklarını ifade ediyorlardı. Hadise tüccar tarafından Kozlu'daki komisyona haber veriliyor ve bir memur meselenin daha fazla uzamaması için borcun hemen ödenmesi üzerine 400 ton kömürün hemen satılarak nakledilmesi için bir görevlinin yola çıktığını haber veriyordu. (Y. A. HUS. 521/121, 1908:Ek 7).

Aynı gün çekilen başka bir telgrafta ise 1128 mürettebat ile Kozlu'ya gelen Taif Vapuru kaptanı, 400 ton kömürü alamadığı takdirde vapurun hareket ettirilmeyeceğini ve sorun çıkarılacağını, bu vapurun sevkinde memur olan Kolağası Süleyman Bey'e telgraf ile bildiriyordu. Halbuki daha önce Taif Vapuru'nun kömür alarak Kozlu'dan ayrıldığı bildiriliyordu. Verilen yazı ve mürettebatın sayıca çok olmasından doğan çekince ile kömür sevkinin ertelenemeyeceği, izinsiz de olsa istenilen kömürün hemen verileceğinin sorumlu olan yerlere bildirilmesinin gerekli olduğu Ereğli Madeni Hümayun Müdür Vekaletine tebliğ edilmiştir (Y. A. HUS. 521/121, 1908:Ek 8). Mekke ve Taif vapurlarına ihtiyaç duydukları kömürlerin Bahriye Nezareti'nin tüccara

¹⁷Sığ limanlarda gemilere yükleme boşaltma yapabilmek için kullanılan, 40-60 kg kapasiteli, sac veya ağaçtan yapılan tekne (Dictionnaire Larousse, 1993-1994:1613).

olan borçlarından dolayı verilememesi ile vapurların hareketlerinin tehir edilmesi, bunun üzerine vapur mürettebatlarının cebren kömür alarak tüccarı zor durumda bırakmaları ile her iki tarafın da zararda oldukları ortadadır. Bu anlaşmazlığın tarafsızca araştırılıp çözümlenmesi gerektiği bildirilmektedir (Y. A. HUS. 521/121, 1908:Ek 9).

Kömür almak üzere Kozlu'ya gelen Eser-i Cedid ve Garb vapurlarına kömür yüklemeye sorun yaşanıyordu. Kömür nakledeken kullanılan olukların günlük kapasitesi 800-900 tondan fazlasına müsait değildi. Eser-i Cedid Vapuru'na 1096 ton ve Garb Vapuru'na 786 ton kömür verilebilmişti. İki saat içinde en fazla yüzer ton daha kömür yüklenebileceği ve bu miktarın yeterli olup olmadığı Maden-i Hümayun Müdür Vekili olan Faruk Bey'den Sadaret'e soruluyordu (BEO 3361/252066, 1908:Ek 1).

Bu örnekler 1908 gibi geç bir tarihte bile donanmanın ihtiyaç duyduğu kömürü almakta sıkıntı yaşadığını göstermektedir. Kömür istihsalinde yaşanan sorunlarla birlikte vapurlara kömür yüklenmesi gibi teknik altyapının da donanmanın işleyişini aksattığı görülmektedir. İsimleri zikr olunan vapurlar donanmaya ait olup; Taif Vapuru yatlar ve sörvey vapurlar sınıfına dahil iken, Bezm-i Alem, Tir-i Müjgan, Eser-i Cedid ve Mekke vapurları ise silahlı vapurlar sınıfına dahildirler (Gülyüz ve Langensiepen, 2007:154, 164-165).

1.1.3. Ulaşım için Kullanılan Vapurlar ve Kömür

Türkiye'deki denizcilik tarihi yeterince incelenmemiş bir alan olmakla birlikte mevcut çalışmaların büyük bölümünü donanmanın tarihi oluşturur (Koraltürk, 2010:48). Hâlbuki buhar makinesi savaş gemilerinde kullanıldığı gibi, ulaşım için gerekli vapurların enerji ihtiyacını karşılamak için de kullanılmıştır. Bu vapurlar, 19. yüzyıl modernleşmesi ile kalabalıklaşan İstanbul'un yaşam biçimindeki değişimle birlikte kent içi ulaşım ihtiyacını karşılamakta önemli rol sahibi olmuşlardır (Koraltürk, 2005:480). İstanbul'da nüfus 1829'da 359 bin iken 1919'da 700 bine ulaşmıştır. Boğaz'ın Tarabya ve Yeniköy gibi köylerinde Rum armatörlerin yalıları yerlerini almaya başlamışlardı. Benzer şekilde Kuzguncuk, Beylerbeyi, Ortaköy, Kandilli gibi semtler de yalıların yükseldiği yerlerdendi (Ortaylı, 2008:197-198).

Kavakları¹⁸ gören insan sayısı çok azdı. Beykoz'da ve Kadıköy'de sürgün edilenler ikamet ediyorlardı (Ertuğ, 2001:259). Bin yıldır dünya ekonomisinin ve kültürünün merkezlerinden biri olmasına karşın çok fazla değişim göstermeyen İstanbul, artık mekânsal anlamda büyük bir değişime ve genişlemeye uğramaktaydı. Bunun en önemli sebebi, kent içi ulaşımın gelişmesiydi (Ortaylı, 2008:199). Ayrıca Boğaz'da ve Haliç'te vapurların çalışmaya başlamalarının bir diğer sonucu da kayıkçı esnafının önemini kaybetmesi oldu (Ertuğ, 2001:266).

Başlangıçta İngilizler ve Ruslar tarafından iki adet vapur Boğaziçi'nde işletilmeye başlanmıştır (Ertuğ, 2001:260). Daha sonra Bahriye Nezareti'ne bağlı olarak 1844'te kurulan Hazine-i Hassa Vapurları İdaresi'nin¹⁹ 2 adet vapuru bulunuyordu. İlk anonim şirket olarak 1851'de kurulan Şirket-i Hayriye'nin 81 parçalık filosu faaliyet süresi boyunca; 3 araba vapuru, 74 yolcu vapuru, 3 kömür vapuru ve bir gezinti teknisinden oluşuyordu (Koraltürk, 2007:481,488). 1842 ve 1845 yılları arasında Ereğli Kömür Madeni Kumpanyası'nın gönderdiği kömürlerin yaklaşık %18'i Üsküdar Vapuru'na gönderilmişti (Genç, 2007:10). Ayrıca Hazine-i Hassa İdaresi'ndeki vapurlara Kırım Savaşı sonrasında da Zonguldak Kömür Havzasından kömür gönderildiği bilinmektedir (Naim, 1934:26). Şirket-i Hayriye'nin 81 parçalık filusunda 3 vapurunu kömür taşımak için kullanması da Şirketin işleyişinde kömür temininin vazgeçilmez olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. 1846 ve 1848 yılları arasında maden bölgesinden kurumlara satılan kömür miktarları sıralamasında vapurlar, "Vapur-ı Hümayunlar" lafzı ile ikinci sırada yer almışlar ve satılan kömür içinde %22'lik bir yekün oluşturmuşlardır (Genç, 2007:16).

Şirket-i Hayriye'nin vapurlarından birinde ateşcilik mesleğinde çalışmış bir işçinin anlattıklarından vapurların kömür tüketimleri hakkında bilgi sahibi oluyoruz (Tutel, 2008:145).

Karaköy'den Kavaklar'a kadar, iskelelere uğraya uğraya iki buçuk saatte giderdik. Bir o kadar da dönüşün ki, beş, beş buçuk saat... Saatte 500-550 kilo kömür yakardık. Anlayacağın, bir gidiş dönüşte

¹⁸Anadolu ve Rumeli Kavağı.

¹⁹Bu kuruluş 1862'de Fevaid-i Osmaniye İdaresi, 1871'de İdare-i Aziziye, 1878'de İdare-i Mahsusa ve 1910'da Osmanlı Seyr-i Sefain İdaresi'ne dönüşmüştür., Bkz., Şehir Hatları (2014); <http://www.sehirhatlari.com.tr/tr/kurumsal/sehir-hatlari-hakkinda-1.html>, (Erişim Tarihi: 04.24.2014).

geminin 3-3,5 ton kömür sarfı vardı. Fakat geminin yaşlı ya da genç oluşuna göre bu miktar değişirdi. Yaşlı gemilere daha az kömür atardık, çünkü eski kazanlar kuvvetli ateşe dayanamaz.

Şirket-i Hayriye vapurları normalde 250 ton savaş zamanında ise günde 500 ton kömür tüketiyorlardı. Birinci dünya savaşı sırasında savaşlarda da kullanılan Şirket-i Hayriye vapurlarında önceleri İngiltere'den getirilen en iyi cins Cardiff kömürü kullanılıyordu. Savaş sırasında dışarıdan kömür getirilemediği için Zonguldak kömürü kullanılmak zorunda kalınmış, kömür istihsalinin savaş sırasında epeyce düşmesinden ötürü de kömür haddinden pahalıya alınmıştır (Tutel, 2008:190).

Bahsedildiği gibi Osmanlı sanayileşmesi ve modernleşmesi için kömür vazgeçilmez bir destekleyici hükmündedir. Donanmanın modernleşmesi, fabrikaların açılması ve ulaşım için gerekli kömür ihtiyacı, ithal edilmek yerine Zonguldak Kömür Havzasından elde edilmek istenmiştir. Çünkü İmparatorluk bütün bu sanayileşme ve modernleşme yükünün altında bir de ithal kömür kullanarak nakit darlığına düşmezdi. Aynı zamanda herhangi bir savaş durumunda kömür ithalinde yaşanabilecek bir aksama donanmayı zor bir duruma sokabilirdi. Fabrikaların ve donanmanın ihtiyaç duyduğu kömürün temini, hem fabrikaların işlemesi hem de donanmanın layıkıyla kullanılabilmesi için gerekli olan eksikliklerden sadece biriydi. Çünkü bu yenilikler kömür eksikliğine ilaveten yeterli ve verimli bir emek gücü bulunmayışından dolayı mükemmelen çalıştırılmıyordu.

Devlet maden bölgesinde kömür tecrübesi olmayan bir işgücü ile kömür istihsal etmeye çalışırken aynı zamanda sermaye kıtlığı çekmekteydi. Zamanla uygulanmak zorunda kalınan düzenlemeler kömür havzasında devletin belirleyiciliğini sınırlandırıp hem emek hem de sermaye yönünden daha serbest bir piyasa oluşmasını sağladı. 1882'de kömürün satın alma hakkına tek başına sahip olan madencilik idaresinin bu haktan, en azından bir kısmından feragat etmesi, 1906'da maden bölgesinde serbest işçilerin de çalıştırılabilmesi serbestleşmenin en belirgin örnekleriydi. Aynı zamanda 1911 yılında Ereğli Şirket-i Osmaniyesi ve hükümet arasında yapılan müzakerelerde, hükümetin 1867 nizamnamesi ile maden şirketlerine verilen imtiyazları keyfi olarak geri alma hakkından vazgeçmesi ile bazı denetim ve gelir haklarından feragat etmesi de bu duruma önemli bir örnektir (Quataert, 2009:82-84). Zonguldak Kömür Havzası,

Osmanlı sanayileşmesine ve modernleşmesine bu vesilelerle destekçi olmakla birlikte tanıklık da etmiştir.

1.2. Kömürün Ticari Olarak Çıkarılmaya Başlanması (1848-1867)

Kömür madenlerinin ilk işletilmeye açılması konusunda verilen tarih 1848'dir. (Özeken, 1944:2; Naim 1934:18). Hazine-i Hassa defterlerinde Şubat 1841 itibariyle düzenli kömür istihsalı yapıldığı gözlemlenmiştir (Öğreten, 2006:142). Fakat 1840'da kömür madenlerini işletmek üzere ilk şirket kurulmuştur. 1840 yılında Galata Sarrafları tarafından Amasra'da kurulan kumpanya *İngiliz Bacaları* adıyla anılmıştır (Çatma, 2006:115). Fakat bu girişim başarıya ulaşamamıştır (Quataert, 2009:94). Bu girişimi takiben devlet desteğiyle 23 Şubat 1841 tarihinde bir şirket daha kurulmuştur. Ereğli Kömür Kumpanyası adı altında kurulan şirket; Ahmet Fethi Paşa, Rıza Paşa, İzzet Paşa, Safveti Paşa ve Mustafa Efendi olmak üzere altı hisse sahipliği ile kurulmuştur (Genç, 2007:9-10). Daha sonra 1846'da bu kumpanya Darphane-i Amire'ye devredilmiştir. Darphane-i Amire'nin Hazine-i Hassa'ya dönüştürülmesi ile de bu kumpanya Hazine-i Hassa'ya devrolmuştur (Genç, 2007:14-15). Padişah idaresinde olan Hazine-i Hassa, her yıl bütçe gelirin sekizde birini alıyordu. Tanzimattan sonra Hazine-i Hassa ve dolayısıyla Padişah, bu finansman gücünün büyük bir kısmını ekonomik gelişmeye dönük pekçok faaliyette kullanmıştır (Güran, 1992:235). Genel olarak 1848 senesinin madenlerin işletilmesinin başlangıç tarihi olarak alınmasının sebebi de bu tarihten önce donanma gemileri için kömür üretilmemesi sebebiyle kömür istihsalinin düşük düzeylerde kalmasıydı (Kara, 2013:226).

İlk ocaklar Ereğli'nin Tiran köyü yakınlarındaydı. 1850'li yıllar ile ocaklar daha doğuya, Kozlu ile daha sonra adı Zonguldak olarak anılacak yere doğru kaymaya başladı. Bu dönemde kömür ocakları çok ilkel koşullar altında işletiliyordu. Basitçe yerin hemen altında açılan oyuklardan kömür çıkarılmaya başlandı. Dahası ocakların çoğu nakliye zahmetinden kaçınmak için denize çok yakın yerlerde açılmışlardı. Kozlu'daki Yeniharman ocaklarında olduğu gibi kömür çıkarıldıktan hemen sonra kayıklara yüklenebiliyordu (Quataert, 2009:54). Bu dönemin en önemli tanıklıklarından biri olan Spratt'ın gözlemlerine göre Kozlu'da tepelere basit yatay

tüneller açılmıştı ve bu tüneller tepelere bakıldığında görülebiliyordu²⁰ (Spratt, 1877:525). Ocaklar birbirlerine çok yakın açılır ve meydana gelebilecek herhangi bir zorlukta terkedilip yeni ve zengin bir kaynak aranırdı. Bu durum araziye köstebek yuvasına çevirip kömürün israf olmasına sebep olmuştur Kırım savaşına kadar da ocaklar bu şekilde iptidai bir vaziyette kalmıştır (Özeken, 1944:40).

1848'de İngiliz şirketi ile yapılan anlaşma, madenlerden çıkarılan kömürün tatmin edici bir miktara ulaşamaması dolayısıyla 1851'de iptal edilmiştir (Quataert, 2009:141). Maden idaresi Hazine-i Hassa'ya dahil olduktan sonra çıkarılan kömür miktarının artırılması için İngiltere'den alet ve edevat getirilmesi için girişimler başlatılmıştır. Alet ve edevatın İngiltere'den getirilmek istenmesinin sebebi ise bu ülkenin kömür istihsalinde sahip olduğu tartışılmaz tecrübedir (Genç, 2007:20-21). Gerekli alet ve edevatın alınması ile işçi ve mühendislerin getirilmesi halinde Kozlu ve Yeniharman'dan 900.000 ton kömür çıkarılabileceği belirtiliyordu. Bu maksatla gerekli alet ve edevat ile birlikte 18 mühendis ve 100 amele getirildi. (Genç, 2007:21-22). Kırım Savaşı'nın hemen öncesinde işe alınan İngiliz mühendis John ve George Barkley kardeşler de bahsi geçen mühendislerdendirler ve o dönemde mevcut 500 işçi ile döneminin en örgütlü yapısını kurmuşlardır (Quataert, 2009:141). Kırım Savaşı sırasında Rusya'ya karşı Osmanlı'nın yanında yer almak için 1854 yılında bölgeye gelen müttefik kuvvetlerinden Amiral T. Spratt, Kozlu'ya geldiğinde John Barkley tarafından karşılandığını nakleder. Gözlemlerinden bu dönemde Kozlu kömür idaresini John Barkley'in işlettiği anlaşılmaktadır. (Spratt, 1877:524-525). Kozlu'yu merkez olarak alan Barkley kardeşler kömür kumpanyasının atıl bıraktıkları ocakları faaliyete geçirmiş ve yeni ocaklar açmışlardır. İngiltere'den aldıkları demiryolu malzemeleri ile Kozlu'dan İncirharmanı'na demiryolu²¹ ve iskelelere yükleme olukları inşa etmişlerdir (İmer, 1944:11). Barkley kardeşler döneminde Kozlu'da, sahilden vadiye doğru farklı madenlere uğrayan 2 millik bir dekovil hattının var olduğu bilinmektedir (Spratt, 1877:525). Bu dönemde ocak içlerine ve ocaklardan yükleme yerlerine kadar dekovil hattı inşa edilmiş, ocaklarda kullanılan direklerin kullanımı da

²⁰Kozlu'nun daha sonraya ait ve denizden görünüşünü gösteren bir fotoğraf için, bkz., Fotoğraf 1.1., s. 108.

²¹Demiryolunun ileri bir dönemdeki hali için bkz., Fotoğraf 1.2, s. 108.

ıslah edilmiştir (Savaşkan, 1993:12). Önceleri çatal şeklinde kullanılan direklerin elzem olmadığı benimsetilip yerine düz direklerin kullanımı sağlanmıştır (Özeken, 1944:41).

Kırım Savaşı sırasında kömür havzası Fransa ile İngiltere'nin dikkatini çekmiş ve önemli bir gelişme de Kılburun Muharebesi sırasında modern donanmanın öneminin anlaşılması olmuştur (Yener, 2011:56). Savaşın kömür havzası için ifade ettiği anlam, savaş boyunca İngiltere ve Fransa donanmasına gerekli olan kömürün havzadan temin edileceğiydi (Genç, 2007:23-24). İki yıl boyunca madenlerin idaresi İngiltere'ye bırakılmış ve istihsal edilen kömürlerin İngiliz ve Fransız savaş gemilerine verilmesi kararlaştırılmıştır (Çıladır, 1970:8). Bu anlaşma Kırım Savaşı süresi ile sınırlandırılmıştı (Naim, 1934:25).

Mayıs 1855'te İngiltere'nin kömür istihsal etmesi ve nakletmesi için Ankara ve Kastamonu valilerinden amele tedarik etmeleri isteniyordu. Ayrıca gemilere yükleme zamanının gelmesi ve Ereğli kazasında yeterli amele bulunamaması diğer vilayetlerden amele tedarik edilmek istenmesinin sebebiydi (HR. MKT. 109/31, 1855:Ek 1-2). Hatta bir ay sonra İngiltere'nin Kozlu madenlerinden istihsal ettiği kömürü iskeleye nakletmek ve gemilere yüklemek için yeterli amele bulunamamıştır. O sırada hapiste olan fakat bu işte mahir olduğu belirtilen Besimoğlu Ali Ağa'nın Bolu Kaymakamlığı'ndan serbest bırakılması isteniyordu. Çünkü Ali Ağa'nın yokluğunda kömürün nakledilmesi ve gemilere yüklenmesi ve dolayısıyla gemilerin limandan hareket etmesi aksamıştı (HR. MKT. 111/2, 1855:Ek 1, Ek 2). Bu olaydan iki ay sonra Sadarat'ten Hazine-i Hassa'ya yazılan bir yazıda Besimoğlu Ali Ağa'nın yokluğunda kömürlerin limanda yüklenmesi aksadığı için kendisini metheden bir yazı gönderildiği bildiriliyor. Ali Ağa ve ortaklarının suçları ortaya çıkıyor ve Ali Ağa'nın suçunun hüküm giyecek kadar büyük olmadığı fakat ortaklarıyla birlikte hırsızlık suçu ile töhmet ve zan altında bırakıldıklarından bahsediliyor (A. MKT. NZD. 160/14, 1885:Ek 1). Kömür istihsalı ve nakliyesi gibi işlerde mahir çalışanların bulunamaması adli bir olayda bile bu işlerin birincil unsur olarak ön plana çıkmasına neden olmuştur.

Benzer şekilde daha sonraları Eylül 1885'te Zonguldak ve Kozlu madenlerinden kömür istihsal ederek vapurların kömür ihtiyacını karşılamak için Ankara'dan ve

kazalarından amele tedarik edilmesi isteniyordu. Kömür nakletmek için 100 amele ve İngiltere Ordusu'na yardım için 250 süvari askeri talep ediliyordu. Kömür nakletmek için gereken amelelerin 30'u Müslümanlardan, 30'u değişik milletlerden ve küsürü kazalardan alınmak üzere karar verilmiştir (A. MKT. UM. 208/67, 1855:Ek 1).

Maden havzasının köylüleri madenlerde çalışmak istemiyorlardı (Çatma, 2006:116). Sadece maden ocaklarında çalışacak köylüler değil bütün bir 19. yüzyıl Osmanlı sanayileşme tarihinde köylülerin takındıkları bu tavır sanayileşme girişimlerinin önündeki en büyük engellerden birini oluşturmuştur. İngiltere ve Fransa'da olduğu gibi işçilerin zor şartlarda çalıştırılmaları kabul görmüyordu. Yabancı amirler bu durumun sonucu olarak verimsizliğe dikkat çekiyorlardı (Clark, 1992:49). Kömür havzasında yaşanan emek eksikliği Karadağlı ve Hırvat taşocağı işçilerinin çalıştırılmak üzere getirilmesi ile giderilmeye çalışıldı (Naim, 1934:21). Kırım Savaşı sırasında bahsi geçen yabancı işçiler kazmacı olarak çalışıyor yerli halk da çıkarılan kömürleri taşıyarak kömür istihsaline yardımcı oluyordu (Quataert, 2009:94). Çatma (1998:73-76)'nın yayınladığı zabıt defterlerinde askerlerin de havzada çalıştıkları görülmektedir. Yerel halktan madenlerde çalışmak için gelen ve koyuna benzetilmek suretiyle *Kıvırcık* diye isimlendirilen ilk işçiler, köylülerden para kazanmak umuduyla gelmişler ve işçi olarak çalışmayı henüz tecrübe etmemiş oldukları için, ücretten ve talepten pek haberi olmayan kimselerdir (Çatma, 2006:119). Zonguldak'ın coğrafi yapısının tarıma çok elverişli olmaması sadece gelir sahibi olmak isteyen köylülerin maden ocaklarında çalışmak istemelerine neden olmuştur (Çıladır, 1970:10).

Bu dönemde işçilerin çalışma koşulları Ahmet Naim tarafından şöyle tasvir edilmiştir (Naim, 1934:100-101):

Hazine-i Hassa idaresi zamanında Zonguldak köylüsü maden ocaklarında tıpkı müstemlekelerdeki amelenin şeraiti²² hayatiyesi içinde bir orta zaman ırgadı gibi çalıştırılıyordu. İş saatleri 'gün doğumu', 'gün batışı' diye hesaplanıyordu. Amele kulübelerinin yanı başındaki hayvan ahırları sıhhi şeraite daha uygun yapılmıştı. Hastalanan veya bir maden kazasında yaralanan, sakatlanan amelenin tedavisi için sıhhi teşkilat vücuda getirilmemişti; amelenin en mütakasif bulunduğu maden mıntıklarında bile doktor mevcut değildi.

²²Dönemin işçilerini gösteren bir fotoğraf için bkz. Fotoğraf 1.3, s. 109.

1840'lı yıllarda madenlerde çalışan işçiler etnik olarak türdeş, serbest olarak çalışıyor ve vasıfları çok fazla değişmiyordu (Quataert, 2009:91). İşçi sayısının azlığı ve yerüstü işlerinde henüz gerçekleşmemiş çeşitlilik çok farklı rollerin ortaya çıkmasını henüz engelliyordu. Ancak maden havzasında bulunan köylülerin sadece maden işçiliğinde değil genel olarak ücret karşılığı işçi olarak çalışma tecrübelerinin dahi olmaması madenlerden elde edilmesi gereken kömür miktarını kısıtlıyordu. Bu dönemde Hazine-i Hassa'dan alacaklarını alamayan madencilerin içinde buldukları şartlar da kömür istihsalinin artışını engelliyordu (Naim, 1934:28-29).

Bu dönem boyunca kömür istihsalinin 60 bin tonu aşmadığı görülmektedir (Quataert, 2009:55).²³ İki İngiliz kumpanyası, bir İngiliz idaresi, bir şahsi azınlık idaresi, ve Hazine-i Hassa'nın üç idare dönemi ve son olarak da Bahriye Nezareti İdaresi ile havza yönetimi çok fazla el değiştirmiş fakat kömür istihsalini bir türlü artış göstermemiştir (İmer, 1944:10-13). John ve George Barkley kardeşler dışında herhangi bir yatırımda ve teknolojik yenilikte bulunmamıştır (Özeken, 1944:37). Pratik amaçlar neticesinde havza kısa dönemli kar edinimi veya savaş zamanında acil kömür ihtiyacı karşılanması telaşesi arasında bu dönemi tamamlamıştır. Savaşın (1993:11)'a göre 1848 yılında faaliyet gösteren ilk İngiliz Kumpanyası aynı zamanda İngiltere'den de maden kömürü getirip Tersane'ye, Tophane'ye ve diğer müesseselere satmaktaydı. Naim (1934:27-28)'e ve İmer (1944:13)'e göre, ikinci İngiliz Kumpanyası kömür istihsalini bilerek düşük tutmuş ve bu sayede İngiltere'den kömür ithal edilmesini amaçlamıştır.

Hazine-i Hassa idaresi altında işletilmeye başlanan kömür madenlerinden elde edilen kömürün bir ferman ile tümünün Bahriye Nezaretine²⁴ verilmesi kararlaştırılmıştır (Naim, 1934:29-30, İmer, 1944:13-14). Bahriye Nezareti idareyi, Hazine-i Hassa'dan harabe halinde devralmıştı (Enver, 1941:14). Bu karardan 1882 yılında kömürün belli bir miktarının serbest piyasada satılmasına izin verilmeye

²³Kömür üretim istatistikleri, birbirinden farklı kaynakların istatistiklerini birleştiren ve en tutarlı olduğu düşünülen kaynaktan alınacaktır, bkz., Quataert, Donald (2009); *Osmanlı İmparatorluğu'nda Madenciler ve Devlet Zonguldak Kömür Havzası 1822-1920*, İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 55, Tablo 2.2.

²⁴ Donanmaya bağlı Tersane-i Amire'ye.

kadar kömür istihsalı hatırı sayılır bir artış gösteremedi. Bunun en önemli sebebi, yenilikleri ve teknolojik yöntemleri maden ocaklarına uygulayacak sermaye ve girişimcilik eksikliğiydi.

1.3. Zorunlu Çalıştırma ve Dilaver Paşa Nizamnamesi (1867-1882)

Osmanlı'da işgücü kaynağını oluşturan unsurlardan kendi iradesiyle çalışan yerli işçiler, yabancı işçiler, askerler, esirler ve köleler dışında bazı alanlarda zorunlu çalıştırmaya da başvurulmuştur. Bu uygulamaların coğrafi olarak en yaygın olanı yol yapımlarında vatandaş olmanın bir vazifesi sayılan amele-i mükellefe uygulamasıdır (Yıldırım, 2013:63). Bu şekilde işgücü temininin özellikle madenlerde görülmesinin en önemli sebebi, madencilik mesleğinin zor olmasından dolayı ihtiyari yollardan yeterli işgücününün oluşmasının zor olmasıdır. Diğer bir nedeni de madenlerden çıkarılan cevherlerin savaş zamanlarında stratejik önem arz etmesidir (Makal, 2006:72).

1865 yılında madenlerin Bahriye Nezareti yönetimine dahil edilmesinden sonra maden müdürlüğü nazırlığa dönüştürülmüştür (Özeken, 1944:18). Bu tarihten sonra bu çifte görevi ilk olarak yürüten Dilaver Paşa, Hazine-i Hassa dönemi boyunca bir türlü istikrar kazanamayan kömür istihsalini artırmak için kurulan bir heyetin başı olarak görev yapacaktır (Savaşkan, 1993:15). Göreve geldikten iki yıl sonra Kozlu'da çalışan bu heyetin yayınlayacağı bir nizamname, maden havzasında çalışma şartlarını, devlet sermaye ilişkilerini ve bölge insanının yaşamını uzun yıllar değiştiremeyecek bir şekilde etkileyecektir (Quataert, 2009:77-79).

Maden idaresi Kozlu'da fen ve imalat komisyonları kurmuştur. Bu komisyonlar Bahriye subaylarından oluşuyordu. Fen komisyonu maden işletme ruhsatı vermek ve madencilerin arasında yaşanabilecek ihtilafları çözmek için kurulmuşken, imalat komisyonu maden işletme, nakliye ve yükleme gibi işlemleri idare etmek için kurulmuştu (Naim, 1934:33). İlk zamanlarda Hırvat ve Karadağlı işçilerin yanında çalışarak kömür istihsal etme işinde uzmanlaşan yerli işçiler götürü usulü maden işletmek için fen komisyonuna başvurmuşlardı. Bu başvuru hem başvuranlar hem de maden idaresi tarafından karşılıklı olarak faydalı olduğu görüldüğü için madencilere ruhsat verilmiştir (İmer, 1944:15). Netice olarak maden ocağı işletmecileri, kendi

namlarına üretim ve ticaret yapan kimseler değillerdi. Sultanın 1848 yılında kendi mülküne aldığı havzada birer müteahhit hükmündeydiler (Quataert, 2009:76).

Ruhsat alan madenciye maden direği, demir yolu rayı ve araba gibi gerekli olan malzeme maden idaresinden verilir ve bunların ücretleri, miri fiyat ile idareye verdikleri kömür gelirinden düşülürdü (İmer, 1944:15). Bunların haricinde yük keşan²⁵, koşum²⁶ nakliye ve oluk²⁷ ücretleri de işletmecilerin gelirlerinden karşılanılıyordu (Naim, 1934:38). Çalışacak işçiler ise Dilaver Paşa Nizamnamesi ile köylerden münavebeli olarak ocaklara gönderilir ve bu işçilerin ücretlerini madenciler öderlerdi (İmer, 1944:16). Nizamname ayrıca madenlerde çalışan köylüleri askerlikten muaf tutuyordu (Quataert, 2009:96). Bu uygulama Tanzimat sonrasında devlet tarafından kurulan fabrikalarda çalışacak işçileri teşvik etmek için de kullanılmıştır (Güran, 1992:238). Devlet bu durumda kömürlerin ocaklardan gemilere taşınmasına kadar altyapı hizmeti sağlamaya çalışırken kömür istihsalini özel kişilere bırakmıştı. Gerekli işgücü ise köylerden münavebeli mükellefiyet ile sağlanıyordu. Bu şekilde daha fazla kömür istihsal etmeye çalışan devlet, kömür havzasında özel teşebbüs ile kamu teşebbüsü arasında bir uygulama sürdürüyordu (Quataert, 2009:81).

Dilaver Paşa Nizamnamesi ile maden bölgesindeki köylüler yeraltı işlerinde çalıştırılmak üzere; kömür kazma işi için *kazmacıyan*²⁸, kömürlerin arabalar veya hayvanlarla taşınmaları için *kiracıyan* ve ocaklardan dışarı doğru sırtlarında 40-50 kg ağırlığındaki küfeleri taşımak üzere *küfecıyan* olarak ayrılmışlardı (Quataert, 2009:98-99). Bu işçiler sadece Ereğli'nin 14 nahiyesinin köylerinden temin ediliyorlardı. Yeraltı işlerinde bu görevlerden başka havza haricinden işçi çalıştırmak idarenin iznine bağlıydı (Varlık, 1985:919). Dilaver Paşa Nizamnamesi'nin 63. maddesi (bkz. Ek 2)

²⁵Sarp yerden kesilmiş odunları indirmeye yarayan, kalın ağaçtan yapılmış kızak. Bkz., TDK (2014); *Büyük Türkçe Sözlük*, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.536ab12b242df8.11029351, (Erişim Tarihi: 26.02.2014)

²⁶Araba hayvanının kayış takımı, koşum takımı. bkz., TDK (2014); *Büyük Türkçe Sözlük*, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.536ab1277540f3.62411920, (Erişim Tarihi: 26.02.2014)

²⁷Kömürü vagondan kayığa yüklemek için kullanılan iskele. bkz., TDK (2014); *Büyük Türkçe Sözlük*, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.536ab14bd7dfa7.27574396, (Erişim Tarihi: 26.02.2014)

²⁸Kılıç ocağı girişinde kazmacı işçilerini gösteref fotoğraf için bkz., Fotoğraf 1.4, s.109.

dışarıdan gelen bir kazmacının çalışması için gerekli olan prosedürü detayıyla anlatıyordu (Çıladır, 1994:163). Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu'dan gelen işçiler sadece yerüstü işlerinde çalıştırılabiliyorlardı (Kara, 2013:233). Buna göre Dilaver Paşa Nizamnamesi kömür havzasındaki yeraltı işlerini havzanın köylüleri için tekel haline getiriyordu. Bu durum tam da 1867 öncesindeki emek eksikliğini zorunlu çalıştırma ile gidermeye çalışırken, aslında ileride maden havzasında ortaya çıkacak olan vasıflı işçi kıtlığını meydana getiriyordu (Aytekin, 2007:42).

1865'de 61 bin ton olan kömür istihsalı 1875'de 142 bin tona yükselmiştir. Fakat 1882'de 65 bine kadar düşmüştür (Quataert, 20009:55). Bu azalmanın kanımızca en önemli sebebi öncelikli olarak 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı'dır. Savaşın sonrasına meydana gelen ödeme zorlukları işçilerin ücretlerinin ve madencilerin masraflarının karşılanmasını güçleştirmiştir. Ruhsat sahibi işletmecilerin dışında doğrudan maden idaresi tarafından işletilen ve askerlerin çalıştırıldıkları ocaklara miri ocak denilmekteydi (İmer, 1944:16). Çıladır (1970:19)'a göre ise 1876'da miri ocakların kiraya verilmesi kömür istihsalinin düşmesindeki asıl sebeptir. 1877-78 Osmanlı-Rus harbinden sonra maden idaresi aldığı kömürlerin ücretlerini ödemekte zorluk çekmiştir (Özeken, 1944:20). Yıllarca idareye sattıkları kömürün ücretini alamayan işletmeciler ocaklarını kapatmamak için ellerinde bulunan mal ve gayrimenkullerini satarak nakit ihtiyaçlarını karşılamışlardır (Savaşkan, 1993:20). Bazı işletmeciler buna rağmen iflas etmişlerdir. İflas etmiş ocak sahiplerinden büyük bir kısmı Türk işletmecilerdi (İmer, 1934:20). Savaşın sonrasına düşen kömür istihsalinden dolayı Bahriye Nezareti İngiliz kömürü almaya başlamıştır (Özeken, 1944:20).

Bu dönemde maden ocaklarındaki teknoloji ve havzadaki yatırımlar henüz çok eksikti ve bu eksiklik maden ocaklarından çıkarılacak kömürün miktarını azaltıyordu (Genç, 2007:44). Bu dönemde yatırım olarak, henüz kullanılmayan kömür tozunu değerlendirmek için Bahriye zabıtlarından Veli Bey'in kurduğu Kok ve Briket Fabrikaları zikredilebilir (Enver, 1941:14). Yabancı mühendislerin raporlarında kömür istihsalinin bir türlü artamamasının sebepleri ve artırılması için gerekli çözüm önerileri yer almaktaydı. Bu raporlara göre madenlerin usulüne göre işletilmemesi sadece çıkarılan kömürün artışını engellememekte, bununla birlikte rastgele açılan ocaklar ile

zengin kömür damarları telef edilmekteydi. İstihsal olunan kömür miktarını artırmak için yeni demiryolları ve liman gibi yatırımların yapılması gerekliliği belirtiliyordu. Fakat bu yatırımların yerli yatırımcılar tarafından yapılamayacağı da biliniyordu (Genç, 2007:44-45).

1.4. Kömür Satışının Piyasaya Açılması (1882-1906)

Dilaver Paşa Nizamnamesi'nin 45. maddesine göre (bkz. Ek 2) madenler padişaha ait olduğundan dolayı istihsal olunan kömür idareden başka biryere satılamaz ve kömürün fiyatındaki tasarruf Bahriye Nezareti'ne aittir (Çıladır, 1994:160). 1865'den 1882'ye kadar maden ocağı sahipleri çıkardıkları kömürün tamamını, devletin belirlediği fiyata Bahriye Nezareti'ne satmak zorunda olduklarından dolayı nakit sıkıntısı sık sık karşılaştıkları bir durumdu. Bu sebeple kantarı²⁹ 3 kuruş 5 para karşılığında devlete verilen kömür için maden ocağı sahipleri zam talep ettiler (Genç, 2007:68).

Fakat o yıllarda Osmanlı maliyesi bu yükü kaldırabilecek kadar iyi durumda değildi. 1875'te aldığı borçların vadesi geldiği halde ödemekte sorun yaşayan devlet, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sebebiyle ekonomik açıdan daha da zayıfladı (Fortna, 2011:77-80). Savaş sonunda 1878 Berlin Antlaşması gereğince 35 milyon liralık bir savaş tazminatının Rusya'ya ödenmesine karar verilmişti. 1881 yılında, alacaklıların borçlarını ödeyebilmek için, gelirlerinin dış borçlarına karşılık olduğunu kabul eden devlet Duyun-ı Umumiye İdaresi'ni Muharram Kararnamesi ile kurmak zorunda kalmıştı (Sağlam, 2007:xiii-xiv). Savaştan sonra Bahriye Nezareti havzadan aldığı kömürlerin bedellerini vermekte zorluk yaşayınca ocak sahipleri iflas etmişler veya ocaklarını başkalarına devretmek zorunda kalmışlardır (Naim, 1934:39).

Mehmet Sait Paşa Sadrazam olarak 1880-81 dönemi bütçesini sunarken Duyun-ı Umimiye döneminin ilk bütçesini hazırlamış oluyordu. Bütçenin rapor kısmında genel madencilik ile ilgili şunlar yazılıydı (Kazgan, 2006:427):

Her şeyden önce... Padişahımıza şunu belirtmek isteriz ki, şimdiye kadar devlet tarafından işletilen madenler devlete hiçbir safi varidat sağlamadığı gibi, tam aksine büyük sernaye kayıplarına da sebep olmuştur. Oysaki madenler büyük bir gelir kaynağıdır ve iyi işletildiklerinde bundan en çok

²⁹Osmanlı'da kullanılan kantar 56,452 kg'dır (Meydan Larousse, 1992:466).

faydalanan da devlet hazinesi olacaktır. Bu sebeple Ticaret ve Ziraat Nezareti bu madenleri, onları en iyi bir şekilde işletecek olan kuruluşlara devretmek için gerekli hazırlıkları yapmalıdır.

Bu şartlar altında kömürün kantarına zam yapılamayacağı anlaşılınca maden ocağı sahipleri hem devlete hem de kendilerine fayda sağlayacak bir talepte bulundular. Talebe göre çıkarılan kömürün %60'ı belirli bir fiyattan devlete verilecek fakat geri kalan %40'ı ocak sahipleri tarafından piyasada serbestçe satılabilecekti. 1881 yılında yapılan bu talep 1882 yılında kabul edildi (Genç, 2007:689). Osmanlı-Rus Savaşı sırasında kömür istihsalinde yaşanan sıkıntılar, devleti istemeyerek de olsa satışlar üzerindeki denetiminden feragat etmeye iten bir diğer sebebi (Quataert, 2009:82). İmer (1944:20)'e göre ise İstanbul'a kömür gönderilemediğinden dolayı dışarıdan ithal edilen kömür miktarı artmış, bu sebeple de Bahriye Nezareti halkın ihtiyacını gidermek için kömürün %40'ının satışını piyasa bırakmıştır.

1885'te Giurgiu Pano'nun işlettiği Giurgiu Kumpanyası'nın çıkardığı kömür ile ilgili olarak (İ. ŞD. 72/4269, 1885:Ek 2):

Tüccardan Giurgiu Efendi'nin Ereğli'de vaki Kozlu nam mevkiden makine ve alet-i celile vasıtasıyla ihracına Bahriye Nezaret-i celilesinden mezun ve %60'ını mahalinde beher kantarı 3,5 kuruşa olarak Tersane-yi Amire'ye i'taya mecbur olduğu maden kömüründen kendisine kalacak olan %40'ın hasil...

1882 öncesinde kömürün sadece devlet tarafından alınması ve irili ufaklı birçok kömür üreticisinin bulunması monopson bir piyasa benzerliği oluşturmuştur. Monopson bir piyasada tek alıcı varken birçok satıcı vardır. Bu sebeple piyasa kontrolü piyasada tek alıcı olanın lehine gerçekleşir. Tam rekabet piyasasında alıcıların taleplerinde bir artış olduğunda malın fiyatında da bir artış oluşurken, monopson piyasada alıcı, miktarı azaltarak fiyatı da azaltma imkanına sahiptir. (Colander, 2013:364). Monopol piyasada üretici, karını maksimize edebilmek için nasıl üretim miktarını azaltıyorsa monopsonda da alıcı, satın alacağı miktarı azaltarak fiyatları ve dolayısıyla maliyetleri düşürmeye çalışır (Mankiw, 2008:406).

Kömür havzasında istihsal olunan kömürün tek alıcısı devlet olmasına rağmen fiyat tam rekabette belirlenmiyorken monopson piyasada da belirlenmez. Çünkü devlet fiyatı kendisi belirlemiştir. Monopson piyasada alıcı, fiyatı düşürmek için miktarı azaltma yolunu tercih ederken, Devlet mümkün olduğunca daha fazla kömür

almaya çabalamaktadır. Tek alıcı olduğu için kömür fiyatının artması beklenebilir fakat fiyatın zaten baştan sabit olarak belirlenmesi buna engel olmaktadır. Devletin kömürün tek alıcısı olması ve satıcıların çok olması monopson bir piyasa ile benzerlik gösterirken, devletin satın aldığı miktarı sürekli artırmak istemesi ve fiyatı baştan kendisinin belirlemesinin monopson piyasaya aykırı politikalar olduğunu belirtilebiliriz. Bu durum monopsonun, eksik rekabet olmasından daha ziyade eksiklik barındırmaktadır.

Monopson bir işgücü piyasasında emek talep eden tek firmaya karşı, emek arz edenler bir araya gelerek sendika kurabilirler. Çünkü monopson firma emek talebini azaltarak ücretlerde aşağı yönde bir yönelim oluşturur. Buna karşın sendika, emek arzını daha da kısarık ücretleri artırmak isteyebilir (Colander, 2013:364). Fakat istihlal olunan kömürün devlete satışında böyle bir politika uygulamak mümkün olmadığından dolayı herhangi bir tepki üretilememiştir. Çünkü kömürün miktarı azaltılsa bile devletin vereceği fiyat kendisi tarafından belirlenmiş ve kesindir. Kömür üreticileri bu sebeple, istihlal miktarını artırmakta isteksiz olmuşlardır. Aynı şekilde yeni yatırımcıların kömür havzasında yatırım yapmaları da bu sebeple teşvikten yoksun kalmıştır.

Yeni karar, ocak sahiplerinin nakit gelir elde etmeleri anlamına geliyordu. Aynı zamanda havzada ocak sahibi olmak ve işletmek için gerekli motivasyonu sağlıyordu (Quataert, 1985:915). Nitekim, havzada işletmecilik yapmak isteyen sermaye sahiplerinin işletmelerini mezkur tarih ve karardan sonra yoğunlaştırmaları bu sonucu doğrulamaktadır (Naim, 1934:39). Yatırımların artmasının bir nedeni de Avrupa’da yatırım sermayesinin bollaşmasıydı (Quataert, 1985:915). Bu vesilelerle havzaya gelen sermaye hem madencilik tekniği ile altyapı yatırımlarını artırmış hem de maden işçilerinin ilk defa nakit ücret almalarını sağlamıştır. Kömür satışı üzerindeki engeller kısmi olarak kaldırılınca, eskiden alelade birer müteahhit olan maden işletmecilerinin yerine bol sermayeli yabancı ve yerli yatırımcılar gelmeye başlamıştır (Naim, 1934:40). İdare-i Mahsusa’nın ihtiyaç duyduğu kömürü çıkarmak için kurulan Karamanyan Kumpanyası, 1885’de havzada kurulan ilk işletme olan Giurgiu Kumpanyası, 1891’de Giurgiu Kumpanyası’nın faydalandığı vergi muafiyetinden

faydalanmak isteyip bu isteği geri çevrilen Galatalı bir banker olan Hallaçyan Efendi³⁰ tarafından kurulan Hallaçyan Kumpanyası gibi işletmeler mezkur karardan sonra kurulmuşlardır (Genç, 2007:246-251). Bunların dışında Eseyan, İhsaniye ve İnamiye gibi işletmeler de yine yeni dönemde kurulan işletmelerdendirler (Naim, 1934:41).

Kömürün satışında oluşan kısmi serbestlik yatırımları bollaştırmış, bollaşan yatırım ise daha ileri bir teknoloji oluşmasını sağlamıştır. Daha ileri teknoloji üretim sürecinin değişmesine neden olur, ürün üretmek için gerekli olan girdi miktarını azaltır ve dolayısıyla üretim maliyetlerini de azaltmış olur. Üretim maliyetlerinin azalması da üreticiler için daha fazla kar anlamına gelir ki, bu durum daha fazla üreticinin piyasaya girmesini ve daha fazla ürün üretilmesini sağlar (Colander, 2013:87). Kömür havzasında yaşanan üretim artışı, yukarıda adı geçen ve mevcut işletmelere göre daha fazla sermaye ile faaliyetlerini yürüten yeni yatırımcılar ile meydana gelmiştir.

1861 Maden Nizamnamesi ile yabancılara ilk defa maden ocaklarında hissedar olma hakkı veriliyordu. Bu tarihten önce sınırlı sayıda da olsa bazı yabancılara maden imtiyazı verildiği biliniyordu. Devletin genel kaidesi yabancılara maden imtiyazı vermemek üzerineydi (Keskin, 2011:129). Fakat 1868 Maden Nizamnamesi'ne göre, 1867'de yabancılara emlak edinme iznine yapılan atıfla, yabancılara madenlere ortak olabilmelerine ve maden arama ruhsatı edinmelerine izin verilmiştir (Kütükoğlu, 1992:108). Buna karşın kömür havzası Sultan Abdülmecit zamanında Sultan'ın vakfi haline getirildiği için her ne sebeple olursa olsun yabancı sermayenin havzaya yerleşmesi hukuken uygun değildi (İmer, 1944:21). Bazı yabancı yatırımcıların örtülü ortaklıklar vesilesiyle maden bölgesinde ruhsat sahibi olmaya çalışması bu sebeptendir (Quataert, 1985:915; Çıladı, 1970:25). Bu yöntem sınai teşebbüs kurmada, 1867'de yabancılara Osmanlı topraklarında emlak edinebilmelerine izin verilmeden önce de kullanılmıştı. Sınai tesis kurmak isteyen yabancılar toprak mülkü elde edemedikleri için fabrika da kuramıyorlardı. 1843'te Tekirdağ'da Fransız bir tüccar tarafından inşa edilmek istenen fabrika, arsanın ve binanın Osmanlı tebaasından birinin üzerine kayıt edilmesi ile mümkün olabildiği (Kütükoğlu, 1992:105-106).

³⁰Hallaçyan Efendi ve çalışanlarını Domuz Ocağı yükleme oluğunda gösteren fotoğraf için bkz., Fotograf 1.5, s. 110.

Ereğli Şirket-i Osmaniyesi de bunlardan biriydi. 1891’de Osmanlı tebaasından mimar Yanko Bey’in madenden çıkarılan kömürleri gemilere kadar taşımak için Kozlu’da yapılacak liman³¹ için 40 sene müddetle aldığı imtiyaz, 1894’te bir ferman ile liman yeri Zonguldak olarak değiştirilir ve son olarak 1896’da Ereğli Şirket-i Osmaniyesi’nin kurulması ile sonuçlanır (Kara, 2013:237; ŞD. 6/61, 1892:Ek 1). 1902 yılında şirket kömür havzasının tüm hasılatının %79’una sahipti ve 1915 yılında 22 adet ocak işletiyordu (Quataert, 2009:57). 1908 yılında yabancıların kömür madenleri sahipliği tekrar gündeme geldi ve karşıt görüşler olsa da yabancıların maden sahibi olmaları Padişah iznine bağlandı. Fakat Osmanlı tebaasından olanlar için Babiali’den izin almak yeterliydi. Bu engellenmenin en önemli sebebi Zonguldak Kömür Havzasının Osmanlı coğrafyasında yegane kömür kaynağı olmasından dolayı herhangi bir savaş durumunda meydana gelebilecek kömür kıtlığıydı (Genç, 2007:263-264).

Giurgiu Kumpanyası’nın Ereğli Şirket-i Osmaniyesi’ne devir işlemleri ile ilgili bir belgede tebaa ve yabancıların devir işlemleri konusundaki farklılıkları belirtiliyor. Ereğli Kömür Madenleri Dairesi dahilindeki ocaklardan; Osmanlı tebaasına ait kimselere yapılan devirlerde Babiali’den izin alınması gerekirken, Osmanlı tebaasına ait olamayan kimselere yapılacak işlemlerde ise ancak Padişah izni dahilinde ocak devredilebileceği belirtiliyor. Fakat buna rağmen Kurre Mahmut Paşazade Kadiri Bey tarafından Sayecizade Şakir ve Kemal Bey’lere devredilen başka bir ocak için, Rumi 5 Temmuz 1327 (18 Temmuz 1911) tarihli bir tezkere ile Ereğli madenlerinin yönetiminde yeni bir nizamname çıkana kadar muamelenin kabul edilmesi kararlaştırılmıştır. Yeniden yapılan nizamnameye kadar muamelenin devir olarak sabit kalması uygun görülmüştür. Fakat 23 Temmuz 1327 tarihinde yayımlanan tezkereyle ise Giurgiu Pano Efendi tarafından Ereğli Şirket-i Osmaniyesi’ne devredilecek ocakların muamelesi caiz görülmemiştir. Bahsi geçen ocakların, Ereğli Şirket-i Osmaniyesi tarafından sahipliği, Zonguldak limanı imtiyazı müddeti ile sınırlandırılıp imtiyaz bittiğinde ocakların sınırı dahilinde işletilmesi için meydana getirilen imalathaneler, binalar ve meskenlerin hükümete terk edilmesi şartıyla devir işlemine onay veriliyordu. Ayrıca devir uygulamaları esasında tekrar tanzim edilecek

³¹Kozlu’da liman olmadan yapılan kömür yüklemesi için bulunan oluk ve oluğa kömür getiren tren için bkz., Fotoğraf 1.6 ve Fotoğraf 1.7, ss. 110-111.

nizamnameye kadar, henüz satılmamış ocakların devri, meşru bulunan hukuk yönetiminin daraltılması anlamına geldiğinden dolayı devir işlemleri uygun bulunmamıştır (BEO 4102/307609, 1912:Ek 1).

Bir hisse devrinde yine bu durum vurgulanıyordu. Ereğli Havzasının Maden Nizamnamesine tabi olmadığı ve cari üsullere göre, yabancılara yapılacak satışlarda Padişah'tan, Osmanlı tebaasına yapılacak satışlarda ise Babiali'den izin alınmasının gerekliliği vurgulanıyordu. Rumi 16 Nisan 1328 tarihli ve 80 numaralı tezkere devir işlemlerini bu şekilde düzenlemiştir (BEO 4041/303027, 1912:Ek 1). Aynı durum Yovan Ağa'nın satmak istediği hisseler ile Mihalaki Kondopulos'un satmak istediği hisseler için de ifade edilmiştir (BEO 4246/318380, 1914:Ek 1; BEO 4288/321566, 1914:Ek 1). Fakat ertesi yıl Kozlu'da bulunan 360 numaralı ocağın 30 hisseden 10'unun devir işleminde, Osmanlı tebaasından olmayan yabancıların dahi Sadaret'ten izin almaları gerektiği bildiriliyordu (BEO 4456/334127, 1917:Ek 1).

Kozlu, Alacağzı ve Kandilli'de faaliyet gösteren Sarıcazadeler Şirketi ise 1900 yılında II. Abdülhamid'in başmabeyincisi olan Ragıp Paşa tarafından kurulmuştur (Zaman, 2004:49). Ragıp Paşa'nın kömür istihsalinde uyguladığı ileri teknoloji, deniz altından maden çıkarmak için ruhsat alması ve saraya olan yakınlığı ile Ereğli Şirketi Osmaniyesi'nin maden bölgesinde tekel olmasını engellemiştir (İmer, 1944:24). Hatta 1907'de Fransız sermayesinin havzadaki tüm ocakları alma girişimi Ragıp Paşa tarafından engellenmiştir (Karadoğan, 1999:51).

Kömür havzasında kurulan ilk işletme olan Giurgiu (Kurci) Kumpanyası 1885'de Giurgi Pano tarafından Kozlu'da kurulmuştur (Naim, 1934:43; Özeken, 1944:21). Bu işletmeyi hem Kozlu'da hem de havzanın diğer bölgelerinde kurulan yeni işletmeler takip etmiştir (Karadoğan, 1999:41). İşçilere ilk nakit ücreti Giurgiu Kumpanyası vermiştir. Nakit ücret alan maden işçilerinin çalışma arzularının arttığı bilinmektedir (Quataert, 2009:150). Bu dönemde mükellefiyet devam etmektedir. Fakat Ethem Çavuş'un hatıralarından öğrendiğimiz kadarıyla Ethem Çavuş, ilk nakit yevmiyesini Giurgiu Kumpanyası'ndan aldığını aktarıyor (Naim, 2010:20):

Tüccar ocaklarında para yerine; Amerikanbezi, kırmızı güllü basma, kalay gibi şeyler verilirdi. Fakat mesela yirmi kuruş yerine verilen kalayı çarşıda yarı fiyatına satamazdık. İtiraz hakkımız da yoktu.

Kurci Ocağı Kozlu'da idi. Ay sonunda işlenen yevmiyenin tamamını para olarak veriyordu. Onun için Kurci kumpanyasının ocaklarına dehşetli bir amele akını başladı. Ay sonlarında ocağın iş kadrosu düzülürken, oraların hali görülecek bir şeydi! İşe alınacak dört yüz kişi ise, ocağın ağzına belki iki bin kişi birikirdi. İşe girebilmek için amele çavuşlarına, işbaşılara sunulan hediyenin haddi hesabı yoktu.

Bu yeni kararın oluşturduğu şartlar neticesinde, ileride, kömür madenciliği işletmecileri, yeraltı işlerinde Ereğli'nin 14 nahiyesi ile emek arzının sınırlandırılmasının kaldırılması talebinde bulunacaklardır (Karadoğan, 1999:41-42). Çünkü sermayenin kömür havzasında daha yoğun hale gelmesi ile meydana gelen yeni yatırımlar işgücünün daha vasıflı ve çeşitli olmasını ihtiyaç haline getirmiştir. Devletin kömür madenciliği üzerindeki denetimi sermaye yönünden kısmi de olsa azalmış, piyasanın gücü artmıştır (Quataert, 2009:82-83). Çıladır (1970:20)'a göre ise bu karar, salt sermaye-devlet ilişkisinin ötesinde yabancı yatırımcılara yapılan atıf ile, emperyalizmin maden havzasına girebilmesi için düzenlenmiş bir uygulamadır.

Havzanın işletilmeye başlandığı 1848 yılından bu yana kömür istihsalinin artmamasının en büyük sebebi sermaye eksikliğiydi (İmer, 1944:21). Fakat bu dönemin önemli bir özelliği artan kömür istihsalidir. Ereğli Şirket-i Osmaniyesi'nin Birinci Dünya Savaşı'na kadar kömür madenlerinden çıkarılan miktarda oynadığı rol büyüktür. Fakat 1896'da Ereğli Şirket-i Osmaniyesi kurulana kadar isimleri yukarıda sayılan ve Kozlu'da kurulan işletmeler ile havzanın diğer bölgelerinde kurulan işletmelerin kömür istihsalinin artışındaki etkisi de barizdir (Aytekin, 2006:31). 1882'de kömür satışının %40'ının piyasaya bırakılması ile 1896'da Ereğli Şirket-i Osmaniyesi kurulana kadar geçen 14 yıllık sürede kömür istihsalı 65 bin tondan 176 bin tona yükselmiştir (Quataert, 2009:54). 1887'den sonra kömür istihsalinde görülen artışın temel nedeni, istihsal edilen kömürün yüzde kırkının satışında serbestlik getirilmesinden sonra havzaya gelen işletmelerin üretime katılmalarıdır (Çatma, 1998:104). Dönemin en büyük 4 işletmesi olan Karamanyan, Hallaçyan, Giurgiu ve Gregoviç Kumpanyaları Tablo 1.1'den de anlaşılacağı üzere 1893'de toplam üretimde %75 paya sahiptiler (Aytekin, 2006:31).

Tablo 1.1: Ereğli Şirket-i Osmaniyesi Öncesinde Kurulan İşletmelerin Kömür İstihsalleri

İşletme	Ton
Karamanyan Şirketi	73.000
Giurgiu Kumpanyası	25.000
Hallaçyan	12.000
Gregoviç	12.000
Diğer	30.000-40.000
Toplam	152.000-162.000

Kaynak: Donald Quataert (1987), *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908)*, Yurt Yayınları, Ankara, s. 49.

Bu işletmelerin son üçü Kozlu'da kurulup işletilen işletmelerdendir ve toplamda %30-32 arasında paya sahiptirler.

1.5. Havzada Serbest İşçi Çalıştırma Dönemi (1906-1921)

Bir önceki dönemde kömür satışına getirilen kısmi serbestlik, hemen ertesinde kurulan birkaç firma ile kömür istihsalini artırmıştır. 1890'ların sonu ile başlayan bir dizi yatırım da kömür havzasında yeni bir sürecin altyapısını hazırlıyordu. Aynı zamanda nitelikli işgücü eksikliği de baş göstermeye başlamıştır. 1882'den sonra kömür havzasında yaşanan sermaye yoğunlaşması madenlerin giderek daha derin ve karmaşık bir hal almasına sebep oluyor ve bu durum çalışacak işçinin daha donanımlı olmasını gerektiriyordu (Quataert, 2009:91). Ethem Çavuş'un hatıralarında mükellef işçilerin köyleri ile olan bağılıkları şöyle ifade edilmektedir:

Mürettep³² amelelik sadece bizi değil, Zonguldak madenlerine yakın bütün köylerin hayatını değiştirdi. Biz ne tam maden amelesiydik, ne de rençber... Ayın yarısı madende, yarısı tarlada... İşin kötüsü, ne tarla doğru dürüst doyurabiliyor bizi, ne de maden (Naim, 2010:32).

Mükellef işçilerin köylerine olan bağılıkları kömür istihsalinin az olmasının sebeplerinden biriydi. Madenlerin tam anlamıyla ücrete bağımlı olan ve sıkı çalışan bir emek gücüne ihtiyacı vardı. Fakat madenlerde çalışmaktan korkan veya hasat zamanı ürününü değerlendirmek için madenlerden köyüne kaçmak isteyen bir emek gücü mevcuttu (Quataert, 2009:93). Genel olarak Osmanlı işgücünde bulunan temel sorun işçilerin fabrika, sanayi veya maden işçiliğine karşı olumsuz yaklaşımlarıydı. Köylü-işçilerin buna benzer durumlarda fabrika ve maden işlerinde çalışmayı bir ek gelir olarak gördükleri sadece havzaya ait bir bakış açısı değildi (Yıldırım, 2003:34-35). Bursa'da bulunan ipek üreticiliği eski yöntemlerle icra edilirken İsviçreli

³²Münavebeli, nöbetleşe.

Falkeisen buhar motoruyla çalışan bir fabrika kurmuştur. Fakat makineli fabrikalarda kimsenin çalışmak istememesinden dolayı fabrika ilk dönemlerinde işçi bulmakta zorluklar yaşamıştır (Sarç, 1940:437).

Aslında bu durum sadece Cumhuriyet öncesi döneme ait de değildir. Şehre yerleşmiş bir işçi olarak Bakırköy Pamuklu Dokuma Fabrika'sında 1943-1958 yılları arasında çalışmış olan Nazife Korkmaz, Temmuz 1948'de köyünde ekilmiş birkaç tarlasının ekinlerini toplamak için izin istemiştir. Kayseri'nin Sakaltutan köyünde 1949-1950 yılları arasında yaşayıp Kayseri Bez Fabrika'sında çalışan 77 kişi şehre göç ediyor. Düzenli çalışan 5 işçi Cumartesi günü köyelerine dönüyor, Pazar akşamı veya Pazartesi sabahı fabrikada çalışmak üzere köyelerinden ayrılıyorlardı (Nacar, 2012:158-160). Batı Avrupa'da sadece sanayileşmeye dayalı olarak oluşan kentleşme, nüfusu sanayi işçiliği ile işsizlik seçenekleri arasında bırakıyordu. Fakat 1970'lerin Türkiye'sinde bile, kırsal kesimle bağlarını koparmadan çalışan nüfus, zorunluluk halinde tarımı başvurabileceği bir güvence olarak hafızasında tutarak kentlere göç etmiştir (Boratav, 2012:131-132).

Sermayenin havzada yoğunlaşmasından sonra yeni işletmelerin işçi ihtiyaçlarını Zonguldak köylüleri yeterince karşılayamıyorlardı. Fakat Dilaver Paşa Nizamnamesi ile işçi arzı Ereğli'nin 14 nahiyesi ile sınırlandırılmıştı (Çıladır, 1970:21). Fakat bu durum Ragıp Paşa'nın işletmesinin faaliyetlerini kesintiye uğrattıyordu. Paşanın çabalarıyla 1906 yılında kömür madenlerinde yeraltı işleri olan kazmacı, kiracı ve küfeci işçilerinin çalıştırılması üzerindeki kısıtlamalar kaldırıldı. Aslında 1882 yılında tamirat işlerinde yabancı ustabaşılardan ve dışarıdan getirilen işçilerin çalıştırılmasına imtiyaz veren devlet vasıflı işçi ihtiyacını kabul etmiş oluyordu (Quataert, 2009:110). Fakat yeraltı işleri için 1906 yılı beklenecekti. Artık 1867 Dilaver Paşa Nizamnamesi'nde belirtilen Ereğli'nin 14 nahiyesinin köylerinde yaşayan köylüler haricinde de yeraltı işçileri çalıştırılabilecekti. Nitekim takip eden dönemde Doğu Anadolu'nun metal madenlerinde çalışmış tecrübeli madenciler Trabzon ve Sivas gibi illerden kömür havzasına göç ettiler. Ereğli Şirket-i Osmaniyesi 1907 yılında hissedarlarına işçi sorununu bu yolla sonlandırdığını duyuruyordu (Quataert, 2009:104-105).

Havzaya dışarıdan gelen ve mükellefiyetleri bulunmayan işçilerin köylülükle pratikte bağlarını koparmış olmalarının ve işletmecilerin artık ücretleri nakit olarak ödemelerinin havzadaki iş ilişkilerini bu dönemde daha *kapitalist* hale getirdiği öne sürülmüştür (Çıladır, 1970:32). Madenlerde zorunlu çalıştırılma ile istihdam edilen işçilerin madenleri ek kazanç kapısı olarak görmeleri ve madencilerin madenlerdeki işlerini geçici görerek, sonrasında asıl işleri olan tarlalara dönecekleri fikri işlerine bağlı bir grup kimliği edinmelerini engellemiştir (Özbay, 2003:72). Dilaver Paşa Nizamnamesi ile sadece yeraltı işlerinde çalışacaklar bölge halkı ile sınırlandırılmıştı. Fakat yerüstü işçileri dışarıdan da istihdam edilebiliyordu. Piyasanın kısmi olarak hakim olması ile gelişen kömür havzasında yerüstü işlerinde vasıf ve çeşitlilik ihtiyacı artış gösterdiği için yerüstü işlerinde çalışacak vasıflı işçiler için de talep arttı (Quataert, 2009:106). Havzada yabancı işçi sayılarında görülen artış bu vesileyle meydana gelmiştir. Hatta bu artış havzaya pasaport memuru atanmasını zorunlu kılmıştır (Yıldırım, 2013:42).

Osmanlı'da yapılan ilk grevin 1863'de Zonguldak kömür madeni işçilerinin gerçekleştirdiği grev olduğu ileri sürülmektedir (Karakışla, 2011:30). Özellikle yerüstü işçilerinin girişimiyle 1908'de kömür havzasında bir grev daha meydana gelmiştir. Grev, Ereğli Şirket-i Osmaniyesi'nde çalışan demiryolu ve maden işçileri tarafından gerçekleştirilmiştir. Demiryolu işçilerinin trenlerin hareketine engel olmak amacıyla demiryolu üzerinde barikat kurmaları ile başlayan hareket büyüyerek, işçiler ile polislerin çatışmasına sebep olmuştur (Çıladır, 1998:558). 1908 grevleri ekonominin her alanında hissedilse de en çok Anadolu ve Rumeli Demiryolları'nda etkin olmuştur (Ökçün, 1982:XI). Ulaşım ve umumi hizmetlerde faaliyet gösteren işletmelerde grev yapan işçilerin grev yapmalarından dolayı umumi hizmetlerin aksaması, hem Hükümet hem de ahali tarafından zararlı bir durum olarak görüldüğünden dolayı 8 Ekim 1908 tarihinde çıkarılan Ta'til-i Eşgal Kanunu ile işçi örgütlenmeleri ve hareketlenmeleri kısıtlanmıştır (Ökçün, 1982:2). Buna rağmen 1910 ve 1911 yıllarında Ereğli Şirket-i Osmaniyesi'nin Gelik Ocağı'nda grevler meydana gelmiştir (Çıladır, 1998:558).

Bu grev ve maden işçilerinin örgütlenebilme yetenekleri, Meşrutiyetin ilanı ile ortaya çıkan 1908 grev dalgası ile ilişkilendirilebilir. Fakat 1848’de kömür madenlerinin ticari olarak işletilmeye başlanmasından grevlerin meydana geldiği döneme kadar kömür havzasının sermaye ve emek yönünden yaşadığı tecrübeler bu kesimlerin sınırlarını daha belirgin hale getirmiştir. Ayrıca 1908 grevlerinin büyük bir çoğunluğunun kendiliğinden, işçilerin henüz örgütlenmeye bile vakit bulamadan ortaya çıkmış oldukları bilinmektedir (Karakışla, 1998:199). 1848’de başlayan kömür istihsalini bir takım müdahalelerle yönlendirmeye çalışan devlet, süreç içerisinde, ironik olarak tam da hakimiyet kurma çabası içindeyken ters bir sonuç elde etmiştir.

1921 yılında TBMM hükümeti zorunlu çalıştırmayı yürürlükten kaldırmıştır. Böylelikle Zonguldak köylüleri ve Doğu Anadolu’dan gelen işçilerin zorla çalıştırılmaları hukuki olarak yasaklanmış oluyordu. Aynı zamanda çalışma şartlarını da düzenleyen bazı hukuki yaptırımlar öngörülüyordu. Ancak yasalardaki bu iyileştirmelerin uygulanıp uygulanmadığı ile ilgili bir denetim mekanizması kurulmamıştı (Tuncer, 1998:51).

2. KOZLU'DA MADEN OCAKLARI, KURULAN İŞLETMELER VE HAVZADAKİ DİĞER İŞLETMECİLERİN FAALİYETLERİ

İlk bölümde havzanın tarihi, Osmanlı döneminde ocakların işletilmeye başlanmasından zorunlu çalıştırmanın TBMM tarafından kaldırıldığı zamana kadar olan sürede iktisadi bir dönemlendirme ile anlatılmaya çalışılmıştır. Havzada kurulan işletmeler bu tarihlerin etkisi altındadır. Bu bölümde ise, kurulan işletmeler ve faaliyetleri birinci bölümde yapılan dönemlendirmeye atfen incelenecek, gelişen kömür piyasasındaki konumları belirlenmeye çalışılacaktır. Ayrıca, işletmelerin devlet ile giriştikleri pazarlıklar, işletmelerin sadece dönemlerinin etkisinde kalmadıkları aynı zamanda bu pazarlıklar neticesinde edinimleri dolayısıyla sürece kendilerinin de katkı sağladıkları ortaya konulacaktır. İşletmelerin devletle olan uzlaşmalarının kömür piyasasında daha serbest bir piyasaya doğru katkı sağlarken, kömür madenlerinde çalışan işçiler için de yeni bir dönemin başlamasına sebep oldukları görülecektir.

2.1. Kozlu'da Ocak Sahipliği

1910'lu yıllarda Kozlu'da bulunan kömür madeni ocakları için bir dizi devir (ferağ) işlemine rastlanmıştır. Bu devir işlemleri için düzenlenen belgelerde Kozlu'da bulunan ocaklar için hangi miktar hissenin kimlerin elinde bulunduğu görülebilmektedir. Daha ziyadesiyle 1910'lu yıllar ile Cumhuriyet'in ilanına kadar geçen sürede el değiştiren ocakların hisselerinin kimlere devrolunduğu da bilinebilmektedir. Ocaklar üzerindeki hakların, hak sahiplerinin ölümleriyle, yakınlarına devredilirken miras üsulunun nasıl işlediğine tanık olunmuştur. Kişiler arasındaki genel borçların tahsili de kömür ocağı hisselerinin devredilmesinde önemli rol oynamıştır.

1882'de kömür satışının kısmi serbestisi ve 1906'da işgücü arzının dışarıdan da temin edilebilmesinin serbest bırakılması havzada nisbi olarak daha serbest bir piyasanın oluşmasını sağlamıştır. 1838 ile başlayıp Birinci Dünya Savaşı'na kadar devam eden dönemde Osmanlı'nın Avrupalı devletlerle, başta İngiltere olmak üzere imzaladığı serbest ticaret anlaşmaları Osmanlı'yı hammadde ihracatçısı, mamul

madde ithalatçısı bir konuma sokmuştur (Ökçün, 1997:111). 1908-1911 yıllarında kömür madenciliğinde ortalama olarak yabancı yatırımların toplam üretimdeki payı yaklaşık % 52 iken, gayrimüslim tebaa %17, Müslüman tebaa ise %21 paya sahiptirler (Ökçün, 1997:157). Fakat bu payların belli işletmeler üzerinde yoğunlaştığı aşağıda yer alacak hisse devirlerine bakıldığında farkedilecektir. Hangi ocağın üretime ne kadar katkı yaptığı bilinmemese de 1911-1922 yılları arasında ocak sahipliğinde geçen isimlerin sadece biri Osmanlı tebaasından değildir, tebaadan olan gayrimüslimlerin sayısı 11 iken, Müslümanların sayısı 23'tür. Kozlu örneğinde bu durum yabancı sermayenin büyük ölçekli yatırım yaptığına işaret etmektedir. Hisse devirlerinde sıkça adı geçen Eftim Yorgiyadis'in 1921 yılında Zonguldak'ta avukatlık yaptığı bilinmektedir (Tuncer, 2012:1). Yatırım yapan gayrimüslimlerin tümünün Galata bankerlerinden olmadığı da bilinmektedir. Galatalı kömür tüccarları kömür üretmek yerine ticaret ile daha çok meşguldürler. Fakat Türk müteşebbisler sermaye ve kömür satışı konusunda Galatalı sermayedarlara muhtaçtırlar (Kara, 2013:246).

2.1.1. Miras ile Ocakların Hisse Devirleri

Kozlu'da bulunan İhsaniye ve Murad Ocaklarının 80 hissesinden 15'ine sahip olan Ali Bey'in çocukları olmadığından dolayı, vefatından sonra mirası devlete kalmıştır (Ş. D. 550/28, 1911:Ek 1). Benzer şekilde Kozlu'da bulunan 167 numaralı ocağın sahibi olan Bekiroğlu Süleyman Ağa vefat etmiş; ocağın 36 hissesinden sahibi olduğu 9 hissesi, mirasçıları olan Halil, Osman, Nazım, Mustafa, Tahsin, Emine, Zeliha ve Zeyneb'e kalmıştır. Mirasçılar ise kendilerine kalan bu hisselerin 8'ini İstanbul Beykoz'da ikamet eden Hacı Mustafa Bekir Bey'e devretmiştir (MV. 200/42, 1916:Ek 1; ŞD. MLK. 13/23, 1916:Ek 1; BEO 4367/329766, 1916:Ek 1).

Kozlu'nun İncivez mevkiinde bulunan 370 numaralı kömür ocağının 40 hisseeden 20'sine Serkiz Rakıcıyan ile Povana Ağa'nın oğlu Pavli sahiptir. Bahsedilen hisseler vefat etmiş olan Murad Şaban'ın mirasçılarına devredilecektir. Murad Şaban'ın kızı Fatma Zehra Hanım ve vefat etmiş diğer kızı olan Hayriye Hanım'ın oğulları olan Hüseyin ve İbrahim Efendilerin bu hisselerden pay sahibi olmasında herhangi bir engel görülmemiştir (MV. 163/49, 1912:Ek 1). Yaklaşık bir ay sonra Murad Şaban mirasçılarının İhsaniye ve Murad Ocaklarının 80 hissesinden elinde

bulundurdukları 10 hissenin Madenci Arvanidis Efendi'ye devrolmasında bir engel görülmemiştir (BEO 4036/302641, 1912:Ek 1; BEO 4041/303027, Ek1). Fakat bu işlem, Maden Nizamnamesinin 21. maddesine göre (bkz. Ek 2) müspet bulunsa da Ereğli madenlerinin Genel Maden Nizamnamesine tabi olmaması sebebiyle cari üsul ve tezkerelere göre oluşan şartlar dahilinde kararlaştırılmıştır. Buna göre, Osmanlı tebaasından olanlara yapılacak satış işlemlerinde Sadaret'ten, yabancılar ile yapılacak olan satış işlemlerinde ise Padişah'tan izin alınması gerekecekti. Madenci Arvanidis Efendi'nin Osmanlı tebaası olmasından dolayı devir işleminin neticelenmesi için konu Sadaret'e havale edilmiştir (BEO 4041/303027, 1912:Ek 1).

Kozlu'daki 5 numaralı Kılıç Ocağı'nın sahibi olan, havzanın meşhur işletmecilerinden Artin Karamanyan'ın vefatından sonra, mirasçılarına kalan 11 hisseden 1 hissenin, Osmanlı tebaasından Toma Fotiyadis'e devredilmesi istenmiştir. Ancak devir işlemine engel olabilecek herhangi bir durumun var olup olmadığının araştırılması istendiğinden, devir işlemi bölgeden gelecek habere kadar ertelenmiştir (MV. 223/236, 1922:Ek 1). Kozlu'da bulunan 245 numaralı ocağın 40 hisseden 10'una sahip olan Lukaoğlu Toma, sahibi olduğu hisseleri Kadiroğlu Fatih Efendi'ye devretmiştir (MV. 215/120). Ulaşabildiğimiz kaynaklarda Lukaoğlu Toma'nın, Toma Fotiyadis olup olmadığı ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Dostumoğlu Mustafa Bey Kozlu'da bulunan 194 numaralı ocağın tüm hisseleri olan 40 hisseye de sahiptir. Bu örnek şu ana kadar incelenen devir işlemlerinde, tüm hisseler tek kişinin sahipliği açısından tek örnektir. Dostumoğlu Mustafa Bey vefat edince, sahibi olduğu hisseler şeriye mahkemesinden alınan bir belge ile kendi oğulları olan Mustafa, Ahmed, Halil ve Nusreddin ile kızı Emine Hanım arasında 8'er hisse olarak eşit şekilde paylaştırılmıştır. Pay sahibi erkekler 2'şer hisseyi kendilerinde tutarak, 6'şardan toplamda 24 hisseyi, Zonguldak'ta ikamet eden Bekir Beyoğlu Maksud ve Kozlu'da ikamet eden Kara Salihzade Remzi ve Murad Efendilere eşit şekilde bölerek satıyorlar (ŞD. ML. NF. 1257/19, 1917:Ek 1; BEO 4456/334128, 1917:Ek 1).

2.1.2. Yabancılara Yapılan Hisse Devirleri

Bu konuda bulabildiğimiz tek örnek Fransız Leon Fore'a yapılan hisse devirleridir. Ali Paşazade Mehmed Abdülkadir Bey ile Kilimli'deki bir tüccarın sahibi oldukları hisseleri bazı kimselere devrettikleri zikrediliyor (MV. 220/206, 1920:Ek 1). Başka bir mazbatada ise Kozlu'da bulunan 284 numaralı ocağın 100 hissesinden 80'sine sahip olan Ali Paşazade Mehmed Abdülkadir Bey'in, sahibi olduğu hisseleri Fransız Leon Fore'a devrettiği vurgulanıyor (MV. 252/169, 1920:Ek 1). İkinci mazbatadan Mehmed Abdülkadir Bey'in hisselerini sattığı kişinin Leon Fore olduğu ortaya çıkıyor. Bu işlemde alıcı, Osmanlı tebaasının dışında bir Fransız vatandaşıdır. Bu sebeple karar Şura-yı Devlet ve Meclisi Vükela'nındır. Eğer satılan kişi tebaadan bir kişi olsaydı Sadaret'ten alınacak izin yeterli olacaktı.

Bir yıl önce de 370 numaralı İncügez Ocağı'nın 40'ta 5 hissesini elinde bulunduran Ereğlililer merhum Mahmud Efendi'nin kızı olan Refika Hanım'ın oğulları Emir Ahmed ve Hüseyin Beyler, yine Şura-yı Devlet'in izni ile sahibi oldukları hisseleri Leon Fore'a devretmişlerdir (İ. DUİT. 35/21, 1920:Ek 1, 2 ve 3). Bir gün sonra da ocağın 5 hissesi merhum Hasan Basri Efendi'nin karısı Zehra Hanım'ın oğulları Ahmed Remzi ve Murad Cafer Efendiler ile kızları Hayriye ve Ayşe Hanımlar tarafından yine Leon Fore'a satılmıştır (İ. DUİT. 35/22, Ek 1, 2 ve 3). Aynı ocağın 40'da 10 ve 40'da 5 hisselerini sırasıyla elinde bulunduran Murad Şaban'ın kızı Zehra Hanım ile Necati ve Hasan Beyler, Padişah iradesi ile hisselerini Leon Fore'a devretmişlerdir (İ. DUİT. 35/19, 1919:Ek 1). Leon Fore bu hisseler ile birlikte 370 numaralı İncügez ocağındaki payını da yükseltmiş olacaktır. Bu mazbatalardan Leon Fore'un mühendis olduğunu öğrenebiliyoruz.

2.1.3. Osmanlı Tebaasından Gayrimüslimlere Yapılan Hisse Devirleri

Odabaşızade Emir Ahmed Bey, Kozlu'da bulunan 158 ve 233 numaralı ocakların ilkinde 60'da 12,5 ve ikincisinde 240'da 87,5 hisseye sahiptir. Emir Ahmed Bey sahibi olduğu hisseleri Toma Fotiyadis'e devretmiştir (MV. 215/95, 1919:Ek 1). İrsalatoğlu madenci Kuzma Efendi de Şabanzade Hüsnü Efendi'nin Kozlu'da bulunan 392 numaralı ocağının 40'da 20 hissesini satın almıştır (MV. 217/14, 1919:Ek 1). Kozlu'da bulunan 245 numaralı ocağın 40 hisseden 10'una sahip olan Abasızoğlu

Hüsnü Efendi bu hakkını madenci Nişo'ya devretmek zorunda kalmıştır. Hüsnü Efendi'nin sahibi olduğu 10 hissenin, 14 bin kuruş olan borcu karşılığında, Zonguldak Bidayet Mahkemesi tarafından Benhur Efendi'ye verilmesi kararlaştırılmıştır. Bahsi geçen hisselerle ait maden idaresine borçların ödenmesi ile devir işlemine herhangi bir engel kalmayacağı beyan edilmiştir (MV. 175/21, 1913:Ek 1). Tamamı Kasap İsmail Ağa'ya ait olan 368 numaralı ocağın 40 hisseden 20'sinin Osmanlı tebaasından madenci Yuvan Ağa'ya devredilmesi için, zikrolunan ocağın maden idaresine bulunan borcunun ödenmesi gerekmiştir (MV. 185/32, 1914:Ek 1). Kasap İsmail 1874'de Kozlu'ya yerleşmiş ve mandıra kurduğu alanda karşılaştığı kömür damarları için izin alarak kömür üreticiliğine başlamıştır. Mandıra kurduğu alan Kasaptarla olarak anılmıştır (Zaman, 2004:39). Kasap İsmail Ağa'nın çıkardığı kömürün çoğunun piyasa değeri düşük tozdan ibaret olduğu anlaşılınca, sermayesini artırmak isteyen Kasap İsmail ocağının üçte birini Ereğli'deki bir akrabasına sattı ve 1912 yılında ölene kadar madencilik işine devam etti (Quataert, 2009:183). Yuvan Ağa satın aldığı 20 hissenin 10'unu ilelebet kendi üzerinde tutmak kaydıyla geri kalan 10 hisseyi ise dörde bölerek, Manzumecizade Hacı Yakub ve kardeşi Haydar Beyler ile Paşazade Emir Ahmed ve Mahmud Beylere devretmiştir (MV. 189/3, 1914:Ek 1).

Todorkiyo'nun 22 numaralı Gürgen Ocağı'nda kendine ait olan 40 hisseden 2,5'inin 0,5'i dava vekili olan Eftim Yorgiyadis'e devredilmiştir (MV. 218/116, 1920:Ek 1; MV. 220/8, 1920:Ek 1). Eftim Yorgiyadis daha sonra da Kozlu'da bulunan 356 numaralı ocağın 40 hisseden 5'ini Abasızoğlu damadı Hacı Mahmudoğlu Hasan Efendi'den devalmıştır (MV. 215/12, 1919:Ek 1; BEO 4563/342211, 1919:Ek 1). Aynı ocağın 0,5 hissesi de Eftim Yorgiyadis tarafından Maksud Efendi'ye devredilmiştir (MV. 220/8, 1920:Ek 1). Haçator Hallaçyan'ın 5 numaralı Kılıç ocağında sahibi olduğu 11'de 1 hissesi de yine Eftim Yorgiyadis'e devrolunmuştur (MV. 216/22, 1919:Ek 1 ve 2; ŞD. HU. 1266/31, 1919:Ek1; BEO 4578/343293, 1919:Ek 1). Nişo zevcesi Despina'nın Kozlu'da bulunan 356 numaralı ocaktaki 40'da 30 hissesinin 10'u da Yorgi Eftimiyadis'e devredilmiştir (MV. 215/33, 1919:Ek 1). Fakat Yorgi Eftimiyadis'in, Eftim Yorgiyadis olduğu daha sonraki ilgili vesikadan anlaşılmıştır. Despina 356 numaralı ocağın 40'da 30 hissesine sahip olmasına rağmen borcu dolayısıyla 20 hissesi haczolunmuştur. 10 hissesi ise iznine bakılmaksızın Zonguldak

Mahkemesi Riyaseti'nin 469 ve 523 numaralı kararlarına göre Mihaloğlu Eftim Yorgiyadis'e devredilmiştir (BEO 4565/342353, 1919:Ek 1; ŞD. ML. NF. 1265/14, 1919:Ek 1).

21 numaralı İhsaniye ve Murad Ocaklarının 80 hissesinden 15'i maden müdüriyetine, 15 hissesi Kozlu Kömür Madenleri Osmanlı Anonim Şirketi sahibi olan Mihalaki Kondopulos Efendi'ye ve 50 hissesi de Kuzma Arvanindi'ye aittir. 15 hissenin sahibi olan Mihalaki Kondopulos sahibi olduğu hisseleri Kuzma Arvanindi'ye devretmiştir (MV. 184/19, 1914:Ek 1; BEO 4246/318380, 1914:Ek 1).

2.1.4. Osmanlı Tebaasından Müslümanlara Yapılan Hisse Devirleri

Çendikzade Kadri Efendi'nin Kozlu'nun Arpatarlası mahalinde İncirharmanı karşısında bulunan 289 numaralı ocağın 30'da 10'una sahip olduğu hisseler, Osmanlı tebaasından ve bahsedilen ocağın ortaklarından olan Müsinoğlu Hacı Mehmet Efendi ile Çedikzade Rıza Bey'e devredilmiştir. Yaklaşık bir yıl sonra da aynı ocağın 30 hissedenden 10'una sahip olan Çevikzade Şakir Bey'in sahibi olduğu hisseler, yine Müsinoğlu Hacı Mehmet Efendi ile Çedikzade Rıza Bey tarafından satın alınmıştır (MV. 175/22, 1913:Ek 1; MV. 185/19, 1914:Ek 1). Mehmet Efendi ile Rıza Bey bu iki devir işlemiyle birlikte adı geçen ocaktaki haklarını genişletmişlerdir. Aynı ocağın 30'da 20 hissesine sahip olan Hacı Şakir Beyoğlu Rıza Bey de sahibi olduğu hisselerden 5'ini Müsinoğlu Mahmud Ali Efendi'ye devrediyor (MV. 208/71, 1917:Ek 1).

Kozlu'da bulunan 360 numaralı ocakta 30 hisse itibarıyla 10 hisseye sahip olan Hacı Şakir Beyoğlu Mahmud Ziya Bey sahibi olduğu hisseleri Müsinoğlu Mahmud Ali Efendi'ye devretmiştir (BEO 4456/334127, 1917:Ek 1; ŞD. ML. NF. 1257/15, 1917:Ek 1). Aynı ocakta 30'da 10 hisseye sahip olan Çevikzade Hacı Şakir Bey'in oğlu olan Mahmud Kadiri Bey sahibi olduğu hisseleri eşit bir şekilde bölerek Müsinoğlu Hacı Mahmud Ağa'ya ve Madenci Rıza Bey'e satmıştır (BEO 4455/334117, 1917:Ek 1; ŞD. ML. NF. 1257/13, 1917:Ek 1). Çevikzade Hacı Şakir Bey'in kendisi ise Kozlu'daki 360 numaralı ocakta 30'da 10 hisseye sahiptir. Sahibi olduğu hisselerin yarısını Kozlu'da ikamet eden Müsinoğlu Mahmud Ağa'ya, yarısını da Madenci Rıza Bey'e satmıştır (ŞD. ML. NF. 1257/25, 1917:Ek 1).

Merhum Odabaşızade Emir Ahmed Bey'in oğlu olan Halid Efendi, vekili Osman Kamil vasıtasıyla bir dilekçe vererek 233 numaralı ocakta sahibi olduğu 40'da 12,5'lik hissesinin 6,5'ini devretmek istemiştir. Hisseler Mazlumecizade Hacı Yakub ve Haydar Beyler ile merhum Mazlumecizade Nuri Efendi'nin oğulları İsmail ve Galib Efendilere devredilmiştir (BEO 4566/342447, 1919:Ek 2; ŞD. ML. NF. 1265/26, 1919:Ek 1). Şabanoğlu Hasan Efendi sahibi olduğu 396 numaralı ocağın 40'da 20 hissesini Beykoz'da ikamet eden Hacı Mustafa Bekir Bey'e devretmiştir. Bu devir işleminde Hacı Mustafa Bekir Bey'in vekili Beykoz Vapuru Kaptanı olan Alaaddin Kaptan'dır. (ŞD. ML. NF. 1257/14, 1917:Ek 1). Kozlu'da bulunan 379 numaralı ocağın 3'de 1 hissesine sahip olan Abasızoğlu Hüsnü Efendi sahibi olduğü hisseyi Alaaddin Kaptan'a devretmiştir (BEO 4515/338559, 1918:Ek 1; ŞD. ML. NF. 1263/7, 1918:Ek 1). Bu hisselerin sahibi olan Alaaddin Kaptan sahibi olduğü hisseleri Aişe Hanım'a devretmiştir (BEO 4565//322352, 1919:Ek 1; ŞD. ML. NF 1265/3, 1918:Ek 1). Madenci Yuvan Pavli Ağa Kozlu'da bulunan 368 numaralı ocağın 40'da 12,5 hissesine sahiptir. Bu hisselerden 5'i Ereğli'de ikamet eden Kargaoğlu Halid Efendi'ye 150 Osmanlı lirası karşılığında devredilmiştir. Buradan ocağın bütün hisselerinin toplam 1200 lira değerinde olduğü tespit edilebiliyor (BEO 4533/339934, 1918:Ek 1; BEO 4496/337128, 1917:Ek 1).

Merhum Hayriye Hanım'ın kızı Refika Hanım ile oğulları Hüseyin ve İbrahim Beylerin İncügez mekiinde bulunan 370 numaralı ocakta sahibi olduğü 40'da 20 hisse 80 bin lira karşılığında satılmıştır. Ocağ, Bahçe Kuyusu'nda ikamet eden Yazıcızade İsmail Bey'e devredilmiştir (BEO 4518/338844, 1918:Ek 1). Murad Şaban mirasçılarında olan Fatma Zehra Hanım aynı ocağın 15 hissesine sahiptir. Sahibi olduğü hisselerin 5'ini Mebus Necati Bey ve Hasan Bey'e devretmiştir (BEO 4518/338842, 1918:Ek 1; ŞD. ML. NF. 1263/27, 1918:Ek 1).

Tablo 2.1: 1911-1922 Arasında Kozlu'da El Değıştiren Ocaklar, Alıcıları ve Satıcıları

Alıcı	Satıcı	Ocak	Hisse ³³	Tarih
Devlete kalıyor	Ali Bey'in Mirasçıları	İhsaniye ve Murad Ocakları	15/80	Kasım 1911
Murad Şaban'ın Mirasçıları	Serkiz Rakıcıyan ile Povan Ağa veledi Pavli	370 numaralı ocak	20/40	Nisan 1912
Arvanidis Efendi	Murad Şaban'ın Mirasçıları	İhsaniye Ocağı	10/80	Mayıs 1912
Madenci Nişo	Abasızoğlu Hüsnü Efendi	245 numaralı ocak	10/40	Mart 1913
Müsinöğlü Hacı Mehmet Efendi ile Çedikzade Rıza Bey	Çendikzade Kadri Efendi	Arpatarlası 289 numaralı ocak	10/30	Mart 1913
Müsinöğlü Hacı Mehmet Efendi ile Çedikzade Rıza Bey	Çevikzade Şakir Bey	Arpatarlası 289 numaralı ocak	10/30	Şubat 1914
Yuvan Ağa Makridis	Kasap İsmail Ağa	368 numaralı ocak	20/40	Şubat 1914
Manzumecizade Hacı Yakub Bey, Haydar Bey, Paşazade Emir Ahmed Bey, Mahmud Bey	Yuvan Ağa Makridis	368 numaralı ocak	2,5/40 2,5/40 2,5/40 2,5/40	Mayıs 1914
Bekiroğlü Süleyman Ağa Mirasçıları	Bekiroğlü Süleyman Ağa	167 numaralı ocak	9/36	Şubat 1916
Hacı Mustafa Bekir Bey	Bekiroğlü Süleyman Ağa Mirasçıları	167 numaralı ocak	8/36	Şubat 1916
Müsinöğlü Mahmud Ali Efendi	Hacı Şakir Beyzade Mahmud Ziya Bey	360 numaralı ocak	10/30	Şubat 1917
Müsinöğlü Hacı Mahmud Ağa ve Madenci Rıza Bey	Çevikzade Hacı Şakir Bey'in mahdumu Mahmud Kadiri Bey	360 numaralı ocak	5/30 5/30	Şubat 1917
Dostumoğlü Mustafa Bey'in oğulları Mustafa, Ahmed, Halil, ve Nusrettin Beyler ile kızı Emine Hanım	Dostumoğlü Mustafa Bey	194 numaralı ocak	8/40 8/40 8/40 8/40 8/40	Şubat 1917
Bekir Beyoğlü Maksud, Kara Salihzade Remzi ve Murad Efendiler	Dostumoğlü Mustafa Bey'in oğulları Mustafa, Ahmed, Halil, ve Nusrettin Beyler	194 numaralı ocak	8/40 8/40 8/40	Şubat 1917
Hacı Mustafa Bekir Bey	Şabanoğlü Hasan Efendi	396 numaralı ocak	20/40	Şubat 1917
Müsinöğlü Mahmud Ağa ve Madenci Rıza Bey	Madenci Çevikzade Hacı Şakir Bey	360 numaralı ocak	5/30 5/30	Şubat 1917
Müsinöğlü Mahmud Ali Efendi	Hacı Şakir Beyzade Rıza Bey	289 numaralı ocak	5/30	Haziran 1917
Alaaddin Kaptan	Abasızoğlu Hüsnü Efendi	379 numaralı ocak	1/3	Mayıs 1918
Mebus Necati Bey, Hasan Bekir	Murat Şaban Mirasçılarından Fatma Zehra Hanım	370 numaralı ocak	5/40	Haziran 1918

³³Paydada yer alan sayılar satan kişinin sahibi olduğu hisseyi değil ocağın toplam hisse miktarını göstermektedir.

Yazıcızade İsmail Bey	Merhum Hayriye Hanım'ın kızı Rerika ile oğulları Hüseyin ve İbrahim	370 numaralı ocak	20/40	Haziran 1918
Kargaoğlu Halid Efendi	Madenci Yuvan Pavli Ağa	368 numaralı ocak	5/40	Eylül 1918
Aişe Hanım	Alaaddin Kaptan	379 numaralı ocak	1/3	Nisan 1919
Mazlumecizade Hacı Yakub ve Haydar Beyler, Merhum Mazlumecizade Nuri Efendi oğulları İsmail ve Galib Efendiler	Merhum Odabaşızada Emir Ahmed Bey'in oğlu Halil Efendi	233 numaralı ocak	6,5/40	Nisan 1919
Mihaloğlu Eftim Yorgiyadis	Abasızoğlu damadı Hacı Mahmudoğlu Hasan Efendi	356 numaralı ocak	5/40	Nisan 1919
Mihaloğlu Eftim Yorgiyadis	Nişo zevcesi Despina	356 numaralı ocak	10/40	Nisan 1919
Toma Fotiyadis	Odabazşızade Emir Ahmed Bey	158 ve 233 numaralı ocaklar	12,5/60 87,5/120	Mayıs 1919
Kadiroğlu Fatih Efendi	Lukaoğlu Toma	245 numaralı ocak	10/40	Mayıs 1919
Mihaloğlu Eftim Yorgiyadis	Haçator Hallaçyan	5 numaralı Kılıç Ocağı	1/11	Haziran 1919
İrsalatoğlu madenci Kuzma Efendi	Şabanzade Hüsnü Efendi	392 numaralı ocak	20/40	Ekim 1919
Mihaloğlu Eftim Yorgiyadis	Todorkiyo	22 numaralı Gürgen Ocağı	0,5/40	Mart 1920
Maksud Efendi	Mihaloğlu Eftim Yorgiyadis	22 numaralı Gürgen Ocağı	0,5/40	Ağustos 1920
Leon Fore	Murad Şaban'ın kızı Zehra Hanım ve Necati, Hasan Beyler	370 numaralı ocak	10/40 5/40	Aralık 1919
Leon Fore	Merhum Mahmud Efendi'nin kızı Refika Hanım'ın oğulları Emir Ahmed ve Hüseyin Beyler	370 numaralı ocak	5/40	Mart 1920
Leon Fore	Ali Paşazade Mehmed Abdülkadir Bey	284 numaralı ocak	80/100	Aralık 1920
Toma Fotiyadis	Artin Karamanyan Mirasçıları	5 Kılıç Ocağı	1/11	Haziran 1922
13 Yabancı+Gayrimüslim tebaa 22 Müslüman tebaa	9 Yabancı+Gayrimüslim tebaa 26 Müslüman tebaa			

Kaynak: Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden temin edilen hisse ferağiyelerinden elde edilen bilgiler ile tarafımızca düzenlenmiştir.

Dönem içinde sadece 4 ocağın belli hisseleri Müslüman tebadan gayrimüslim tebaa ve yabancılara devredilmiştir. İleriki iki bölümde Kozlu'da kurulan işletmeler ile Havzada kurulup Kozlu'da faaliyet gösteren işletmeler incelenecektir. Fakat kurulan işletmelerin büyük bir kısmının yabancılar ve gayrimüslim azınlıklar

tarafından kuruldukları ve işletildikleri görülecektir. Havzanın serbestleşen ekonomik ilişkileri sermaye sahibi olan bu yatırımcıları yatırım yapma konusunda daha fazla teşvik etmiştir. Ancak 1911-1922 yıllarındaki hisse devirlerine Kozlu bölgesi için bakıldığında aynı tesirin ocaklardaki hisse sahipliği söz konusu olduğunda varlığını görmek güçtür. Ocak hisselerinde daha çok Müslüman tebaa aktif iken, asıl üretimi gerçekleştiren ve yatırım yapan sermaye sahibi işletmelere gayrimüslim tebaa ve yabancıların sahip olduğu gözlemlenmiştir.

2.2. Kozlu'da Kurulan İşletmeler

Zonguldak Kömür Havzasının Kozlu bölgesinde kurulan işletmeler, tüm havzada olduğu gibi 1882 yılından sonra kurulmuşlardır (Naim, 1934:39). Bunun en önemli sebebi, bu tarihten önce yapılacak herhangi bir yatırım hamlesinin karşılığı olacak kar motivasyonunun olmamasıdır. Hem Kozlu'nun hem de havzanın ilk işletmesi olan Giurgiu Kumpanyası'nın faaliyetlerine bakıldığında hem devlet ile olan ilişkilerinde hem de çalışanlar ile olan ilişkilerinde daha kurumsal bir yapının olduğu görülmektedir. Sermaye yapısı itibarıyla daha sağlam olan işletmenin Avrupa'dan yeni makineler, aletler ve edevatlar getirerek kömür istihsalini artırmaya çalıştığı görülmektedir (Genç, 2007:251). 1890'lar öncesinde karşılaşılan düşük sermaye-teknoloji tabanlı bireysel kömür işletmeciliğinden farklı olarak devlet ile vergiler konusunda yapılan pazarlıklar, yurtiçi piyasada satışına 1882 yılında sahip olunan %40'luk kısım için İngiliz kömürü ile rekabet edebilme endişesinden kaynaklanıyordu. İşçilere nakit ücret verilmeye başlanması ise havzada başlı başına yeni bir döneme geçilmesine işaret ediyordu (Genç, 2007:689). Nakit ücret vasıflı işçi talebini artırıyor ve işçilerin madencilik işinde uzmanlaşmalarına yardımcı oluyordu (Quataert, 2009:150, 180). Dilaver Paşa Nizamnamesi ise sürekli madende çalışan ve sadece ücreti ile geçinen bir emek gücü yerine köy ile ilişkilerini kaybetmeden kömür madenlerinde çalışan bir emek gücünü tercih etmişti.

Hallaçyan Kumpanyası ile çok daha sonra kurulan Kozlu Kömür Madenleri Osmanlı Anonim Şirketi ise Osmanlı tebaasından azınlıkların yatırımlarına dayanıyordu. Bu işletmeler ile ilgili arşiv kaynaklarında çok fazla detaya rastlanmasa da ikincil kaynaklardan elde edilen bilgiler, Giurgiu Kumpanyası kadar olmasalar da

oluşturdukları intiba, havzanın eski üsulüne göre daha sermaye-teknoloji ağırlıklı oldukları yönündedir.

2.2.1. Giurgiu Kumpanyası

Kömür havzasında kurulan ilk işletme 1885'te Giurgiu Pano tarafından Kozlu'da kurulan Giurgiu Kumpanyasıdır³⁴ (Quataert, 2009:56). 200 bin liralık bir sermaye ile kurulan Kumpanyanın merkezi ve kömür ocakları Kozlu'da bulunmaktadır (Özeken, 1944:43). Kırım Savaşı sırasında İngilizlerin işlettikleri ocaklar da dahil olmak üzere 3'ü müstakil 6'sı müşterek toplam 9 ocak satın alınmıştır. Sahibi olduğu vapurlara ucuz yakıt elde etmek isteyen Giurgiu Pano kömür ocakları satın almıştır (Naim, 1934:43; Enver, 1944:18). Aslında bir vapur firması iken daha sonra havzada kömür işletmeciliğine başlayan Kumpanya, çıkardığı kömürü kendi vapurları için kullanmıştır (Genç, 2007:251). Giurgiu Pano kömür ocaklarını kendi namına kullanarak vapurlarını daha az maliyetle işletmek istemiştir (Karadoğan, 1999:44). Bu yol ile temin edilen kömür yine yetersiz kaldığından Giurgiu Kumpanyası kömür ithal etmek zorunda kalmıştır (Genç, 2007:254).

Naim (1934:43)'e göre, yazacağı eser için 1879 yılında tetkikatlarda bulunmak için kömür havzasına gelen Fransız bir mühendis olan Meunier, havzayı işletmek için talepte bulunmuş fakat talebi olumlu karşılanmamıştır. Meunier'in tercümanı Pertikali de bu vesileyle havzanın zenginliğini farketmiş ve değerlendirebilmek amacıyla sermaye ararken vapurları için ucuz kömür arayan Giurgiu Pano ile karşılaşmıştır. Özeken (1955:27)'e göre ise Meunier isimli müteşebbis, vekili ve tercümanı olan Yuvanidis Mertikani aracılığı ile havzada 15 bin altın masraf yaparak incelemelerde bulunmuş ve tüm kömür ocaklarını bir elden işletebilmek adına talepte bulunsa da teklifi kabul görmemiştir. Daha sonra Pertikali Efendi'nin teşebbüsü ile Mısır hattı üzerinde vapur işleten Giurgiu Pano ile ortak olarak bir işletme kurulmuştur. Genç (2007:49)'in arşiv kaynaklarından derlediği bilgilere göre ise, Meunier'in Fransız bir mühendis olarak, kömür yetersizliğinden dolayı sıkıntı yaşayan devlete rapor hazırlamak üzere gerekli fenni araştırmaları yapmak için gönderildiği bildirilmiştir. Hazırladığı rapor ile 1878 yılında kömür havzasının 50 yıllık imtiyazını talep eden

³⁴Vesikalarda Gürcü Kumpanyası olarak geçer.

Meunier olumlu bir cevap alamamıştır. Fakat genel olarak bu girişimin bir sonucu olarak Giurgiu Kumpanyası'nın kurulduğu ortak kanaattir.

Giurgiu Kumpanyası, havza tarihinde adı geçen Ereğli Şirketi ve Ragıp Paşa'nın Sarıcazadeler şirketinden sonra bahse değer üçüncü işletmedir (Enver, 1944:18). İşçilere ilk nakit ücreti Giurgiu Kumpanyası vermiştir. Nakit ücret alan maden işçilerinin çalışma istiyaklarının arttığı bilinmektedir. İki bin madenci, 400 farklı işte madenlerde çalışabilmek için çaba harcamıştır (Quataert, 2009:150, 180). Fakat Kozlu'da bulunan Fen Komisyonunun bir üyesi, bu uygulamanın diğer ocaklarca da benimsenebileceğini ve bu suretle kömür istihsalinin düşebileceğini dile getirmişti. Bu sebeple de komisyon üyesi Maden Nezareti'nden nakit ücret uygulamasını yasaklanmasını talep etmiştir (İmer, 1944:19).

2.2.1.1. Kuyu Sınırının Belirlenmesi

Bahriye Nezareti yönetimine giren havzada ocakların sınır yarıçapı 250 metre olarak tayin edilmişse de daha sonra bu miktar 450³⁵ metreye kadar çıkarılmıştır (Savaşkan, 1993:18). Giurgiu Pano dilekçe vererek sınırın 5 kilometre olmasını talep etmiştir. Fakat 5 kilometrelik sınırın ocağın açılacağı Kozlu mevkiinin coğrafi kapasitesi dahilinde müsait olmadığı sebebiyle bu istek kabul edilmemiştir. Halihazırda yarıçapı 450 metre olarak tayin edilen sınır 750 metre daha genişletilerek 1200 metreye çıkarılmıştır. 1200 metre yarıçaplı sınırın yüzey alanı 4.523.000 metrekareye tekabül ediyordu. Bu miktar alanın ilkbaharda oturan evlerin zemini altına denk geldiği ve bu durumun uygun olmadığı bilindiği halde yeni sınır bu şekilde kabul edilmiştir. Giurgiu Pano'ya ait sınır içinde bulunan damarlar artık sadece kendisi tarafından işletilecektir. Fakat daha önce bu damarlardan kömür istihsal eden madenciler halihazırda işledikleri damarlardaki kömürler bitene kadar çalışmaya izinlidirler. Ayrıca bu sınır dahilinde bulunan fakat ruhsat tezkeresinde olmayan ve diğer madenciler tarafından da işlenmeyen damarlar bulunur ise Maden Nizamnamesine göre ruhsat alınmadan işletilemiyordu. Bahsedilen bu sınır dahilinde eğer Giurgiu Pano bir kuyu veya baca açmak isterse, denk gelen yüzeyde arsa sahibini

³⁵İmer'e göre 500 metredir. Fakat daha sonra 750 metre eklenerek 1200 metreye çıkarılması vesikalardan sabit olduğu için 450 metre olan kaynaklar doğru kabul edilmiştir.

ikna etmek zorundadır. Çünkü 1200 metre yarıçapı ile sadece yeraltında işlem yapma ruhsatına sahip olmuştur. Eğer Giurgiu Pano ocaklarını sebepsiz yere bir yıl süreyle işletmez ise ocaklar sahipsiz kabul edilecek ve bir gün bile ziyan edilmeksizin maden idaresi tarafından zabt edilecektir. Giurgiu Kumpanyası gibi Avrupa usulüne göre kuyu açamayan diğer madencilerin eski üsule göre açtıkları kuyular da aynı muameleye tabi tutulacaktır (Y. A. RES. 38/4, 1887:Ek 3).

Bunun üzerine mühendis Ralli tarafından İncirharmanı'nda 1200 metre yarıçapında bir kuyu açılmıştır (Savaşkan, 1993:18). Havzanın ilk kuyusu olan 1 Numaralı Giurgiu Kuyusu şimdiki yeni kuyu ile İncirharmanı arasında bir bölgede faaliyete geçirilmiştir (Zaman, 2004:38). Giurgiu Pano bu kuyuyu açtırabilmek için büyük masraf yaparak Avrupa'dan alet edevat getirmiştir³⁶ (Genç, 2007:251). Kömür ocaklarını açabilmek için dinamit kullanan Kumpanya 1892 yılında bedeli ödenen 1200 kıyye³⁷ taş barutu ve 50 kutu fitili alabilmek için dilekçe vermiştir (Y. MTV. 68/68, 1892). 1901 yılında da Kozlu kömür ocaklarındaki cevher sert bulunacak ve bu durumun daha fazla kömür üretilmesini engellediği belirtilecekti. Yabancı devletlerin kullandıkları barutlardan gerekli olanların hükümetin muhafazasında bulunarak işletmelere peyderpey teslim edilerek kullanılması sağlanacaktır (Y. MTV. 214/67, 1901:Ek 1).

Ragıp Paşa havzada deniz altından kömür çıkarmak için izin istediğinde bu yolla kömür istihsal eden iki işletme vardı. Bunlardan biri Petro Gregoviç'in ocağı iken diğeri de Giurgiu Kumpanyası idi (İmer, 1944:24). Deniz seviyesinin altından kömür istihsal etmek için Ereğli Maden Müdürlüğü Fen Komisyonu'ndan izin almak gerekiyordu. Bu yolla açılan ilk kuyu 1 numaralı Kurci Kuyusu iken, ikincisi 1895'te açılan Domuzini Kuyusu'dur. Sarıcazadeler ise kuyularını 1901 yılında açmışlardır (Zaman, 2004:49-50). Ayrıca Kumpanya tarafından havzada ilk havai hat Kerpiçlik'te inşa edildi (Naim, 1934:43). Giurgiu Kumpanyası vapurlar için giriştiği kömür

³⁶Kuyu için kullanılan makine dairesinin içeriden ve dışarıdan görüntüsü için bkz. Fotoğraf 2.1 ve Fotoğraf 2.2, s. 111-112.

³⁷Okka, 1,282 kilogram veya 400 dirhemlik ağırlık ölçüsü birimi, bkz., TDK (2014); *Büyük Türkçe Sözlük*, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.53949144a37781.07543812, (Erişim Tarihi: 08.06.2014).

madenciligi içinde yeni usüller kullanmak için harcadığı para ve kullandığı fenni tatbiklere rağmen yine de 10 bin ton kömür ithal etmek zorunda kalmıştır. İthal edeceği kömürün gümrük vergisinden muafiyetini istemişse de, bu iznin karine oluşturacağını düşünen yönetim tarafından kabul görmemiştir (Genç, 2007:251).

2.2.1.2. Kumpanyanın Rekabet için Devletle Olan Vergi Pazarlığı

Kömür havzasının Hazine-i Hassa'ya ait olmasından dolayı kömür istihsal eden üreticilere ortakçı muamelesi yapılmış ve satışı serbest bırakılan % 40'lık miktardan *hisse-i temettü* adı altında bir pay talep edilmiştir (Özeken, 1944:14). 1882'de kantar başına 1 kuruş³⁸ olan hisse-i temettü, 1885'te ton başına 10 kuruşa, 1896'da ton başına 5 kuruşa ve 1911'de ise Ereğli Şirketi ile hükümet arasında yapılan anlaşmaya göre 100 paraya³⁹ kadar düşürülmüştür (Naim, 1934:41). Maden Nizamnamesine göre nisbi resim adı altında alınan vergi kömür havzasında bu şekilde uygulanmıştır (Naim, 1934:40; Özeken, 1944:14). Cumhuriyet Hükümeti ise bu vergiyi %5 olarak sabitlemiştir (İmer, 1944:21).

Nitekim 1886 yılında, Giurgiu Pano'nun dilekçesi üzerine nisbi resmin ton başına 10 kuruş 6 paradan 4 kuruş 6 paraya indirilmesi kararlaştırılmıştır. Giurgiu Pano'nun istihsal edip %60'ını Tersane-i Amire'ye satacağı kömürün fiyatı kantar başına 3 kuruş 20 paradan 3 kuruşa indirilmiştir. Nisbi resmin azaltılmasıyla Kumpanya için oluşan kazanç kömür satış fiyatının azaltılmasıyla oluşan zarar ile karşılaştırılınca Giurgiu Kumpanyası için negatif⁴⁰ denge oluşturmuştur. Aslında denge sağlanması için kömür fiyatının 20 para yerine 9 para indirilmesi gerekmektedir. Eğer kömür fiyatı kantar başına 20 para yerine 9 para indirilseydi ilk durumda resmin ve fiyatın değişmediği duruma göre Giurgiu Kumpanyası daha karlı⁴¹ olacaktı (MV. 8/91, 1886:Ek 1).

³⁸ Ton başına 17,71 kuruşa tekabül ediyor.

³⁹ 100 para 2,5 kuruşa tekabül ediyor.

⁴⁰ 60 kantar kömür=60*56,452=3,387 ton eder.

İlk durumda: Gelir: 60*3,5=210 kr., gider: 3,387*10,15=34,38 kr., denge: 210-34,8=175,62 kr.

İkinci durumda: Gelir: 60*3=180 kr., gider: 3,387*4,15=14,05 kr., denge: 180-14,05=165,95 kr.

⁴¹Eğer kömür fiyatı kantar başına 9 para indirilseydi: gelir: 60*3,275=196,5 kr., gider: 3,387*4,15=14,05 kr., denge: 196,5-14,05=182,45 kr.

Giurgiu Pano istihsal ettiği kömürlerin %60'ını 3,5 kuruş karşılığında Tersane-i Amire'ye satıyordu. Geri kalan %40'ından satışı esnasında alınan dahili⁴² resim %28'i buluyordu. İngiliz kömürleri İstanbul'da 15 ile 17 şilin arasında satılırken Kumpanyanın kömürlerini İstanbul'a getirene kadarki maliyeti 20 şiline denk geliyordu. Alınan %28'lik dahili resim ile birlikte Kumpanyanın İngiliz kömürleri karşısında maliyet yönünden rekabeti zorlaşıyordu. İstihsal edilen kömür ile İngilizlere karşı bir denge oluşturulamaz ise de, en azından mümkün mertebe dışarıya ihtiyaç kalmaması amaçlanmıştır. Kömür resminin Tersane-i Amire'ye ait olanlarından vazgeçilmeyeceğinden dolayı Ereğli'den çıkarılan kömürün dahili resminin hafifletilmesi daha münasip görülmüştür. Hicri 1298 yılında İstanbul'a gelen 92.127 kantar⁴³ kömürden 41.504 kuruş resim alınmış fakat bu miktara savaş gemileri için alınan kömürler dahil edilmemiştir. Çünkü savaş gemileri için verilen kömürler resme tabi değildiler. Bu miktar gelirin çok fazla olmayıp kaldırılmasında herhangi bir beis olmadığı belirtilmiştir. Dahili kömür resminin sekiz yıl içinde kaldırılmasının güç olmasına rağmen hususi bir durum olan bu konuda istisnai bir yol izlenerek Ereğli'den gelecek kömürlerin dahili resimden muaf tutulması kararlaştırılmıştır (İ. ŞD. 72/4269, 1885:Ek 1).

İngiliz kömürleri ile rekabet edebilen yerli kömürlerin yurtiçinde ticaret ve sanayide ilerleme meydana getirmesi beklenmektedir. Giurgiu Kumpanyası'nın modern makineler, aletler ve işbilir ustalar ile diğerlerinden birkaç derece daha fazla kömür istihsal etmesi devletin gelirlerini artırmıştır. Fakat maden havzasının genelini işletmek için teklif yapan ve yarım milyon lira sermaye ile liman, tramvay ve şimendifer gibi yatırım taahhütlerinde bulunarak tasarı veren işletmeciler olduğu halde, Giurgiu Efendi'nin bazı alet ve edevat ile ne kadar kömür çıkaracağına malum olmaması göz önünde bulundurulmuştur. Giurgiu Efendi'nin elde edeceği resim muafiyeti Bahriye Dairesi tarafından mazurlu görülmüştür. Açtığı ocaktan yılda ne miktar kömür istihsal edebildiği, bunun ne kadarının kendi vapurlarına yettiği ve ne kadarını satabileceği araştırılmıştır. Bu araştırma sonucunda Giurgiu Pano'nun 12 bin lira harcayarak satın aldığı alet ve edevat ile yılda 150 bin ton kömür istihsal edebildiği

⁴²Yurtiçi

⁴³Yaklaşık 5200 tona tekabül ediyor.

ve bunun 15 bin tonunun kendi vapurlarına yetebildiği sonucuna ulaşılmıştır. Giurgiu Pano kendi vapurları için kullandığı miktarın sınırlı olduğunu, geri kalan %90'lık bir kısmın ticarete ayrıldığını belirtmiştir (İ. ŞD. 72/4269, 1885:Ek 2).

Giurgiu Pano, şimdiye kadar dahili kömür resminden dolayı havza madencileri tarafından herhangi bir şikayet olmamasını, kendisinin diğerlerinden farklı olarak makine ve edevat edinimi gibi masraflara katlandığına ve diğerlerinin masraf etmeyerek ocaklardan ne kadar fayda sağlayabilirler ise onunla kifayet ettiklerine dayandırmaktadır. Aynı suretle Giurgiu Kumpanyası'nın fenni usüle göre işlettiği ocaklar ile damarları tahrip etmediği, diğer madencilerin ise rastgele açtıkları ocaklar ile tahribata yol açtıkları karşılaştırması ile aradaki fark belirtilmiştir. Mevzu bahis resim muafiyetinin verilmek istenmemesinin bir sebebi de, yukarıda bahsedilen farklılara rağmen, resim muafiyetinden diğer madencilerin de istifade etmek istemelerine karşı devletin sahip olduğu çekinceydi (İ. ŞD. 72/4269, 1885:Ek 2).

Giurgiu Kumpanyası'nın istihsal ettiği kömürler yerine İngiliz kömürlerinin rağbet görmesi üzerine 1886 yılında Giurgiu Pano tarafınan bir dilekçe daha verilmiştir. Kumpanya kömürlerini İstanbul'a sevk edene kadar ton başına 20 şilin maliyete katlanırken aynı miktar İngiliz kömürü 10 ile 15 şilin arasında bir fiyata alıcı bulabiliyordu. Bu durum Kumpanya için maliyetler yönünden aleyhte bir sonuç oluşturuyordu. Halbuki Kumpanyanın modern alet ve edevat ile yaptığı üretim, kömür resminden muaf tutulmuş ve bir önceki yıl %28'lik dahili kömür resmi de kaldırılmıştı. Fakat Giurgiu Pano muhtelif sebeplerle alınan %5'lik resmin de alınmaması için dilekçe vermiştir (MV. 8/91, 1886:Ek 1).

Giurgiu Pano'nun istihsal ettiği kömürlerden %5 gibi düşük bir resim alınması her ne kadar uygun görülmemiş ise de, kendisinin kömür istihsalini daha modern hale getirmek için yaptığı marsafların ve vergilerinin göz önünde bulundurulması ile bazı müsadelerde bulunulması mazur görülmüştür (Y. A. RES. 38/4, 1887:Ek 3).

Gümrük tarifelerinin klasik amaçlarından biri hazineye gelir sağlamak iken diğeri yerli sanayiye dış rekabetten korumaktır (Seyidoğlu, 2009:156). Kömür ticareti için konulan dahili resim, gümrük tarifesinden farklıdır. Gümrük tarifesi dışarıdan

gelen mallar için konulurken, dahili resim yurtiçi ticaret için yerli üreticiyi vergilendirir. Kömürün yurtiçi ticareti için dahili resim kaldırılırken, dahili resim dolayısıyla elde edilen gelir çok önemli bir miktar olarak görülmemiştir (İ. ŞD. 72/4269, 1885:Ek 1). Bu sebeple Giurgiu Kumpanyası'nın isteği neticesinde kömür ticareti için dahili resmin kaldırılmasıyla, arşiv kaynaklarında da vurgulandığı gibi yerli kömürün İngiliz kömürüyle rekabeti amaçlanmıştır. 19. yüzyılın başlarında meşhur Pamuk Yasası ile İngiltere tarımının dış rekabetten korunması, geç 19. yüzyılda ise ABD ve Almanya'nın yeni endüstriyel sektörlerini dış rekabetten korumak için ithal mallara gümrük vergileri koymaları hep yerli üretimi korumak içindir (Krugman ve Obstfeld, 1996:187-188).

Gümrük tarifesinin artırımı veya dahili resmin azaltılması yerli sanayiye dış rekabetten koruma anlamında aynı etkiyi meydana getirecektir. Osmanlı 19. yüzyılında 1874'de tedricen de olsa karayolları için dahili resim kaldırılmış, denizyolları için ise iç gümrük vergileri 1910 yılına kadar sürdürülmüştür (Genç, 1985:790). Denizyolu ile taşınan kömür için ise dahili resim 1886'da kaldırılmıştır. İç gümrük vergileri henüz genel olarak kaldırılmamış iken ve rekabet açısından yerli üreticiyi korumak için gümrük tarifelerini artırmanın da aynı sonucu vereceği bilinirken, özellikle kömür için dahili resim kaldırılmıştır. Bunun sebebi 1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması'nda İngiltere'ye verilen tüm hakların ve ayrıcalıkların süresiz olarak taahhüt edilmesidir (Gürsel, 1985:688). Bu sebeple Osmanlı, dışarıdan gelen İngiliz kömürleri için gümrük tarifelerini yükseltmemiş ve denizler için iç gümrük vergisi henüz kalkmamış iken Giurgiu Kumpanyası'nın verdiği dilekçe ile kömür için dahili resim kaldırılmıştır.

2.2.1.3. Kumpanyanın İflası ve Devri

Giurgiu Pano, Mısırlı ortağının iflası sebebiyle sahibi olduğu ocakları Ragıp Paşa'nın 40 bin liralık teklifine karşın 110 bin lira karşılığında Ereğli Şirketi'ne satmak zorunda kalmıştır (Naim, 1934:43; Enver, 1944:18). Sattığı ocaklarda 30 milyon ton rezerv bulunduğu iddia edilmiştir (Naim, 1934:43). Ereğli Şirketi'ne satılan 232, 348,

74 ve 196 numaralı ocakların liman inşaatı imtiyazı süresince Ereğli Şirketi'nde kalacağı kararlaştırılmıştır. Liman inşaatının bitiminde ise ocaklar, işletilmesi için ocak sınırında kurulan imalathane ve sair teçhizat ile beraber bedelsiz olarak hükümete devredilecektir (MV. 170/38, 1912:Ek 1). Giurgiu ocaklarının Ereğli Şirketi'ne devri için söz konusu ocakların devlete olan borçlarının da kapatılması gerekiyordu. 209.071 kuruşluk borcun ödenmesinden sonra devir işlemi için herhangi bir engel kalmayacaktır (BEO 4102/307609, 1912:Ek 1) Devir işlemlerindeki bir engel de Middilli Bankası'nın tasfiyesi sırasında Giurgiu ocaklarının devrinin ayrıntı olarak kalmasıdır. Bu durumun talep sahiplerinin kömür istihsalini geciktirmesi açısından mağduriyet doğurduğu bilirkişi heyeti tarafından bildirilmiştir (BEO, 4102/308078, 1912:Ek 1).

2.2.2. Hallaçyan Kumpanyası

1890'lı yılların muhasebe defterleri bu dönemde 97 ocağın faaliyette olduğunu fakat bunların büyük bir kısmının az sermayeli ve küçük işletmeler olduğunu bildiriyor. Büyük ölçekteki işletmecilerden olan Hallaçyan Efendi ise kendisi ve ortaklarıyla birlikte birkaç farklı ocakta kömür istihsal etmekteydi (Quataert, 2009:183). Galata'da Hallaçyan hanında oturan Hallaçyan Efendi'nin 1882'den sonra kömür havzasına yatırım yaptığı bilinmektedir (Genç, 2007:249).

19. yüzyılda fabrikalar için gerekli makine ve teçhizat temin etmede gümrük vergisi muafiyetleri tanınmaya başlanıyordu (Güran, 1992:238). Sebep, Giurgiu Kumpanyası'nda olduğu gibi üretim düzeylerini artırmak ve yerli üretimi rekabette destek olmaktı. Hallaçyan Efendi de Giurgiu Kumpanyası'nın faydalandığı vergi muafiyetinden faydalanmak istedi (Quataert, 1987:49). Hallaçyan Efendi kömür istihsalini artırmak için Avrupa'dan alet ve edevat getirmek istemiştir. Fakat getireceği alet ve edevattan alınacak gümrük vergisinin, Giurgiu Kumpanyası'nı örnek göstererek, alınmamasını Bahriye Nezareti'nden talep etmiştir. Fakat Bahriye Nezareti Giurgiu Kumpanyası'na yapılan vergi muafiyetinin istisnai bir durum olduğunu bildiriyordu. Böyle bir istisnanın olmadığına dair her ne kadar Hallaçyan Efendi ısrar etse de sonuç alamamıştır.

Hallaçyan Efendi 1888 yılında Kozlu'da bulunan Kılıç madeninin %20'sini alarak Sava Savidis ve Avram Aslıoğlu ile Kılıç Ocakları Kumpanyası adı verilen bir girişimin ortağı oldu. Kılıç Ocağı 1895 yılında işletilen 95 madende istihdam edilen işgücünün %50'sini kullanan 15 maden ocağından biriydi. Münavebeli mükellefiyetin bariz olarak izlenebildiği bu ocakta çalışan işçiler hak ettikleri ücretin ancak yarısını nakit alabildiler ve aralarında yine en iyi durumda olanlar kazmacılardı. Bu ocakta çalışan mükellefler toplam 22 köyde ikamet ediyorlardı (Quataert, 2009:184-185).

Madenciler vergi indirimi isteği devlet tarafından, istihsal olunan kömürün iki katına çıkarılması şartı ile kabul edilmiştir. Fakat Hallaçyan Efendi bu duruma karşı tepki göstermiştir. Çünkü Hallaçyan Efendi'ye göre havzada bu şartı Karamanyan ve Giurgiu Kumpanyaları dışında yerine getirebilecek sermayeye sahip bir işletme bulunmamaktadır (Genç, 2007:83). Bu görüş, havzada sermaye eksikliğinin ekseri tüm madencilerde var olan bir gerçeklik olduğunun bir maden işletmecisi tarafından doğrular niteliktedir. Karamanyan Kumpanyası'nın yabancılara satışı söz konusu olduğunda Hallaçyan Efendi, Sadaret'e dilekçe vererek kömür madenlerinin yabancılara eline geçmesinden duyduğu endişeyi dile getirmiştir (Genç, 2007:247). Fakat Mustafa Bey ile Göbü'de ortağı olduğu ocak için İtalyanlar ile ortak Komandite şirket kurmak istemiş ve bu istek Maden-i Hümayun Nizamnamesi'ne uygun bulunmayıp reddedilmiştir. Bahsedilen ocak Nafia Nezareti tarafından Şirket-i Hayriye vapurlarına kömür temin etmek için Hallaçyan'dan satın alınmak istenmiştir (Genç, 2009:250-251)

2.2.3. Kozlu Kömür Madenleri Osmaniye Anonim Şirketi

Galata'da Arvanindis Hanı'nda ikamet eden ve Osmanlı tebasından olan Mihalaki Kondopulos tarafından 1913 yılında mazbatası alınan Şirket, 30 bin Osmanlı altını sermaye ile elli senelik imtiyazla kurulmuştur. Şirketin merkezi İstanbul'da, işlettiği ocaklar ise Kozlu'dadır. Mihalaki Kondopulos Efendi Osmanlı tebasındandır ve genellikle maden kömürü ticareti ile iştigal etmektedir. Kömür istihsal izni ise Şurayı Devlet ve Meclis-i Vükela'dan alınmıştır (MV. 229/47, 1913:Ek 1). Kozlu Kömür Madenleri Osmaniye Anonim Şirketi mazbatasını aldıktan on ay sonra dahili nizamnamesindeki bazı maddelerinde değişiklik yapılmasına karar verilmiştir (BEO

4241/318039, 1913:Ek 1). Şirketin 52 maddelik dahili nizamnamesinin 6, 17, 27, 28, 44 ve 49'uncu maddelerinde Şura-yı Devlet tarafından bazı değişiklikler yapıldı. Şirketin çalışanlarından sadece fen işlerinde istihdam edilenlerin yabancılardan olmalarına izin verilmiş, geri kalan çalışanların Osmanlı tebaasından olmaları şart koşulmuştur. Şirketin idare merkezi İstanbul olarak belirlendiğinden dolayı ocakların bulunduğu Kozlu mevkiinde de sorumlu bir müdürün olması istenmiştir (Genç, 2007:253).

Şirketin aldığı Murad ve İhsaniye Ocaklarının daha önceki sahipleri, Bahriye Nazırı'nın oğlu olan Süreyya Bey'e borçluydular. 2500 liralık borçlarını ödeyemedikleri için bu ocaklar, müzayede usulu ile mahkeme tarafından satılmıştır (Naim, 1934:36). Ocakların sahipleri olan Kasap İsmail, Serkiz Rakıcıyan, Artiyan Karamanyan'ın eşi Erkinaz Hanım ve Abazsızoğlu Hüseyin Efendi'nin mirasçıları borçlarını ödeyebilmek için daha önce hisselerini sattıkları söylentileri geçmiştir. Ancak Mihalaki Kondopulos Efendi'den aldıkları 1000 lira borç ile bu sefer borçlarını tamamen ve nakden bitirmişlerdir. Bu sebeple rızalarına bakılmaksızın, daha önce yapılan satış sözleşmesinin iptali ve hisselerin Mihalaki Efendi'ye devredilmesi Beyoğlu Bidayet Mahkemesi tarafından kararlaştırılmıştır. Ayrıca Ali Bey'in vefatından dolayı devlete kalan hisseler belirlendikten sonra tayin olunan miktar Mihalaki Efendi'ye devredilecekti (Ş. D. 550/28, 1911:Ek 1). Üç yıl sonra da 21 numaralı İhsaniye ve Murad Ocaklarının 80 hisse itibariyle 15'ine sahip olan Mihalaki Kondopulos Efendi sahibi olduğu hisseleri ocakta ortağı olan Kuzma Arvanindi Efendi'ye devretmiştir (MV. 184/19, 1914:Ek 1; BEO 4246/318380, 1914 Ek 1).

Şirket sermayesi olan 30 bin altın, Yunanistan'dan ve tebaadan olan Rumlarla bazı İtalyan müteşebbisler tarafından sağlanmıştır (Özekan, 1955:36). 21 numaralı İhsaniye ve Murad ocaklarının 80 hisse itibariyle 15 hissesi Mihalaki Kondopulos'a, 15'i maden idaresine ve 50 hissesi de yine Osmanlı tebaasından olan Kuzma Arvanindi Efendi'ye aitti (MV. 184/19, 1914:Ek 1). Şirketin sahip olduğu İhsaniye Ocağı zengin damarlara sahip olup özellikle su altı rezervleri bakımından oldukça zengindi (Savaşkan, 1993:36). Havza'da bulunan önemli mühendislerden Kronşandel'in kurduğu tesisat, İhsaniye Ocağı'ndan, o zamana kadar erişilememiş bir seviye olan

günde 350-400 ton kömür istihsalini mümkün kılmıştır (Özeken, 1955:36-37). I. Dünya Savaşı sırasında Şirketin çıkarmış olduğu kömürler bir Alman şirketi vasıtasıyla Osmanlı Hükümetine verilmiştir (Tak, 2001:257). Şirket sahiplerinin gayrimüslim tebaadan olmalarından dolayı Mondros Mütarekesi'nden sonra Zonguldak'ı terk etmeleri zorunlu kılınmıştır. Bu sebeple ocaklar metruk halde kalmışlardır (Savaşkan, 1993:36). Bu şirketin ocaklarında daha sonra Türkiye İş Bankası'nın kurduğu Kozlu Kömür İşleri A.Ş. faaliyette bulunmuştur (Özeken, 1955:37).

2.3. Kömür Havzasındaki Diğer İşletmelerin Kozlu'daki Faaliyetleri

2.3.1. Ereğli Şirket-i Osmaniyesi

Kömür havzası tarihi ile ilgili çalışmaların odak noktası genellikle Ereğli Şirket-i Osmaniyesi'dir. Erken Cumhuriyet dönemi başta olmak üzere Şirketin bu denli rağbet görmesi havzanın en önemli ve en etkili işletmecisi olmasının yanında yabancı bir işletme olmasıdır. 1880'ler ile birlikte devlet, kömürün satışına kısmi serbestlik tanımakla birlikte bir takım vergi muafiyetlerinde bulunarak havzada üreticiliği teşvik etmeye çalışmışsa da kömür istihsalı 150-160 bin tonu aşmamıştır. Bu deneme dönemi ile birlikte hala savaş zamanlarında donanmanın ve sanayi tesislerinin ihtiyaç duyduğu kömür karşılanamayınca, 1890'lı yıllarda her ne kadar yabancı bir işletmenin havza üzerinde hakimiyet kurması istenmese de Fransızlara bu imtiyaz verilmiştir. Ereğli Şirket-i Osmaniyesi bir liman ve limanda yüksek kapasiteli vinçler inşa ederek⁴⁴ günlük yükleme kapasitesini 3 bin tona çıkardı. Ayrıca mekanik kazma ve temizleme araçları ile birlikte 150 bin tonu aşamayan kömür istihsalı, 1904 yılında Şirket için 500 bin tona, havza için toplamda 620 bin tona yükseldi. Artık Osmanlı, savaş zamanlarında kendi ihtiyacını karşılayabilecekti. Fakat bunun bedeli olarak Osmanlı, en önemli enerji kaynağı üzerinde bir yabancı şirketin hakimiyet kurmasına izin verdi. Hatta sadece ocakların değil 6 bin insanının da yaşamları üzerinde Şirketi söz sahibi kıldı. 1908 grevi sırasında devlet işçileri dağıtmak üzere askeri birlik göndererek

⁴⁴Vinçleri ve limanı gösteren fotoğraflar için bkz., Fotoğraf 2.3 ve Fotoğraf 2.4, s. 112-113.

Şirketin yanında yer almış oldu. İlk defa Osmanlı Devleti, bir yabancı şirket için kendi tebaasının üzerine asker gönderiyordu (Quataert, 1885:915-916).

Etibank 1935 yılında madencilik ve enerji alanında yatırım yapmak ve var olan yatırımları millileştirmek için kurulmuştur. Çünkü Cumhuriyet öncesinde verilen maden imtiyazlarından bir netice hasıl olamamıştır (Zarakolu, 1958:165-167). Ayrıca Reşit Gencer'in hazırladığı bir rapor; Şirketin yurtiçi piyasada kömür satışı üzerinde etkin olduğu ve bu durumun engellenebilmesinin, ancak Şirketin kömür istihsalinde sahip olduğu ayrıcalıklı konumunun ele geçirilmesiyle mümkün olabileceği vurgulanıyordu (Gürboğa, 2005:84). Ereğli Şirketi de bu kapsamda, 7 Nisan 1937 tarihli kanun ile millileştirilmiş ve tüm yatırımları ile birlikte Etibank'a devredilmiştir (Özeken, 1944:44-45). Erken Cumhuriyet dönemi yazarları, bu millileştirme hareketinden etkilenip, erken Cumhuriyet döneminde yabancı sermayeye karşı geliştirdikleri menfi anlayışı Ereğli Şirket-i Osmaniyesi'nin kuruluşu ve faaliyetleri incelerken de kullanmışlardır.

1892 yılında Bahriye Nezareti Mimarı olan Yanko Bey'e Kozlu'da bir liman inşa etmesi için izin verilmiştir. 40 yıl süreyle tanınan imtiyaz ile kömürün gemilere taşınıp yüklenebilmesi için gerekli altyapının kurulması amaçlanmıştır. Yapılacak işlem 120 bin lira ile vücuda getirilecektir (ŞD. 6/61, 1892:Ek 2). Yanko Bey, Osmanlı Bankası'ndan Cartali ve Pangiris Beylere sahibi olduğu imtiyazı devretmiştir. Karamanyan ve Eseyan Kumpanyaları kendi ocaklarının Zonguldak'a daha yakın olması sebebiyle, Osmanlı Bankası'ndan bu limanın Zonguldak'a yapılması için ricada bulunmuşlardır. 1893 tarihli ikinci bir ferman ile liman yapım yeri Zonguldak olarak değiştirilmiştir (İmer, 1944:22). Yanko Bey, Cartali ve Pangiris Beyler ile birlikte Ereğli Şirket-i Osmaniyesi'ni 50 bin hisseye karşılık 250 bin Fransız Frangı (50 bin Osmanlı altını) ile kurmuştur (Savaşkan, 1993:24). Osmanlı Bankası'nın Şirketin ileride de koruyuculuğunu üstlendiği, inşa edilen limanın yıkılmasının ardından iflas etmek üzere olan Şirkete 140 bin altın ile yardımda bulunmasından anlaşılmaktadır (Çıladır, 1970:34).

Ereğli Şirket-i Osmaniyesi daha sonra Karamanyan Kumpanyası'ndan Çaydamarı Ocağı'nı, Ahmet Ali ve ortaklarından İkinci Makas Ocağı'nı ve

Pavlaki'den Dilaver Ocağı olarak bilinen Pavli Ocağı'nı satın almıştır. Ocakların kapasitesi 40 bin tondan 100 bin tona yükseltilmiştir. Bir süre sonra Gelik Ocağı'nı da Karamanyan Kumpanyası'ndan satın almıştır (Enver, 1941:16).

Liman şartnamesine göre liman, rıhtım ve binalar gibi sair inşaatlar sırasında çıkarılacak taşların çevresinde rastlanacak kömür damarları sahipsiz ise değerlendirilmeleri Ereğli Şirket-i Osmaniyesi'ne bırakılacaktır. Aynı surette Kozlu, Zonguldak, Kilimli ve Çatalağzı demiryolları birleştirilirken rastlanacak kömür damarlarının işletilmesi de öncelikli olarak Yanko Bey'e bırakılacaktır (ŞD. 6/61, 1892:Ek 2). Fransız Meunier'in hazırladığı rapor doğrultusunda en zengin kömür damarlarının Karadon ve Üzülmaz bölgelerinde olduğunu bilen Şirket, demiryolu çalışmalarına bu bölgelerden başlamıştır. Şirket, bahsedilen bölgelerdeki zengin kömür damarlarını keşfettikten sonra demiryolu tesis etme işlerini yavaşlatmıştır (Savaşkan, 1993:24).

Havzaya giren ilk yabancı sermaye Ereğli Şirket-i Osmaniyesi'dir (İmer, 1944:22). Kömür madenlerinin Sultan Abdülmecit zamanında vakfedilmesinden dolayı havzada yabancıların yatırım yapmasına izin verilemiyordu⁴⁵ (Savaşkan, 1993:23). Havzaya gelen Şirket için Ethem Çavuş'un söyledikleri maden işçilerinin beklentilerini ortaya koymaktadır (Naim, 2010:61):

Şirket gelmiş...
Hoşgelmiş safa gelmiş!.. İşlediğimizin karşılığını bize para olarak öder mi bu şirket? Derdimiz bu!.. Öderse, mesele yok!..

Ereğli Şirket-i Osmaniyesi kurulana kadar havzada basit yöntemlerle kömür istihsal ediliyordu. Şirket, Fransa'dan makineler, mühendisler ile gerekli alet ve edevatlar getirerek kurduğu ulaşım ve kömür işleme sistemleri ile havzada istihsal olunan kömürün birkaç misli artmasını sağlamıştır (İmer, 1944:23). 1897 yılında 1 numaralı kömür yıkama fabrikası, 1898'de kok ve briket fırınları ve 1899'da da onarım evi inşa ettirilmiştir (Çıladır, 1970:33).

⁴⁵ Hususi mevzuat ve bu durumun nasıl aşıldığı ile ilgili bkz. Bölüm 1.4.

1896 yılında Pangiris ve Cartali Beyler Kozlu'daki 5 numaralı Kılıç Ocağı için işletme ruhsatı aldılar. Bu ocak ile birlikte 8 ocak Ereğli Şirket-i Osmaniyesi'ne devredilmiştir (Genç, 2007:145, 149). Bunun haricinde 1912 yılında Giurgiu Kumpanyası iflas edene kadar Şirketin Kozlu'daki faaliyetleri sınırlı kalmıştır. Giurgiu Kumpanyası'nın 232, 348, 74 ve 196 numaralı ocakları da Kumpanyanın iflası ile birlikte şartlı da olsa Ereğli Şirket-i Osmaniyesi'ne satılmıştır (MV. 170/38, 1912:Ek 1).

Kömür havzasına geç bir tarihte giriş yapan Şirketin Kozlu'daki ocaklarda olan faaliyetleri de geç bir tarihe tekabül etmiştir. Kozlu'da bulunan ocaklar, ilk ocakların Ereğli'nin Tiran Köyü yakınlarında açılmaya başlanmasından sonra faaliyete geçmişlerdir. John ve George Barkley Kardeşlerin Kırım Savaşı öncesinde meydana getirdikleri altyapı ve düzen, daha sonra Giurgiu Kumpanyası tarafından teslim alınmış ve fenni üsule göre geliştirilmiştir. Bu sebeple Kozlu, havzanın diğer bölgelerine göre daha yerleşik hale gelirken diğer bölgelerde daha fazla keşfedilmemiş alanlar mevcuttu. Şirket önce demiryolu ve tünel işleri ile yeni ve zengin damarlar elde etmiş ve daha sonra Zonguldak ve Kozlu'da bulunan, 1882'nin hemen sonrasında kurulmuş işletmeleri bünyesine katmıştır. Dolayısıyla Şirketin Kozlu'daki faaliyetleri her ne kadar Cartali ve Pangiris Beylerin 1896'da aldıkları birkaç ocakğa dayansa dahi, asıl önemini Giurgiu Kumpanyası'nın iflası ve Ereğli Şirket-i Osmaniyesi'ne devri ile kazanmıştır.

2.3.2. Sarıcazadeler Şirketi

Sarıcazadeler Şirketi'nin kurucusu Sultan Abdülhamit'in başmabeyincisi olan Ragıp Paşa'dır (Zaman, 2004:49). Paşanın lakabı *Sarıcazade* idi, Şirketin ismi de buradan gelmektedir (Naim, 1934:65). Ragıp Paşa mabeyinci olmasının yanında sermayesi olan bir tüccardı. Havzada yatırım yapmak ve sermayesini değerlendirmek üzere ocaklar satın almak istemiştir. Ragıp Paşa bu amaçla Kozlu ve Kandilli mevkiilerinde bedellerini nakden ve peşin ödeyerek ocaklar satın almıştır (Savaşkan, 1993:26). Ocakların bir kısmı 6500⁴⁶ altın karşılığında elde edilirken bir kısmı da sarayla olan yakınlık ile elde edilmiştir (Naim, 1934:66). Bedel ödemedi elde edilen

⁴⁶ Özeken (1944:51)'e göre 26500'dür.

ocaklar Kilimli mevkiinde olan ocaklardır (Genç, 2007:247). Şirketin kömür ocaklarını işletmeye başladığı tarih ittifakla belirtildiği üzere 1900'dür (Naim, 1934:66; Enver, 1941:18; Özeke, 1944:51).

Şirket Kozlu'da bulunan 17 numaralı ocakla ilgili su altı işletme ruhsatı olarak 140 metre derinlikte bir kuyu açmıştır. Kilimli'deki ocaklarında da aynı şekilde bir takım önemli yatırımlarda bulunmuştur (Savaşkan, 1993:26). Kandilli'deki ocaklarında ise teleferik, kömür harmanları, işçi ikametgahları ve makine daireleri inşa ettirmiştir (İmer, 1944:24). Aynı zamanda Paşanın kendi işlettiği ocaklar ile oğullarının işlettiği ocaklardan istihsal olunan kömürün yıkanması için Kozlu'da bir lavuar kurulmuştur (Quataert, 2009:60). Müslüman tebaadan olan birinin kurduğu ilk önemli şirket olan Sarıcazadeler Şirketi, havzada Ereğli Şirket-i Osmaniyesi'nin teknik üstünlüğü ile yarışabilecek olan tek işletmeydi (Özeke, 1944:51). Ereğli Şirket-i Osmaniyesi'nin havzanın tümüne sahip olma imkanı da Sarıcazadeler Şirketi sayesinde engellenmiştir (Naim, 1934:65).

Dilaver Paşa Nizamnamesi ile yer altı işlerinde çalıştırılacak işçilerin havza dışından olmasına müsaade edilmiyordu. Şirketin sahibi olduğu ocaklarda çalışacak işçinin bu sebeple bulunamaması üzerine Ragıp Paşa siyasi nüfuzunu kullanarak Kastamonu valisinden bu konu ile ilgilenmesini istemiştir. Kastamonu valisi de Zonguldak'daki astından bu uygulamanın kaldırılmasını istedi ve uygulamanın bu yol ile kaldırılması mümkün oldu (Quataert, 2009:83). Ragıp Paşa'nın nüfuzu sayesinde Dilaver Paşa Nizamnamesi'nden itibaren yaklaşık 40 yıldır uygulanmakta olan yeraltı işlerinde yalnızca yöre halkının çalıştırılması zorunluluğu kaldırılmış oluyordu.

Meşrutiyet ilan edildikten sonra havza idaresi Ticaret ve Ziraat Nezareti'ne geçmiştir. Bu vesile ile Sarıcazadeler'in daha önce bedelsiz sahibi olduğu ocakların ruhsatları iptal edilmiştir (Naim, 1934:66). Genç (2007:247-248)'e göre ise Ragıp Paşa'nın oğlu olan Mahmud Abdi Bey'e Kilimli mahalindeki ocakların işletilmesi için izin verilmiş fakat bir takım teçhizat kurması ve çıkardığı kömürün 10 bin tonunu Bahriye Nezaret'ine vermesi şart koşulmuştur. Mahmud Hamdi Bey bu ocakları kardeşleri Cemal ve Şakir Beylere 1907 yılında devretmiştir. Taahhüt edilen şartların yerine getirilmemesi üzerine ocakların ruhsatları iptal edilmiştir. Sarıcazadelerin 1920

yılı itibarıyla sahip oldukları ocaklar şu şekildeydi: 385 numaralı ocağın tamamı, 122, 123, 132, 227, 384, 190, ve 111 numaralı ocakların yarısı, 135, 235 ve 340 numaralı ocakların üçte biri, 125 numaralı ocağın 40'ta 15'i ve 202 numaralı ocağın 40'ta 10'u kendilerine aitti (Genç, 2007:248-250).

Ragıp Paşa ocakların işletilmesini, istihsal olunan kömürün tonundan bir şilin vermek üzere Abacıoğlu isminde bir işletmeciyeye devretmiştir. (Naim, 1934:66). Abacıoğlu'nun işlettiği işletme önce Belçikalılar ile daha sonra da Almanlar ve İtalyanlar ile ortaklık kurmuştur (Savaşkan, 1993:26). Sarıcazade Şirketi'nin bol sermaye ile altyapıya ve teknolojiye yatırım yapmalarının yanında Müslüman tebaadan olan biri tarafından kurulması daha önemli bir özelliğidir. Çünkü Müslüman tebaadan olan yatırımcılar genel olarak belli ocaklarda hisse sahipleri olarak yatırımda bulunmuşlar⁴⁷, fakat bir işletme kurarak büyük sermaye ile yatırım yapmamışlardır. Ragıp Paşa bu anlamda kurduğu şirket ile sınırlı bir örneği teşkil etmiştir.

2.3.3. Karamanyan Kumpanyası

1883 yılında havzaya girmesine rağmen Kumpanyanın havzanın ilk kömür işletmesi olamamasının sebebi, Artin Karamanyan'ın Laz Ahmet ve Aslıoğlu Bedosaki ile birlikte ilk önce kömür ve odun ticareti ile uğraşmalarıydı. Daha sonra da ticaret ile uğraşan Karamanyan'ın Zonguldak ve Kozlu'da manifatura, bakkaliye ve fırınları bulunmaktaydı. 1884 yılında Alacağzı'nda bulunan 131 numaralı ocakta havzanın ilk eğimli varagelesi Karamanyan Kumpanyası tarafından inşa ettirilmiştir (Özeken, 1944:44). Zonguldak'ta 59 ve 281, Armutçuk'ta da 353 numaralı ocakları 1885 yılında işletmeye başlamıştır. Daha sonraki yıllarda Gelik'te 155 ve 220 numaralı ocaklar ile Amasra'da da bazı ocaklardan kömür istihsalı için ruhsat almıştır. Çatalağzı demiryolu, çevredeki ocaklarda işletmecilik yapan Karamanyan Kumpanyası tarafından 1886'da yeniden düzenlenmiştir (Zaman, 2004:39). 1893 yılında havzada istihsal olunan kömürün %40'tan fazlası Karamanyan Kumpanyası'na aitti (Quataert, 1987:49).

⁴⁷ Bkz. Bölüm 2.1.

Bahsedildiği gibi fırın, bakkaliye, manifatura gibi mağazalar işleten Kumpanya, işçilerin ücretlerini nakit vermek yerine bu mağazalardan aynı olarak ücret ödeme politikası gütmüştür (Özeken, 1944:44). Fakat bu dönemde ekmeğin kıyyesi İstanbul'da 0,75 kuruş iken Kumpanya'nın yenmeyecek kadar kötü durumda olarak verdiği ekmekler 2 kuruşa gelmekteydi (Genç, 2007:246). 1882 sonrasında kısmi olarak serbestleşen kömür satışları ile yeni kurulan işletmeler genellikle nakit ücret vermeyi tercih ederken, Karamanyan Kumpanyası sahiplerinin umumi ticaret işleri ile uğraşmaları sebebiyle ücretleri aynı olarak vermeleri muhtemelen kendilerince daha uygun görülmüştür.

Havzanın en verimli ocaklarının ruhsat sahibi olmasına karşın Karamanyan Kumpanyası 1898'de iflas eder ve mal varlığı da devlete kalır (Kara, 2013:236). Gelik'de bulunan ocakları ise Ereğli Şirket-i Osmaniyesi'ne kalmıştır (Zaman, 2004:39). Fakat Artin Karamanyan'ın hisse sahibi olduğu Kozlu'da bulunan 5 numaralı Kılıç Ocağı'nın 11'de 1 hissesi, Artin Karamanyan'ın vefatından sonra sahibi olan mirasçıları tarafından Toma Fotiyadis'e devredilmiştir (MV. 223/236, 1922:Ek 1).

3. KOZLU MADENCİLİK SEKTÖRÜNDE ÇALIŞMA HAYATI

Osmanlı İmparatorluğu Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda çökene kadar tarımın ekonomik hayattaki hakim konumu devam etti. 1800'de nüfusun %80'i tarımda çalışıyordu, yüzyıl boyunca tarımsal ürün çeşitliliği ve pazar için üretilen ürünlerin oranı artsa da, 1900'de tarımda çalışan nüfusun oranı hala değişmemişti (Quataert, 2006:961). Şark Gazetesi'nde, Terakki-i Ziraat isimli bir yazıda, herhangi bir Osmanlı vatandaşına güzel bir tarlaya mı yoksa güzel bir fabrikaya mı sahip olmak istediği sorulduğunda, kesinlikle tarlayı tercih edeceği belirtilerek Osmanlı ekonomik yapısında tarımın yeri vurgulanmıştır (Yıldırım, 2013:23).

19. yüzyıl ile birlikte sanayileşmeye çalışan Osmanlı, ilk önce devlet eliyle, daha sonra da özel girişimin dahil olması ile bir dizi atılım gerçekleştirdi (Önsoy, 1988:47). Kurulan fabrikalarda çalışacak işçileri yetiştirmek için sınıai eğitimin yaygınlaştırılması istenmiş, Avrupa'dan getirilen işçi ve ustalar ile yerli işçi ve ustalara modern teknolojinin öğretilmesi amaçlanmıştır (Güran, 1992:237-238). Ordunun, modernleşmede öncü ve stratejik olarak öncül olması, yabancı işçi ve ustalar ile yapılan teknoloji transferinin ilk olarak burada başlamasını zorunlu kılmıştır (Özbay, 2009:206). Fakat 1913 Aralık'ında yayınlanan Teşvik-i Sanayi Kanunu gibi geç tarihli bir mevzuatta bile, sınıai üretimin temel girdilerinden olan emek konusuna bir açıklama getirilememiş, bilgi ve beceri sahibi bir işgücünün nasıl sağlanacağı açıklanmamıştır (Toprak, 1985:1350-1352).

Osmanlı tarihinde önemli miktarda işgücü her zaman var olsa da, zanaat sistemindeki usta ve kalfa arasındaki ailevi bağdan, fabrikadaki kurumsal işçi işveren ilişkilerine geçilmesi, işgücünün hem nitel hem de nicel olarak gelişimine sebep olmuştur (Yıldırım, 2013:24-25). Fakat İngilizce'deki *class* kelimesinin Türkçe'de karşılığı olan *sınıf* kelimesi, esnaf ve zanaatkarları çağrıştırıyor, daha ziyade mertebeyi ifade eden zümre veya tabaka gibi kelimeler yerine kullanılıyordu. Emeğinden başka satacak bir şeyi olmayan ücretlileri tanımlayacak terim henüz oturmamış, İzmir İktisat Kongresi'nde işçi grubu, amele yerine *işçi* kelimesinin kullanılmasını istemiş, *emekçi* ve nitelsiz işgücünü tanımlayan *rençber* de işçileri adlandırmak için kullanılmıştır (Ahmad, 2011:136).

Sektörlere göre sıralandığında madencilik en çok işçi istihdam eden dördüncü alandı (Koç, 1976:37). Fakat buna rağmen işçi kıtlığı sebebiyle askerlerin de madenlerde çalıştırılmaları gerekti. Çatma (1998:71)'ya göre ilk asker işçiler 1854 yılında Kırım Savaşı ile birlikte havzada çalıştırılmaya başlanmıştır. Fakat 1854-1856 yılları arasında havzada çalışan asker işçiler ile Dilaver Paşa Nizamnamesi sonrasında çalışan asker işçiler arasında bir fark vardır. Kırım Savaşı sırasında çalışan asker işçiler istiham⁴⁸ askerleri idi ve memleketleri farketmeksizin ocaklarda çalışmışlardı. Fakat sonraki dönemde çalışan asker işçiler havzanın 14 kazasından askerlik yaşı gelen gençlerden oluşuyordu ve askerlikleri boyunca redif⁴⁹ kısmı da dahil olmak üzere ocaklarda çalışmışlardır (Çatma, 1998:81). Nizamnameden sonra askerlik ile temin edilen işgücü bu şekilde daha istikrarlı hale getirilmeye çalışılmıştır.

Zonguldak Kömür Havzasında 1840'larda birkaç yüz olan işçi sayısı, 1890'larda 6 bine ve I. Dünya Savaşı sırasında ise 10 bine ulaşıyordu. İlk başlarda pek vasıf gerektirmeyen madencilik işleri, gelişen teknoloji sayesinde yüzeyin daha derinlerine ulaşan kuyular ile eskiye nazaran ocaklarda çalışmayı daha fazla vasıf ister hale getirmiştir (Quataert, 2009:91). 1919 yılında Kozlu'daki ocaklarda 1180 işçi çalışırken bunların 515'i Ereğli Şirket-i Osmaniyesi ile Sarıcazadeler Şirketi'nde istihdam ediliyordu (Genç, 2007:320).

Havza tarihi boyunca ağırlıklı olarak tarım alanında faaliyetlerde bulunan yöre halkının yaşamı, kömür madenciliğinin yükselen ivmesiyle ve artan ticari ilişkiler ile bir daha geri dönülemez bir şekilde değişti, köylüler maden endüstrisinin birer parçası haline gelmeye başladılar (Aytekin, 2007:42). Dilaver Paşa Nizamnamesi'ne kadar var olan işçi kıtlığı, Hırvat ve Karadağlı işçiler ile giderilmeye çalışıldı (Naim, 1934:99). Nizamname ile zorunlu çalıştırma getirilmiş, yer altı işlerinde zorunlu çalıştırmanın muhatabı olan Ereğli'nin 14 kazası haricinde işçi çalıştırılması yasaklanmıştır. Fakat 1882'ye kadar kömür istihsalinde bir artış göremeyen devlet, bununla birlikte hazinesinin sıkıntılarından dolayı kömür işletmecilerine ödeme yapamayınca, kömür satışının %40'ını piyasaya bırakmış ve bazı vergilerden de feragat etmişti. Bu tedbirler

⁴⁸Askerliğin ilk dönemi olan ve askerlerin kendi memleketleri dışında vazifelendirildikleri dönemdir.

⁴⁹Askerliğin ikinci dönemi olan ve askerlerin kendi memleketlerinde vazifelendirildikleri dönemdir.

bile kömür istihsalini istenen noktalara getirememiştir. Bunun üzerine kömür havzasında sürekli ertelenen ve sonunda kaçınılmaz olan yabancı hakimiyeti 1890'lı yıllarda yerleşmeye başlamış ve ilk kez istenilen kadar kömür istihsalı meydana gelmişti.

Fakat daha sonra ortaya çıkan sorun vasıflı işçi eksikliği oldu. 1906'da havza dışından da işçi çalıştırılmasına izin verildi. Yerüstü işlerinde zaten dışarıdan işçi çalıştırılabilmek mümkündü. Fakat yeraltı işlerinde Ereğli'nin 14 kazasında ikamet eden münavebeli mükellefler dışında işçi çalıştırmasına imkan verilmiyordu. Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz'in metal madenlerinden, çalışmak üzere havzaya gelen tecrübeli ve tam zamanlı işçiler, yöreye sadece tecrübelerini değil tam zamanlı işçi bilinçlerini de getirdiler. Yerüstü işlerinde zaten oluşan tam zamanlı ve tecrübeli işçi yapısı yeraltı işçileri ile birleşince, ilk zamanların nitel ve nicel olarak düşük işçi profili çalışma şartlarından şikayet edebilecek ve herhangi bir çatı altında birleşmeden grev yapabilecek bir kıvama ulaşabiliyordu.

1930'lu yıllarda artan kömür talebine karşılık verebilmek için kömür ocaklarında çalışan köylülerin daha etkin kullanılması amacıyla *amele mahalleleri* inşa edilmesi ve köylülerin bu mahallelere yerleştirilmeleri planlandı. Çünkü 1921'de kaldırılan zorunlu çalıştırma uygulaması ve 1936'daki iş yasasındaki sözleşme özgürlüğü ile, işletmeler köylüleri istemedikleri ocaklarda zorla çalıştıramıyor, işçiler ise eğer isterlerse iyi geçen bir hasattan sonra ocaklarda çalışmama keyfiyetine sahip oluyorlardı. Düzensizleşen emek arzı bu sebeplerle madenlerin ihtiyacına cevap veremiyordu (Gürboğa, 2007:62-63). Avusturya Leopen Maden Okulu'ndan havzaya davet edilen Granigg'in 1938 yılında yayınlanan raporunda bu durumdan şu şekilde bahsedilmektedir (Buğra, 2013:110-111):

İçtimai tarih açıkça gösteriyor ki, işçinin toprakla olan alakasının kesilmesi, muhtelif sınıai memleketlerde o kadar sefalet ve karışıklıklar meydana getirmiş olan proleterlerin doğmasına sebep olmuştur... Bilhassa umumi harpten sonra anlaşılmaya başlamıştı ki Sanayi ile Ziraat iki düşmanı, birbirinin zıddı iki kutup değil fakat, bilakis, sanayi amelesine işleyecek toprak vermekle Ziraat ile Sanayi telif etmek mutlak surette mümkündür.

Zonguldak-Kozlu'da evler inşa edilse bile işçi bütün hayatında orada oturmak istemeyecektir. Çünkü Türk işçisi henüz bozulmamıştır, kökleri henüz toprakta, köydedir ve ergeç köyüne dönecektir. Bundan maada Türk işçisi karısının da çalışmasını ister. Halbuki Zonguldak-Kozlu'da arazi darlığından dolayı kadınlar çalışmayacaktır.

Ayrıca daha öncesinde Ereğli Kaymakamı olan Tunalı Hilmi'nin 2 Nisan 1910 tarihli raporunda madenlerde çalışan yerli halktan şu şekilde bahsedilmektedir: “Türk çiftçidir, çobandır amele olamaz. Ameleliği beceremez. Saf açık havada yaşar olan Türk, tabiatıyla kayıtsızdır. Ameleliğin istediği takyidatta (bağlılık, sınırlama) bulunamaz (Kırpık, 2004:57).”

1848 yılından 1921 yılına kadar geçen sürede, devletin kömür piyasası üzerinde azalan hakimiyeti kömür işletmecilerinin büyümesine ve kurumsallaşmasına imkan verirken, havzaya dışarıdan gelen işçiler ile birlikte işçileri daha yerleşik ve kentli hale getirmiştir. Fakat Granigg'in raporunda görüldüğü gibi mükellefiyeti kaldırılan köylü, eğer ihtiyaç duymaz ise madenlere gitmekte isteksiz davranıyor; hiç değilse ücretleri yükseltiyordu.

3.1. Genel Çalışma Hayatı

14 yaşında Nizamnameye uyarak madenlerde çalıştırılmaya başlanan Ethem Çavuş, köy muhtarının çocuklara güreş tutturarak hangilerinin 30 okkalık küfeleri taşıyabileceğini tespit ettiğini naklediyor. Madenlere gitme vakti gelen çocuklar eğer kendi rızaları ile gitmezlerse, bir bahriye çavuşu ve iki jandarma ile zorla köylerinden alınıyorlardı (Quataert, 2001:156). Nizamnamenin 27. Maddesine göre (bkz. Ek 2) işçilerin 24 saatte 2 devre olarak çalışmaları uygun görülmüştür (Çıladı, 1994:156). Havzada iş saatleri gündeğümü ve günbatımı diye belirleniyordu. Günbatımı ise horozun ötüşüne göre ayarlanıyordu. Fakat işçileri daha fazla çalıştırabilmek adına horozun daha erken ötmesi için kümesin önüne kandil götürülerek ötmesi sağlanıyordu (Naim, 2010:12).

Eski bir maden işçisi olan Kúpeli Yusuf; madencilige 9 yaşında iken başladığını, ocaklara gitmek için ilk kez köyünden ayrıldığında annesinin yiyeceğini mendile sardığını, yaya olarak yola çıktığını ve atı olanların atları ile yola çıktıklarını naklediyor. Ethem Çavuş da ocaklarda çalışmak için köyden yola çıktığında azığını da yanında götürmüştü (Naim, 1934:11). Ayrıca her gece iş bitiminde derme çatma kulübelerde mısır ekmeği pişirip tarhana çorbası ile yediklerini de naklediyor (Naim, 1934:35). Kozlu'nun eski sakinlerinden biri olan Dimitris Moisiadis, on beş günde bir ödenen ücretlerin tamamının Kozlu'da kaldığını ve çarşıda harcandığını, işçilerin,

günlük azıklarını ve köylerine dönerken aileleri için gerekli erzakı yine aynı çarşıdan temin ettiklerini canlı bir şekilde anımsıyor ve anlatıyor (Quataert, 2009:149).

Gıda yetersizliğini gidermek isteyen devlet her madene bir aylık buğday unu tedarik ediyordu. Aylık un tedarikinin eksik kaldığı zamanlarda işçilere ekmek yapmaları için verilen un ile fırınlardan yüksek fiyatla ekmek alınmasının önlenmesi amaçlanmıştır. 1917 yılında günlük 600 gr un veriliyordu. 1918 ve 1919'da un miktarı 750 grama yükseltildi. Bölgede ekmek yapımında genellikle mısır unu kullanılırken devletin buğday unu tedarik etmesi işçilerin madenlere çekilmek istendiğinin bir göstergesiydi. Çünkü buğday unu yöreye göre çok kıymetliydi (Quataert, 2009:370-371). Fakat çok daha erken bir tarihte 1855 yılında, Kastamonu Valisinden ve Bolu Kaymakamından yaklaşan kış için gerekli olan unun temin edilmesi istenmektedir. Temin edilmesi gereken unun buğday unu mu yoksa başka bir un mu olduğu belirtilmiyordu. İşçileri doyuracak ekmeğin yapımı için gerekli olan unun temininin kolaylaştırılması ve hızlandırılması istenmiştir. Ayrıca temin edilen unun muhafaza edilmesi için uygun bir mahalde bir yapının inşası için ruhsat alınması buyurulmuştur (HR. MKT 124/59, 1855:Ek1).

Tunalı Hilmi'nin 2 Nisan 1910 tarihli raporunda Türk işçilerin yabancı işçilere göre daha zor şartlar altında çalıştığı ve barındığı bilgisi yer almaktaydı. Türkler 80 kişilik barınaklarda kalırken yabancılara ait özel evler bulunmaktaydı (Kırpık, 2004:57). Karadağlı, Hırvat ve Kürt işçileri tercih eden Ereğli Şirket-i Osmaniyesi, bu işçileri elinde tutabilmek adına kendileri için pansiyonlar inşa etti. Farklı kategorilerdeki işçiler için çok farklı barınma tipleri ortaya çıkmıştı (Quataert, 2009:136). 1895 yılında Kozlu'da bulunan ve memurların barınmasına mahsus 4 bölük 3'er odalı bir bina yanmıştır. Aynı yere yeni bir bina ve yine 3'er odalı olmak üzere yapılması istenmiştir. Yeni yapılacak binanın 10 bin kuruş karşılığında inşa edileceği tahmin edilmiş ve bu miktarın maden sermayesinden karşılanması kararlaştırılmıştır (İ. BH. 2/5, 1895:Ek 1 ve 2).

Vital Cuinet'in aktardığına göre 1890'lı yıllarda Kozlu hala küçük bir köy iken bir askeri hastaneye sahipti [Cuinet (1895)'den⁵⁰ aktaran Quataert, 2009:74]. Bahriye askerleri için gerekli olan hastane yapımının 38 bin 315 kuruşa mal olacağı tahmin ediliyordu. Hastanenin eni 15 boyu 20 arşın olmak üzere metre hesabıyla yaklaşık 227 m² olarak yapılması hesaplanmıştır. Hastane için gerekli olan meblağın kömür gelirinden karşılanması uygun görülmüştür (İ. DH. 685/47743, 1874:Ek 1). Bahriye Nezareti askerleri için bir hastane yapılmasının gerekliliğinin, yüzlere işçinin yaklaşık 30 yıl çalıştığı bir bölgede uygun görülmesi dikkat çekicidir. Havzanın işletilmeye başlandığı ilk dönemde, maden kazalarında yaralanan hastaların tedavisi için sağlık teşkilatı meydana getirilmemişti. Maden bölgelerinde doktor bile bulunmuyordu (Naim, 1934:101). Fakat II. Meşrutiyetten sonra bazı maden bölgelerinde belediye doktorları ücretsiz sağlık hizmeti vermekteydi. Maden şirketlerinin de doktor bulundurması ve herhangi bir kaza halinde işçilere müdahale etmeleri şart koşulmuştur (Yıldırım, 2011:468). 1909 yılında merkezden Kozlu'ya gönderilen bir yazıda da, maden işletmecilerinin kazalarda yaralanan madencileri tedavi ettirmek için hastane inşa ettirmeleri gerektiği ve eğer ettirmez iseler, maden idaresinin bir hastane inşa ettireceği ve masrafının maden işletmecilerinden kesileceği vurgulanıyordu (Aytekin, 2007:74). İlk dönemde kazalarda yaralanan işçiler, bir hayvan sırtında köylerine gönderiliyordu (Naim, 1934:101). 20.yüzyılın başlarında da çok değişmiş değildir. Yine Tunalı Hilmi'ni bir yazısında (Kırpık, 2004:148-149):

Yüz ve elli işçi yaralanmak, bayılmak, hatta kan kusmak ölmek tehlikesine uğruyor da bir doktor bulamıyor. Vakıamızı yazışım üzerine Kozlu Müdüriyeti; kanunen mecburî diyerek doktor bulundurulması emrini verdi. Lakin kim işitir! Hatta geçende bir zavallı Laz kardeşimiz delirmiş de hükümete kadar getirilmiş, hükümet vasıtasıyla memleketine götürülecek oldu... Madenciden yol masrafı istendi. Para yerine biz göndeririz. Cevabı alındı. Elbette!... Çünkü daha ucuza mal olur!...Artık bu merhametsizlerden o zavallının çoluk çocuğuna beş on paracık hediye etmek fazileti umulsun...

3.2. Mükellefiyet

Tanzimat'tan önce kimi zaman çalışmaya mecbur tutulan işçilerin, Tanzimat ile birlikte angarya tipi zorunlu çalıştırma uygulamalarının kaldırılması neticesinde rızalarının ve layık ücretlerinin gözetilmeleri gerekmiştir (Özbay, 2003:45). Fakat kömür havzasında uygulanan zorunlu çalıştırma Maden Nizamnameleri ile açıkça

⁵⁰Vital Cuinet (1895); *La Turquie d'Asie*, c. 4, Paris.

yasaklandığı halde bir istisna olarak 1867'den 1921'e kadar sürdürülmüştür (Özdemir, 1994:86-91). Hatta zorunlu çalıştırma kaldırıldıktan sonra da çalışanlar onbeş gün madende onbeş gün tarlalarında çalışmaya devam etmişlerdir (Çıladır, 1970:22).

Osmanlı madenciliğinde çalışma hayatı 1850'lere kadar devletin hükmü altında iken, 1850'lerden sonra özel sektörün daha fazla etkisi altında kaldığı iddia edilir (Varlık, 1981:191-192). Fakat 1921'e kadar yürürlükte kalan Dilaver Paşa Nizamnamesi ile devlet, hem kendi hem de maden işletmelerinin ihtiyaç duyduğu işgücünü zor kullanarak temin etmiştir. Kömürün çıkarılmasında her ne kadar özel işletmeler devlete göre süreç içerisinde daha aktif hale gelseler de, havza köylüsünün üzerindeki devlet tahakkümü uzun yıllar devam etmiştir.

1867 Dilaver Paşa Nizamnamesi'ne kadar havza çalışanlarının hayatını düzenleyen herhangi bir yasa veya nizamname bulunmuyordu. Genel maden nizamnameleri nasıl diğer maden bölgelerini düzenliyor ise aynı şekilde kömür havzası da bu nizamnamelere tabii idi. Havza çalışma hayatını 1867'den sonra özel olarak Dilaver Paşa Nizamnamesi düzenliyor ise de, bu Nizamnamenin tümüyle uygulanmakta olup olmadığı ile ilgilenilmemiştir. Quataert (2009)'e göre sıkça düşülen hata, havza tarihinde çalışma hayatının bu nizamname çerçevesinde düzenlenmiş olduğu kabul edilerek, gerçekleşeni de nizamname çerçevesinde değerlendirmektir. Beklenen ile gerçekleşen arasındaki farkın ne olduğu ortaya konulmadan yapılan değerlendirmeler, çoğu çalışmada bir *nizamnameler tarihi* oluşmasına kılavuzluk etmiştir.⁵¹

Koç (2000:17)'a göre Dilaver Paşa Nizamnamesi işçi yararını gözeten bir yasadan ziyade kömür istihsalini artırmak için düzenlenmiş bir yasadır. Fakat Naim (1934:99-100), 1848'de havzanın işletilmeye başlandığı dönemden Nizamnamenin

⁵¹Bu çalışmalardan bazıları için bkz., Enver, Sadrettin (1941); *Zonguldak Kömür Havzamız*, Eti Bank Yayını, Ankara, ss. 28-31.; Özdemir, Süleyman (1994); "Türkiye'de ve Dünyada Zorunlu Çalıştırma," Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, s. 83; Varlık, M. Bülent (1981); *Osmanlı İmparatorluğu'nda Madenlerde Çalışma Koşulları Üzerine Bir Deneme*, A.İ.T.İ.A Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Yüksek Okulu Basımevi, İstanbul, ss. 198-202; Naim, Ahmet (1934); *Zonguldak Havzası Uzun Mehmetten Bugüne Kadar*, Hüsnütabiat Matbaası, İstanbul, ss. 30-32. Ergin, Berin (2007); Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne Emeğin Serüveni, *TİSK Akademi*, Cilt 2, Sayı 2, ss. 6-55, ss. 22-28.

uygulamaya konulduğu 1867 yılına kadar geçen süreyi, 17 yıllık Hazine-i Hassa belası olarak niteliyor, Nizamnamede madenci ve amele bahisleri dikkate alınırsa terazinin amele lehinde daha ağır bastığını ifade ediyordu. Nizamname dönemi içinde değerlendirildiğinde ileri seviyede olan bir uygulama olarak görülmüş, havzanın gelişimi için önemli esaslar koyduğu kabul edilmiştir (Naim, 1934:30). Quataert (2001:154)'e göre ise madenlerde Osmanlı dönemi boyunca karşılaşılan işçi eksikliği bu Nizamname ile çözülmeye çalışılmıştır.

1867'de asıl adı *Nizamname-i Madeni Hümayunu Ereğli* olan fakat genellikle düzenleyicisinin adı ile anılan Dilaver Paşa Nizamnamesi ile, Ereğli Sancağı'na bağlı 14 nahiyenin köylerinde yaşayan köylülerin 13-50 yaş arasında bulunan sağlıklı erkekleri, ayda 12 gün münavebeli olarak gruplar halinde madenlerde çalışmak zorunda bırakılmışlardır (Quataert, 2009:78; Varlık, 1985:919). Dilaver Paşa Nizamnamesi aslında Sultan'ın onayından geçmediği için bir teamülname olarak kalmıştır (Yüce, 1993:10; Savaşkan, 1993:16). Arazi kanunnamesi ile Maden Nizamnamelerinin kömür havzasında tam olarak uygulanmamalarının sebebi bölgede yerleşik bir teamülün olması ve devletin ocak sahiplerinin çıkardıkları kömürlerin tamamını kendi belirlediği fiyattan satın almasıydı (Genç, 2007:43).

Zorunlu çalıştırma gibi bir kavram, son yüzyılını modernleşme sancıları içinde geçiren bir imparatorluk için de olsa, modern ulus devletinin normları çerçevesinde değerlendirilmemelidir. Kavramın eleştirilmesinde modern dönemin ürünü olan insan hakları, iş özgürlüğü gibi kriterlerin kullanılması daha öznel bir eleştiri anlayışının doğmasını kaçınılmaz kılacaktır (Abou-El-Haj, 2000:31). Bu sebeple madencilik tarihinde önemli yeri olan uygulamanın, Osmanlı maden nizamnamelerinin ve dönemin çalışma hayatını belirleyen kanunların kıstas kabul edilerek uygunluğunun tartışılması daha doğru olacaktır.

Tanzimat Fermanı ile angarya türü zorunlu çalıştırma her ne kadar yasaklanmış olsa da bu uygulama Cumhuriyet dönemine kadar sürmüştür (Yıldırım, 2013:63). 1861 tarihli maden nizamnamesinin 25. Maddesi “...*maadin imalinde ahaliden istihdam olunacak amele, ücret-i layika ve kendi rızaları ile kullanılıp...*” diyerek zorunlu çalıştırmayı yasaklıyordu (Özdemir, 1994:86-87). 1869 yılında Fransız Maden

Kanunu esas alınarak çıkarılan Maadin Nizamnamesi'nin 61. maddesinde de zorunlu çalıştırma yasaklanmıştır (Varlık, 1985:918). Bu maden nizamnamesinde ise “...*maden imalinde ahaliden istihdam olunacak amele ücret-i layika ve kendi rızalarıyla kullanılıp, bu yüzden kimseye bir gına zarar ve hasar vukua getirilmemesine vali, vilayet ve mühendisler tarafından daima takayyüt ve iltimam olacaktır.*” lafzı ile zorunlu çalıştırma yasaklanmış ve ayrıca bu konuda işçilerin zarar görmemeleri için vali ve mühendisler uyarılmışlardır. Kanun-i Esasi'de de zorunlu çalıştırmanın bir çeşidi olan angarya yasaklanmıştır. Yine 1886 maden nizamnamesinde de 1869'dakine atıfla “...*maden amelesinin ecr-i misl ve hüsn-ü rızaları ile kullanılıp bu yüzden kimseye cebir ve zarar vukua getirilmemesine valii vilayet ve mühendisler tarafından daima takayyüt ve iltimam olunacaktır*” denilerek zorunlu çalıştırmanın yasaklanması tekrarlanmıştır (Özdemir, 1994:90-91).

Bu nizamnameler madencilik alanındaki faaliyetleri düzenledikleri halde kömür madenciliği bu nizamnamelerden ayrı tutulmuştur. Zorunlu çalıştırma bir teamül olarak kömür ocaklarında uzun süre uygulanmaya devam edilmiş ve bu istisnalığın yaşayan bir örneği olmuştur. Nitekim, genel olarak Osmanlı madenciliğinde çalışanların *madenciyan taifesi* diye reayadan ayrı tutularak raiyyet resmi⁵² ödemekten muaf tutulmaları da istisnai olması bakımından önemlidir (Özbay, 2003:49).

3.3. Ücretler

Osmanlı'da genel olarak nominal ücretler Tanzimat'tan Birinci Dünya Savaşı'na kadar yıllık %1,1 oran ile artarak 74 yılda toplamda %118 artış göstermiştir. Bu uzun süreli ücret artışı aynı zamanda reel anlamda da karşılık bulmuştur (Boratav vd. 1985:385). Pamuk (2013:168-170, 179) tarafından İstanbul ve diğer kentlerde inşaat işçileri üzerine yapılan çalışmada sadece erken dönemlerde değil Sanayi Devrimi sonrası dönemde de işçi ücretlerinde yaşanan artış, yaşam şartları konusunda iyimser bir tahmin yapmayı mümkün kılmıştır. Kentlerdeki inşaat işçileri ücretlerini genellikle

⁵²Köylü ile eski senyörler arasındaki bazı feodal hizmetlerin Osmanlı devrinde paraya çevrilmiş karşılıklarının toplamından ibarettir (İnalçık, 1959:37).

nakit olarak almışlardır. Fakat uzunca bir dönem Zonguldak Kömür Havzası çalışanları ücretlerini peşin ve nakit olarak alamamışlardır.

1882'den önce ücretin nakit olarak verilmesi çok sık rastlanan bir durum değildi. Bu tarih ile, maden işletmecilerine ürettikleri kömürün %40'ını piyasaya satabilmelerine izin verilmesi üretim düzeyini artırmış, üretim düzeyi artan işletmeciler daha fazla işgücüne ihtiyaç duydukları için nakit ücret vermeye başlamışlardır (Quataert, 2009:150). Eldem'e göre havzada 1900 yılında ortalama ücretler 7,6 kuruş iken 1913'de 10,2'ye yükseldi. Ücretler, İstanbul'daki fiyat endeksi ile hesaplandığında %26, nominal olarak hesaplandığında ise %31 artmıştı (Aytekin, 2007:54). 1875'ten 1900'lü yıllara kadar ise ücretler neredeyse sabit kalmıştır [Quataert (1983)'ten⁵³ aktaran Aytekin, 2007:54].

Maden işletmecilerinin gelirleri bazen nakden bazen de köylerin vergi gelirlerine mahsuben ödeniyordu. (Naim, 1934:38). Nakden ödenen gelirler tüm gelirlerin %10'u ile %20'si civarını oluşturuyordu (İmer, 1944:18). Madenlerde çalışan işçilerin kazandığı ücretlerin karşılığı olan maden senetleri 1870'lerden 1890'lara kadar işçilerin vergi borçlarının ödenmesi için kullanılıyordu. İşçilerin vergi borçları maden idaresi tarafından işletmecilerin ödenemeyen gelirlerine karşılık olarak kendilerine bırakılıyordu. Bununla birlikte işletmeciler civar köylerden vergi tahsil etmek için zor kullanıyorlardı (Naim, 1934:38). Bu yol ile kurulan mekanizma maden işçileri için bir borç esareti anlamına geliyordu (Quataert, 2009:177). Fakat bir anlamda işçilerin vergi borçlarına karşılık ücretlerinin kesilmesi vergi borçlarını çalışarak ödeyebilme imkanına sahip olmaları anlamına da geliyordu. Bu tespitin yapılabilmesi için, devlet tarafından vergi borcu olan tüm köylülerden borçlarının tahsil edilip edilemediğinin bilinmesi gerekmektedir.

İşçi ücretleri maden senetlerine dönüştürülüyor, bu senetler işçilerin vergi borcuna sayılıyor, işletmecilerin idareye sattıkları kömürler karşılığında almaları gereken ücret, işçilerin vergi borçları olarak gösteriliyordu. Sonuç olarak işletmeci, işçi ücretini, işçinin devlete olan vergi borcundan düşüyordu. Giurgiu

⁵³Quataert, Donald (1983); *Social Disintegration and Popular Resistance in the Ottoman Empire, 1881-1908: Reactions to European Economic Penetration*, NYU Press, New York.

Kumpanyası'nda çalışan Ethem Çavuş'un grizu patlamasından sonra korkarak köyüne kaçması ve daha sonra vergi borcu yüzünden tekrar madene gitmeye karar vermesi bu döngüyü doğrular niteliktedir (Naim, 2010:30-32).

Osmanlı'da ücretlerin alt ya da üst sınırını belirleyen, ücretleri garanti altına alan herhangi bir kurum veya yasa bulunmuyordu (Yıldırım, 2013:307). Kömür havzasında vasıfsız bir işçi –ki, bu genellikle bir kiracı ya da küfeci oluyordu–günlük ücreti 6 kuruştur. Madencilerin yıllık geliri 22 lirayı⁵⁴ aşmıyordu. Bu görevlerdeki münavebeli mükelleflerin ücret düzeyi 1875 ile 1900 arasında neredeyse hiç değişmedi. Bir fırıncının yıllık geliri ise 1908'de yaklaşık 50 liraydı. 1900 ve 1913 arasında Şirket-i Hayriye, Ziraat Bankası ve Tütün Tekeli gibi şirketlerin çalışanları yılda 55 ile 72 lira arasında kazanıyordu. Düşük seviye memurların yıllık geliri ise 1900-1909 arasında kıdemlerine göre 240 ile 1000 lira arasında değişiyordu (Köse, 2012:11-112).

Bir bölgede bulunan işgücünün tümünün bir firmada çalışması emeğin arz elastikiyetini artırır. Küçük bir kasabadaki tek firma için emeğin arz elastikiyeti, büyük bir şehirde rekabetçi bir piyasada bulunan firmalara göre daha yüksektir. Çünkü küçük kasabadaki tek firma monopsondur ve işçiler o firmaya daha fazla muhtaçtırlar. İşverenler emeğin arz elastikiyetinin yüksek olmasını isterler, çünkü bu sayede emek talebi arttığı zaman ücretlerde olması gerekenden fazla artış meydana gelmez. İşçiler ise, yüksek ücret alabilmek için emeğin arz elastikiyetinin düşük olmasını arzularlar. Esnek olan emek firmanın daha fazla emek talebine karşı daha az ücret talep eder (Colander, 2013:358). Kömür havzasında yaşayan köylüler doğal yollarla kömür madenlerinde çalışmaya tam anlamıyla muhtaç değildirler. Fakat Dilaver Paşa Nizamnamesi ile zorunlu olarak madenlerde çalışan insanların emek arzı, münavebeli olarak çalışmalarını nedeniyle, yılın yarısını köylerinde faaliyette bulunarak geçirmelerine rağmen madencilik alanında tam esnektir. Bu sebeple maden işletmecileri daha fazla emek talep ettiklerinde daha fazla ücret ödemek zorunda değillerdir. Madenler için sütun kesen ve taşıyan köylüler 1870'li yıllarda, 3 arşınlık kısa direkler için 3,5 kuruş, 4 arşınlık uzun direkler için ise 4,5 kuruş alıyorlardı.

⁵⁴Ayda 12 gün çalışan maden işçileri $12*6=72$ kuruş kazanıyorlardı. Yılda ise $72*12=864$ kuruş ediyordu. Lira cinsinden hesaplarsak $864/40=21,6$ lira ediyordu

1890’larda ise kısa direkler için 2, uzunlar için ise 4 kuruş almışlardır. Küfeciler ise Birinci Dünya Savaşı öncesindeki 40 yıl boyunca 6 kuruşluk sabit bir ücret aldılar. Ücretlerin uzun dönem sabit kaldığı öngörüsü doğru kabul edilebilmektedir (Quataert, 2009:112). Bunun sebebi mükellef olan işçilerin, madenlerde çalışmaya tam olarak muhtaç olmasalar bile zorunlu olduklarından dolayı arz elastikiyetlerinin tam esnek olmasıdır.

Tablo 3.1: İşçilerin Günlük Ücretleri (Kuruş Cinsinden)

İşçi Grubu	1875	1882	1890	1900	1907	1908-1911
Kazmacı	15-18			8-20	12	10-20
Küfeci	6				6	6
Kıracı		5	6	6		
İstanbul TÜFE	100		100,4	80	89	100,7

Kaynak: E. Atilla Aytekin, (2007); *Tarlalardan Ocaklara , Sefaletten Mücadeleye Zonguldak Ereğli Kömür Havzası İşçileri 1848-1922*, Yordam Kitap, İstanbul, s. 54.

Dilaver Paşa Nizamnamesi’nin 22. Maddesi (bkz. Ek 2), kazmacıları mükellef tuttuğu diğer işçi tiplerinden ayırarak belirli bir maden ocağında çalışmalarını zorunlu tutmamış, ocak sahipleri ile anlaşarak liyakatine göre bir ücretle çalışmalarını serbest bırakmıştı. 23. maddede ise (bkz. Ek 2) kazmacının çalıştığı ocakta daimi olarak kalmak zorunda olmadığı, eğer isterse, hangi ocak sahibinden daha çok ücret alabilir ise orada çalışabileceği belirtiliyordu (Çıladır, 1994:155). Köy muhtarları kimlerin işe gidip gidemeyeceğini belirliyordu ve kazmacılar dışında diğer işçilerin akışını sağlıyorlardı (Quataert, 2009:166). Bu durum ile kazmacıların ücretleri, diğerlerine göre daha fazla değişiklik göstermiş ve ücretler uzun dönemde çok değişmemiş olsa bile belli bir aralıkta dalgalanmıştır. Dilaver Paşa Nizamnamesi tarafından kendilerine kısmi olarak serbestlik tanınan kazmacıların arz elastikiyetleri, küfeci ve kıracı mükelleflere göre daha düşüktür. Kömür istihsalinin bel kemiğini oluşturdukları için devlet ve işletmeciler karşısında daha pazarlık yapabilir konumdadırlar.

Fakat 1900’lerden sonra kazmacılar için parça başı iş (kesenecilik) de bir ücret usulü olarak uygulanmaya başladı. Kaza raporlarında rastlanamayan bu detay bu tarihlerden sonra görülmeye başlanıyor. Giurgiu Kumpanyası’nın 232 numaralı ocağında bir Karadağlı işçi ve kendisine nezaret eden iki küfeci ve iki kazmacı, grizu patlaması sonucu yaralanıyor ve kaza raporuna çalışanların parça başı çalıştığı notu düşülüyordu (Quataert, 2009:113-114).

Yerüstü işçileri için olan talep havzadaki üretim tekniklerinin gelişimi ile artmıştır. Osmanlı tarihinde vasıflı işçiler ile düz işçiler arasındaki ücret farkı, İstanbul ve diğer kentlerde 16. ve 17. yüzyıllarda azalmış, 18. yüzyılın ikinci yarısında yükselmeye başlayarak Birinci Dünya Savaşı sırasında zirveye çıkmıştır (Pamuk, 2013:170-171).

Tablo 3.2: 1922’de İşçi Ücretleri (Yeraltı ve Yerüstü)

İşçi	Günlük Ücret (kuruş)		Artış
	1911	1922	
Kazmacı	15 (10-20)	95 (85-105)	533
Küfeci	6	70* (60-80)	1067
Kıracı	6	72,5** (70-75)	1108
Ateşçi	8	110 (100-120)	1275
blo	14,5 (14-15)	140 (100-180)	866,5
Makinist	12	80***	567
TÜFE	100	1198	1198

*Amele

**Arabacı

***Vinççi

Kaynak: E. Atilla Aytekin, (2007); *Tarlalardan Ocaklara , Sefaletten Mücadeleye Zonguldak Ereğli Kömür Havzası İşçileri 1848-1922*, Yordam Kitap, İstanbul, s. 58.

Tüketici fiyat endekslerine göre 1911-1922 yılları arasında fiyatlar yüksek bir oranda artmıştı. Ateşçi hariç tüm mesleklerdeki işçilerin ortalama ücretlerinin fiyat artışına karşı değer kaybettiği görülüyor. 18. yüzyıldan Birinci Dünya Savaşı’na kadar vasıflı ve vasıfsız işçiler arasındaki fark sürekli açılmışken, kömür istihsalinde en önemli halka olan kazmacıların ücretleri reel olarak en çok değer kaybeden meslek olmuştur. Halbuki mükellefler arasında kazmacılar diğerlerine göre daha serbest çalışan, zorunlu çalıştırmanın tahakkümünü en az hisseden meslek dalıydı. Fakat Aytekin (2007:60)’e göre; kazmacıların çoğunun mükellefiyete dahil olmaması, her ne kadar vasıflı elemanlar olsalar da ayın 15 gününü köylerinde geçirmeleri, diğer vasıflı ve tek geliri madenlere dayanan serbest işçilere göre, azalan reel ücretlere karşı daha az direnç göstermelerine sebep olmuştur. Bu da İmparatorluktaki inşaat işçilerine kıyasla tersi bir durum oluşturmuştur.

3.4. Kazalar

Her iş sahasında görülen iş kazaları ve ölüm riski madencilik alanında çok daha belirgindir. Madencilik alanında ise kömür madenciliği, ekonomideki rolü sebebiyle sahip olduğu ağırlık ile madencilik sektöründe karşılaşılan iş kazaları konusunda daha fazla öne çıkmıştır. Bugün nasıl petrol, ekonomilerin işleyebilmeleri için gerekli enerjiyi sağlayan ve vazgeçilemeyen bir kaynak ise, 19. yüzyıl ile 20. yüzyılın başlarında kömür de o denli önemliydi. ABD’de kömür madenciliğinin zirveye çıktığı 1923 yılında madenlerde 860 bin kişi çalışıyor, çalışan işçiler toplam işgücünün %2’sini teşkil ediyordu (Boal, 2009:97). Zonguldak Kömür Havzasında 1893-1907 yılları arasında, raporlara geçen ölümlü iş kazalarında 121 kişi ölmüş 102 kişi de yaralanmıştır (Quataert, 2009:260). Fransa’nın Courrieres bölgesinde 1906 yılında meydana gelen kazada ise 1057’si Fransız, 43’ü de Belçikalı olmak üzere 1100 kişi ölmüştü. Bu kaza o güne kadar karşılaşılan en büyük madencilik kazası idi (Neville, 1978:33). Sadece nicelik olarak yapılacak bir karşılaştırma ile Osmanlı kömür madenciliğinde meydana gelen ölümlerin Avrupa ve diğer gelişmiş ülkelere nazaran ehemmiyet verilmeyecek kadar az olduğu intibaası oluşacaktır. Fakat ölüm istatistiklerinin karşılaştırılması işçilerin yıllık ölüm sayılarına göre değil, çalışan her bin kişide ölüm oranı ve çıkarılan her 1 milyon ton kömür için karşılaşılan ölüm sayısına göre yapılırsa, Osmanlı’nın bu konuda daha kötü şartlara sahip olduğu görülecektir.

Tablo 3.3: Dünya Maden İşçilerinin 1000 Kişi Başına Kaza Ölüm Oranları (1901-1910)

Ülkeler	Hindistan	Avusturya	İngiltere	Fransa	Almanya	Japonya	ABD
İşçi Sayıları	94.346	68.288	890.434	178.749	482.132	105.924	607.438
Ölüm oranı	0,96	1,04	1,36	1,69	2,11	2,92	3,74

Kaynak: USBM (1913); *Coal-Mine Accidents in the United States and Foreign Countries*, <http://digicoll.manoa.hawaii.edu/techreports/PDF/USBM-069.pdf>, (Erişim Tarihi: 30.06.2014), s. 87.

Tablo 3.3’de verilen oranlar 10 yıllık ortalama ile sanayileşmekte olan ülkelerin bin işçi başına kazalardaki ölüm oranlarıdır. Tabloya göre ABD’de her bin işçi başına kömür madeni kazalarında yıllık ölüm oranı 3,74 iken, en çok işçi çalıştıran İngiltere’de 1,36 ve Hindistan’da 0,96’dır. Tüm ülkelerin ağırlıklarına göre alınan ortalama ise 2,17 ile sonuçlanmaktadır. Tablodaki istihdamın yaklaşık %25’ini oluşturan ABD’nin ölüm oranları Batı Avrupa ülkelerine göre neredeyse iki kat fazladır. Fakat ABD için bölgesel farklılıklar da söz konusudur. 1907’de en güvenli

eyaletlerde ölüm oranı 2,47 iken en kötü eyaletlerde bu oran 9,49'dur [Whiteside (1990); Klaus (1992) ve Church (1986)'den⁵⁵ aktaran Quataert, 2009:259].

Tablo 3.4: Maden İşçilerinin 1 Milyon Ton Kömür Başına Kaza Ölüm Oranları (1901-1910)

Ülkeler	İngiltere	Avusturya	ABD	Almanya	Fransa	Hindistan	Japonya
İşçi Sayıları	890.434	68.288	607.438	482.132	178.749	94.346	105.924
Ölüm oranı	4,40	5,05	5,83	7,55	7,79	9,00	22,71

Kaynak: USBM (1913); *Coal-Mine Accidents in the United States and Foreign Countries*, <http://digicoll.manoa.hawaii.edu/techreports/PDF/USBM-069.pdf>, (Erişim Tarihi: 30.06.2014), s. 91.

Çalışan her bin işçi için ölüm oranlarına göre yapılan ülke sıralaması, çıkarılan 1 milyon ton kömüre oranla yaşanan ölümlere bakıldığında değişmektedir. İngiltere, yine nisbeten iş güvenliğinde diğer ülkelere göre daha iyi iken, ABD, çıkarılan kömüre göre orana bakılırsa nisbi olarak daha az ölümlü kazaya sahiptir. Üretilen kömüre göre ölçülen ölüm oranı, çalışan işçi sayısına göre ölçülen ölüm oranına nazaran daha karşılaştırılabilir. Çünkü işlem hacmi de karşılaştırılmaya dahil edilmiş olur ve Osmanlı gibi diğer ülkelere göre üretimi son derece düşük bir ülkenin de iş güvenliğinde nasıl bir konuma sahip olduğu anlaşılabilir.

Tablo 3.5: Osmanlı'nın 1 Milyon Ton Kömür Başına Ölüm Oranı ile Diğer Ülkelerin Ölüm Oranlarının Karşılaştırılması (1901-1907)

Yıl	İngiltere	ABD	Almanya	Fransa	Japonya	Osmanlı
1901	4,38	5,37	8,56	5,56	18,11	9,78
1902	3,95	6,39	7,4	5,44	12,62	25,77
1903	4,06	5,08	6,88	4,42	19,33	17,62
1904	3,97	5,91	6,49	4,89	15,99	17,34
1905	4,3	5,78	6,73	4,6	20,12	30,51
1906	3,97	5,19	6,52	33,96	39,14	50,74
1907	4,05	6,93	8,15	4,99	30,76	6,79
Ortalama	4,10	5,81	7,25	9,12	22,30	22,65

Kaynak: USBM (1913); *Coal-Mine Accidents in the United States and Foreign Countries*, <http://digicoll.manoa.hawaii.edu/techreports/PDF/USBM-069.pdf>, (Erişim Tarihi: 30.06.2014), s. 92, Donald Quataert, (2009); *Osmanlı İmparatorluğu'nda Madenciler ve Devlet Zonguldak Kömür Havzası 1822-1920*, (Çev.: Nilay Özok Gündoğan ve Azat Zana Gündoğan), Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s. 261.

Tablo 3.5'te ise 1901-1907 yılları arasında bazı ülkeler ile Osmanlı'nın ürettiği kömüre göre işçi ölümleri verilmiştir. Bu değerler üzerine Quataert (2009:262), 1906

⁵⁵Whiteside, James (1990); *Regulating Danger: The Struggle for Mine Safety in the Rocky Mountain Coal Industry*, University of Nebraska Press, Lincoln; Klaus, Tenfelde (1992); *Sozialgeschichte des Bergbaus im 19. und 20. Jahrhundert*, Munich; Church, Roy (1986); *The History of the British Coal Industry, Cilt 3, 1830-1913, Victorian Pre-eminence*, Oxford University Press, Oxford.

yılında Osmanlı'nın ölüm oranının Fransa'nın 10 katı olduğunu iddia etmiştir. Fakat bu kıyaslama yapılırken Osmanlı için tekil olarak 1906 yılı alınırken, Fransa için 1906 yılındaki ölüm oranı veya ortalama değeri değil, Fransa'nın oranını daha yüksek çıkaran 1906 yılındaki Courrieres kazası ihmal edilerek hesaplanan ortalama kullanılmıştır⁵⁶. Halbuki Osmanlı'nın 1906 yılındaki ölüm oranı Fransa'nın 1906 yılındaki ölüm oranının 1,5 katından fazla değildi, Fransa ortalamasından da 2,5 kattan fazla değildi. Osmanlı'nın oranı yaklaşık olarak Almanya'nın 3, ABD'nin 4 ve İngiltere'nin 5 katıydı. İngiltere, dünyanın en kalabalık işgücüne ve kömür istihsaline sahip olduğu halde ölüm oranlarının Osmanlı'dan 5 kat az olması Osmanlı'nın bu konudaki yetersizliğini göstermektedir. Tablo 3.5 Osmanlı'nın ölüm oranının diğer ülkelere göre çok fazla olduğunu; fakat Quataert (2009:262)'in belirttiği kadar fazla olmadığını göstermektedir.⁵⁷

Devletin kazalara bakış açısı da kazaların oluşumu ve sonrası açısından dikkate değerdir. Kimi zaman işçiler lehine görüş belirten merkezi irade, kimi zaman da üretimin devam etmesine odaklanmıştır. Çınarlı'da Mustafa Bey ocağında 1878 yılında bir kaza meydana geliyor ve 5 işçi ölüyor. Bunun üzerine korkan diğer işçiler ocağa girme konusunda çekince gösteriyorlar. Tahkikat yapması istenen merkez, Bartın Kaymakamlığı'na şöyle bir telgraf gönderiyor:

Umumi ocaklarda böyle sakatlıklar olması madenin cümle hususundandır. Her nerede olur ise olsun, eceli kaza, mukadderat-ı ilahiden olduğundan hiçbir ocağın tatiline mahal olmadığı, gerekli tedbirlerin alınmasıyla emsalleri gibi imalata devam etmek üzere amelinin de nasihatle tedibinden geri durulmaması gerekir (Çatma, 2011).

Ölümün her yerde var olduğu vurgulanarak, tedbir alınması ile nasıl diğer ocaklarda işler devam ediyor ise, kaza olan ocakta da üretimin devam etmesi için işçilere nasihatle bulunulması telkin ediliyor. Gelik ocağında da 1910'lu yıllarda

⁵⁶Courrieres kazası ihmal edilerek 1901-1907 arasında Fransa için hesaplanan ortalama ölüm oranı 4,98'dir. Osmanlı'nın 1906 yılındaki ölüm oranının 50,74 olduğu dikkate alınır, Osmanlı'nın yaklaşık 10 kat fazla ölüm oranına sahip olduğu görülecektir.

⁵⁷Türkiye'de 2000-2008 yılları arasında milyon ton kömür başına ortaya çıkan kaza ölüm oranları, halen gelişmiş ülkelerin 20. yüzyıl başlarındaki milyon ton başına kaza ölüm oranlarının altına düşmemiştir. Bkz., TEPAV (2010), *Madenlerde Yaşanan İş Kazaları ve Sonuçları Üzerine bir Değerlendirme*, (Araştırmacı: Selin Arslanhan ve Hüseyin Ekrem Cünedioğlu), http://bilimakademisi.org/wp-content/uploads/2014/05/1279030826-2.Madenlerde_Yasanan_Is_Kazalari_ve_Sonuculari_Uzerine_Bir_Degerlendirme.pdf, (Erişim Tarihi: 22.06.2014).

kazaların artması ile işçiler greve gidiyorlar ve maden idaresi mühendislerine şu telgrafi gönderiyor (Aytekin, 2007:76-77):

Zonguldak memurluğunun 594 Numerolu Telgrafi balaya yazıldı. Münderecatına göre mahallinde tetkikat icrasıyla raporunun yarın akşama kadar irsali ve terk-i eşgal meselesinde olduğu gibi bu hususta da istirahat-i zatiyenizi hayat-ı insaniyeye tercihle tekasül edilirse nezarete şikayet edileceğinize dair...

Burada ise mühendisler olay yerinde inceleme yapmaları ve raporun bir gün içinde maden idaresine göndermeleri gerektiği, grev meselesinde olduğu gibi işçilerin hayatlarının kendi rahatları uğruna feda edildiği anlaşılırsa nezarete şikayet edilecekleri bildirilmişti. Rivayet edilir ki ateşçi olarak çalışan İsmail, bir demiryolu kazasında yaralanır ve tedavi edilir. 276 kuruş tutan tedavi masrafının İsmail'in ücretinden kesilmesi isteniyordu. Fakat bunun için yaralanan İsmail'in çalışması gerekiyordu (Aytekin, 2007:80). 1890 yılında Kozlu'da Giurgiu Kumpanyası'nda meydana gelen kaza ile ilgili olarak Kastamonu Vilayeti'nden bir mebus İstanbul'a telgraf gönderiyor. Olayın nasıl gerçekleştiği ile ilgili ciddi ve yeterli bir tahkikat yapılması için İstanbul'dan becerikli ve *mütefennin*⁵⁸ bir mühendisin gönderilmesi talep ediliyor (DH. MKT. 1735-71, 1890:Ek 1).

Havzaya 1882 sonrasında gelen ve sermaye açısından daha yeterli olan işletmeler küçük işletmelere göre, işçilerin hayatlarını kurtarabilecek ve kazaları engelleyebilecek pahalı iyileştirme ve uygulamaları edinmekte daha rahat olmuşlardır. Tüm kazazedelerin %46'sı 1900 yılındaki toplam kömür istihsalinin %10'unu gerçekleştirmiş küçük işletmelerin ocaklarında kazaya uğramışlardır. Ereğli Şirket-i Osmaniyesi ise 1900 yılında tüm kömürün %75'ini çıkardığı halde, kazazedelerin sadece %22'si Şirketin ocaklarında çalışıyordu (Quataert, 308-309). T. Spratt'ın Kırım Savaşı esnasında naklettiği Kozlu'daki ilk ocaklar tepelere açılmış basit tünellerden ibaretken, 1890'lar ile kuyular açılmaya başlanmış ve ocaklar gittikçe daha derinlere uzanmıştı (Spratt, 1877:525). Bu sebeple ocaklardan çıkışlar daha uzak hale gelmiş, metan gazı yoğunluğu artarak grizu patlamalarını olağan hale getirmiştir (Quataert, 2009:255-256). Sermaye açısından daha yoğun işletmelerin ocaklarında kaza başına yaşanan ölümler de dramatik bir şekilde artmıştır. Kaza raporlarına yansımayan fakat

⁵⁸Fen bilgini

Ethem Çavuş'un hatıralarında bahsettiği Giurgiu Kumpanyası ocağında meydana gelen kazada bir seferde tam 67 kişi hayatını kaybetmişti (Naim, 2010:28).

3.5. İşçi Örgütleri

1848'den itibaren asıl faaliyet alanı olarak kömür madenciliğinde çalışan, kalabalık ve çeşitlilik açısından zengin bir işçi profiline sahip olan Zonguldak Kömür Havzası'nda 1923'e kadar herhangi bir işçi örgütü kurulmamıştır. Halbuki kömür madenciliğinde kurulan sendikalar işçi ücretleri, çalışma şartları ve hatta iş kazaları konusunda işverenler ile pazarlık yaparak işçilerin çalışma koşullarını daha iyi hale getirmişlerdir. 1890'da ABD'de kurulan UMWA (*The United Mine Workers of America*), 1897'de ilk başarısını Illinois, Indiana, Ohio ve Batı Pennsylvania maden işçilerinin ücretlerinde artış ile elde etmiştir. İlerleyen yıllarda da bir gün için 8 saat çalışmayı işverenlere kabul ettirmiştir. 1897 ve 1929 yıllarını kapsayan bir inceleme ile sendikalaşmanın kaza oranlarını %20 ile %60 arasında azalttığı sonucuna ulaşılmıştır. Çünkü sendikalar sadece ücretler için değil, çalışma alanındaki tüm unsurlar için pazarlık yapabilirler (Boal, 2009:98, 103, 117).

Zonguldak'ta kurulan ilk işçi örgütü olan Amele Birliği ise, ilk olarak 1921 yılında 151 numaralı Ereğli Havza-i Fahmiyyesi Maden Amelesinin Hukukuna Dair Kanununun 4. maddesi uyarınca kuruldu. Yeni Meclis'te en çok tartışılan maddelerden biri olan 4. madde hakkında farklı görüşler bildirilmiştir. Bolu mebusu Tunalı Hilmi Bey maddeyi savunurken, oluşacak birlik ile bir sendikal hareketin meydana geleceğinden memnuniyet duymaktadır, Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey ise işçilerin kuracağı sandıklara işverenlerin belli bir katkı yapmak zorunda olmalarını eleştirmiş, %1'lik bir payın bile işletmelerin iflas etmesine sebep olabileceğini belirtmiştir (Yükselen, 1998:546-547). Bakanlar Kurulu tarafından talimatnamesi 22 Temmuz 1923 yılında onaylanan Amele Birliği, Türkiye'nin ilk sosyal yardım kuruluşu olarak kurulmuştu. İşçilerin ücretlerinden ise rızalarına bakılmaksızın %1 kesinti yapılarak sandığa verilmesi kararlaştırılmıştır (Karakök, 2011:358-359). Amele Birliği 1923 yılının Aralık ayında uygulamaya girdi. Talimatnamesine göre Amele Birliği; önce yaralıların kendilerine ve ailelerine, ikinci olarak hastaların ailelerine, üçüncü olarak muhtaçların ailelerine ve dördüncü olarak da ölenlerin defnedilmesine yardımcı olmak

maksadıyla kurulmuştur. Temel olarak Birlik, bir sosyal sigorta fonksiyonu görmesi amacıyla kurulmuştur (Çıladır, 1977:142-143).

O sıralarda bağımsızlık savaşı veren hükümet amele sandıkları ile, bir yandan işçileri yabancı şirketlere karşı korumaya çalışırken diğer yandan, yakın dönemde bölgede sık sık karşılaşılan grevler için işçileri daha uzlaşılabilir kılmaya çalışmaktadır. Hastaneler ile dispanserlerin nereye yapılacağını kararlaştırmak ve gerekli doktorları tayin edip maaşlarını ödemek sandığın amaçları arasında bulunuyordu. 1936 yılında Amele Birliği Hastanesi hizmete girmiştir. Ayrıca hangi ocakların ne seviyede gaz bulundurduğunun tespit ve sınıflandırmasının yapılması ile grizu kazalarının önüne geçilmesi de sandığın amaçlarındandı (Yükselen, 1998:547).

Kurulan ikinci örgüt, Amasra'dan Ereğli'ye kadar kömürü mavnalarla gemilere yükleyen ve eskiden Kahya Teşkilatı adı altında toplanan işçilerin oluşturduğu Havza-i Fahmiyye Deniz İşçileri Derneği'dir. Kahya Teşkilatı sırasında işçi ücretlerinin %22'si sandıkta toplanırken yeni dernekte bu miktar %8 oldu. Dernek, üyelerine peşin ücret ödemeyi, Ereğli'de bulunan dispanserde işçileri ve ailelerine ücretsiz sağlık hizmeti sunmayı ve hastalık ve kaza durumunda hem işçinin hem de ailesinin sandıktan fayda görmesini taahhüt etmiştir (Çıladır, 1977:144-145). Hem Amele Birliği'nin hem de Deniz İşçileri Derneği'nin başkanlığını atama yoluyla Havza-i Fahmiyye Müdürlüğü belirliyordu (Çıladır, 1998:558).

Havzanın ilk sendikası olan Maden Kömür Havzası İşçileri Sendikası 1946 yılının Temmuz'unda, kömür işletmeciliğinin başlamasından neredeyse 100 yıl sonra kurulmuştur. Sendikanın kurulduğu yıllarda kömür havzasında 35 bin işçi çalışmaktaydı. Sendikanın kurucularından olan Turgut Etingü, kurdukları sendikayı bir gün süreyle yaşayan su sineklerine benzetmiştir (Etingü, 1976:125-130). Sadece 5 ay faaliyet gösteren sendika, İstanbul olaylarından sonra kurulan İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı'nın emri ile sosyalist partilerle bağlantılı olduğu gerekçesi ile kapatıldı (Çıladır, 1998:559).

Amele Birliği ve Deniz İşçileri Derneği gibi yardımlaşma sandıklarının kurulması için 1920'li yılların ve bir dış etkenin belirleyiciliğinin beklenmesi, ilk sendikanın da kurulması için 100 yıllık bir sürenin geçmesi, Osmanlı sanayileşme ve

işçi hayatının genel yapısı ile mi yoksa Zonguldak Kömür Havzasının özgül şartları ile mi alakalıdır? Osmanlı'da 1908 öncesinde, 1900'e kadar sendikal nitelikte işçi örgütlerine çok fazla rastlanmamıştır. 1890'larda işçiler, yabancı işçiler önderliğinde sadece ticari amaçlı ek gelir elde edebilmek için bir araya gelmekteydiler. İşçilerin bir sektörde üstlerine karşı başarı elde etmeleri diğer sektör çalışanlarını etkileyebilir. Devletin genel asayişe verdiği önem bu tip yapılanmaların oluşmasının önüne geçilmesine sebep olmuştur (Yıldırım, 2013:111-114).

1908'in grev dalgasından sonra işçi örgütlenmeleri grevlerde bir araya gelen işçilerin dayanışma ve birlikteliğinden meydana geliyordu. Fakat herhangi bir hukuki altyapının olmaması 1908 grevlerinde işçi örgütlerinin net olarak gözlenememesi sonucunu meydana getirmiştir. Fakat tütün ve demiryolu işçileri genelden ayrı tutulabilir. 1909'da Cemiyetler Kanunu'nun da çıkmasıyla 1910'larda yoğun bir sendikalaşma süreci meydana gelmiştir (Yıldırım, 2013:135-136). Fakat Zonguldak Kömür Havzası'nda böyle bir örgütlenmeden bahsetmek mümkün değildir. Havzanın en türdeş işçilerini oluşturabilecek yeraltı işçilerinin münavebeli mükellefiyet sebebiyle farklı köylerden gelerek farklı madenlerde çalışmaları, köylü işçilere ancak iş tabanında bir birliktelik imkanı sağlıyordu. Sözgelimi Hallaçyan'ın Kozlu'da bulunan Kılıç Ocağı'na gelen köylüler 18 köyden tertip olunuyordu. Aynı şekilde münavebeli çalışmanın iki haftalık bir iş döngüsü gerektirmesi sebebiyle işçiler yeni bir kimlik oluşturma sürecine dahil olamıyorlardı (Quataert, 2009:200). Genel olarak Osmanlı'da da insanların kimliklerini tanımlayan unsur tamamıyla zanaatlarıydı. İttihat Terakki Cemiyeti de politik nedenlerle lonca tipi birlikteliğin daha faydalı olduğunu düşündüğü için bu tip örgütlenmeyi teşvik etmiştir (Ahmad, 2011:125).

3.6. Grevler

Osmanlı İmparatorluğu'nda karşılaşılan ilk grev olayının 1863'de Zonguldak kömür madeni işçilerinin grevi olduğu ileri sürülmektedir (Karakışla, 2011:30). Fakat 1861'de 6 aylık ücretleri ödenmeyen Tersane-i Amire işçilerinin bir kısmı işi

bırakırken, bir kısmı da çalışmayarak ücretlerini talep etmişlerdi. 1862 yılında da Elbisehane-i Amire işçileri çalışma şartlarından dolayı greve gitmişlerdi. Bu gibi erken dönemlerde ortaya çıkan grevlerin temel özellikleri sadece ücretlerle ilgili memnuniyetsizliklere dayanmasıdır (Yıldırım, 2013:209). Etingü (1976:78-79)'ye göre havzada meydana gelen ilk grev hareketi 7 Temmuz 1923 tarihinde meydana gelmiştir. Bundan önce iş bırakmalar olsa da bunlara grev denemezdi (Etingü, 1976:99). Çıladır (1998:558)'e göre ise ilk grev 1908 yılında gerçekleşmiştir.

Tablo 3.6: Zonguldak Kömür Havzasında Yaşanan Grevler

Yıl	Çalışanlar	Grevci Sayısı
1895	Ereğli Maden-i Hümayun İşçileri	?
1908	Ereğli Maden Şirketi İşçileri	1200
1908	Ereğli Maden İşçileri	?
1908	Ereğli Maden İşçileri	?
1909	Gelik Bölgesi Maden İşçileri	?
1910	Gelik Bölgesi Maden İşçileri	?
1910	Ereğli Maden İşçileri	500
1911	Maden İşçileri	120
1914	Ereğli Kozlu Madenleri Hamal ve Kayıkçıları	?
1917	Kozlu Madenleri İşçileri	?
1919	Şirket-i Osmaniye Maden İşçileri	?
1922	Gelik Bölgesi Maden İşçileri	?

Kaynak: Kadir Yıldırım (2003); *Osmanlı'da İşçiler (1870-1922) Çalışma Hayatı, Örgütler, Grevler*, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 357-367.

1895'te Ereğli'deki maden işçileri uzun süredir alamadıkları ücretleri için greve gitmişlerdir (Yıldırım, 2013:217). 1908 yılının Ağustos ayı başlarında greve gidileceği haberleri duyuluyordu. Şirket tarafından şimendifer makinistlerine ve demiryolu işçilerine verilen zammı diğer işçiler de istemiştir. Bunun üzerine bölgeye gelen Kont Vitalis işçilere vaatlerde bulunduysa da bu vaatleri yerine getirmede. Bunun üzerine 14 Eylül'de grev meydana geldi. İlk olarak demiryolu işçileri trenlerin geçişine engel olmak maksadıyla demiryoluna barikat kurdular. Daha sonra hareket diğer işçilere de yansdı. Yaklaşık 10 bin işçi greve katıldı. Ellerine balta ve kazma gibi aletleri alan işçiler, Ereğli Şirket-i Osmaniyesi'nin kent merkezindeki idare binasına saldırdılar. Olaya müdahil olan polisler ile işçiler arasında çatışma çıktı ve yaralananlar oldu. Şirketin idare meclisi başkanı Kont Vitalis İttihat Terakki Hükümetinden yardım istedi. İttihat ve Terakki Hükümeti de Musul Gambot'u ile Avcı Taburu'nu bölgeye sevketti. Musul Gambot'u ile Zonguldak'a giden Kont Vitalis işçi önderleri ile görüştü

ve işçilerin istekleri kabul edildi. 26 Eylül'de Zonguldak'taki Şirket yetkilileri İstanbul'a şöyle bir telgraf çekmişlerdir (Çıladır, 1998:558; Özdemir, 1998:566):

Zonguldak madeninde çalışan makineciler ile amele, şimendiferler amelesiyile makinecilerin ücretlerinin artırılmış olduğunu haber alınca, kendileri de bundan istifade etmek isteyerek terk-i eşgal etmişlerdir. Maden cevherinin yıkanmasına mahsus mevki ile istasyon ve inşaathane iki günden beri kapalı bulunuyor. Makineler işlemiyor. Madende çalışan bütün amele şehre inmişlerdir (Özdemir, 1998:566).

Olayları kışkırttığı iddia edilen 21 kişiden 6'sı yakalanarak yargılanmak üzere İstanbul'a gönderilirken 4'ü de Zonguldak'ta gözaltına alınmıştır. Eylemler 1 Ekim'de Kont Vitali'nin yeni vaatleri ile sona erdi. Şirket işçilerin ücretlerine %30 zam yaptı. Yeni bir grevin meydana gelmemesi için Şirket, işçilerin %90'ının çalışmak istediğini fakat kışkırtan kişilerin kendilerine engel olduklarını belirtip, 6 işçinin çok uzun süre Zonguldak'a gönderilmemelerini talep etmiştir (Özdemir, 1998:566). Çıladır (1970:44)'a göre işçilerin yabancı şirkete karşı grev yapması, milli bir devrim gerçekleştiremeyen küçük burjuvazinin yerine getirmediği bir görevi ifa etmeleriydi.

Grevden önce Mart 1908'de Kastamonu Valililiği'nin maden işçilerinin çalışma şartları ile alakalı raporunda; işçilerin ocaklarda çok uzun süre havasız ortamda kaldıklarından dolayı arada temiz hava alabilecekleri barakalar inşa edilmesi gerektiği bildirilmişti. Aynı zamanda kazaya uğrayarak sakat kalan işçilerin ailelerinin gelirsiz kaldıklarından dolayı sıkıntı çektikleri, hiç değilse kazaya uğrayan işçilerin ailelerine 5-6 günlük yevmiye miktarınca yardım yapılması da tavsiye ediliyordu (Yıldırım, 2013:231).

1908'de Osmanlı'nın her bölgesinde ve neredeyse her sektöründe grevler ile karşılaşılması, devleti bu durumun düzenlenmesi için teşvik etti. Bu anlayış ile Tatil-i Eşgal Yasası çıkarıldı. Gülmez (1980:55)'e göre Yasa, grev hakkını doğrudan ve kesin biçimde yasaklamamıştır. Yasa temelde çalışma ilişkileri ile ilgili uyumsuzlukları barışçıl yollardan çözümlenmeye çalışmaktadır. Fakat Toprak (1981:141-142)'a göre ise Yasanın 6. maddesinde geçen işçinin *terk-i hizmette muhtar* olduğu lafzının tam olarak tatil-i eşgali karşılamadığı, bu sebeple işçilerin grev haklarının olmadığını ileri sürer. Fakat Yasa çıktıktan sonra meydana gelen grevlerin kayıtlarına bakıldığında işçilerin tatil-i eşgale haklarının olduğu yazılmaktaydı. Aynı zamanda Yasanın kamuya hizmet verilen alanlarda işçilerin greve gitmeden önce uzlaşma sürecini

denemeleri, eğer başarılı olunamazsa grev hakkı tanınması yoğun grev dalgasının hızını kesmişti (Yıldırım, 2013:269, 333). 1908 yılından sonra da Zonguldak Kömür Havzasında yeni grevler meydana geldi. Fakat bu grevler Çıladır (1998:558)'ın belirttiği gibi Tatil-i Eşgal Yasası'na rağmen gerçekleşmedi. Çünkü barışçıl yollardan uzlaşa gerçekleşmedikten sonra işçiler grev yapma hakkına sahiptiler.

1909 yılında işçilerin kırdıkları küreklerin yenisini kendilerinin almasını şart koşan Ereğli Şirket-i Osmaniyesi, işçilerin grevi üzerine aynı gün bu karardan vazgeçmiştir. Gelik bölgesinde de Şubat ve Temmuz 1910'da meydana gelen grevde işçiler, eksik iş yapıldığı bahanesiyle ücretlerinin kesilmesine, tüm işçilere iş verilmemesine ve çalışma zamanlarının da Şirketin keyfiyetine bırakılmış olmasına itiraz etmişlerdi (Yıldırım, 2013:272-273). Ereğli Şirket-i Osmaniyesinin yaptığı yatırımlar ile havzada kömür istihali artarken işçilerin çalışma koşullarında aynı iyileşme gözlenemedi. Şirketin işlettiği ocaklarda ölümlü kaza istatistikleri gittikçe artmaya başladı. Sadece Kasım 1909 ve Şubat 1910 arasında 6 ölümlü kaza yaşanmıştır. Gelik'te üst üste yaşanan grevlerin, yaşanan iş kazalarının da etkisiyle ortaya çıkmış olabileceği de ileri sürülebilir. 1909'dan 1922'ye kadar Gelik işçilerinin militanca tavır takınarak Şirkete karşı sürekli grev hareketi gerçekleştirmeleri havza için ayrı bir tecrübedir (Aytekin, 2007:81-83).

1914 yılında ise ilk olarak 26 Ocak'ta madenlerden gemilere yük taşıyan işçi ve kayıkçılar grev yapmışlardı. Kömürün tonu için verilen 50 parayı 90 paraya çıkaran şirketten bu miktarı 4 kuruşa⁵⁹ yükseltmelerini istemişlerdir. Greve katılımın yüksek olması Zonguldak dahil bazı limanların iş yapamaz hale gelmesine sebep olmuştur. Ereğli Maden Müdürlüğü işçilerin yaptıkları grevden dolayı zararın 10 bin kuruş olduğunu bildiriyordu. Maden şirketi 1 Şubat'ta bir bildiri yayınlayarak işçilere 24 saat mühlet vermiş, bu vakitten sonra işe başlamayanların yerine yeni işçilerin alınacağını ilan etmişti. Buna aldırış etmeyen işçilerin yerlerine yeni işçiler alınarak yükleme işleri devam ettirilmiş, devlet de işlerine dönmeyen işçiler hakkında soruşturma başlatmıştı. Sonuç olarak grev, işçiler aleyhine sonuçlanmıştır (Yıldırım, 2013:282-283). 1917 yılında Kozlu'da madenciler arasında yine bir grev gerçekleşmiş ve işçileri greve

⁵⁹1 kuruş=40 para

katılmaları için teşvikle suçlanan dava vekili Bekir Sıdkı Bey Çorum'a sürülmüş, Zonguldak'a girmesi engellenmiştir (DH. EUM. 1. ŞB. 10/43, 1918:Ek 3).

Grevler temel istekler üzerine ortaya çıkmaktaydı. Ücretler, işçilerin en çok istekte buldukları konu iken, Ereğli Şirket-i Osmaniyesi'nin işçilere diğer işletmecilere göre daha kapitalist bir anlayış ile yaklaşması, işçilerin grev sıklığını artırmıştır. 1909'da devlet işletmelerden hastane yaptırmalarını istiyordu, eğer yaptırmazlarsa onların yerine devlet yaptıracak, fakat maliyetini işletmelerin kömür gelirlerinden kesecekti (Aytekin, 2007:74). Şirket daha önce bir hastane yaptırmış, fakat masrafını işçilerin ücretlerinden kesmeye çalışmıştır. Çıladır (1970:74)'a göre 1908 Eylül'ünde meydana gelen grevin sebebi, işçi ücretlerinin hastane inşası masrafları için kesilmesidir. Ayrıca işçiler kaza sonucu yaralandıklarında tedavi masraflarını da kendileri ödemekle yükümlüydüler (Quataert, 2009:318). Devlet hastane yapımını işletmelere, işletmeler de işçilere yüklemeye çalışıyor ve sonuç olarak da herhangi bir işçi örgütlenmesi olmaksızın, işçiler bu sebeplere dayanarak grev yapabiliyorlardı. Aynı şekilde kırılan kazmaların kendilerine aldırılmasına itiraz edip grev yapan işçiler Gelik madenlerinde yaşanan çokca kazadan sonra da greve gitmişlerdir. Ethem Çavuş götürü usulünün Ereğli Şirket-i Osmaniyesi tarafınan uygulamaya konulduğunu ve bu usulün etkilerini anlatıyor (Naim, 2010:64):

Bu usülü çıkarlarına uygun bulan şirket işçiye dedi ki: Verdiğim işi ne yap yap mutlaka bitir, gündeliğini haket! Verdiğim işi bitiremeyene gündelik yok!..

Götürü usulü işçinin canına okudu. Çünkü, işçi çok hesaplı ve ölçülü verilen götürü işçilerin⁶⁰ hakkından gelebilmek için kendisini tüketti; emniyeti bir yana bırakıp çok tehlikeli yerlerden kömür kazmaya başladı..

Bunun sonucu olarak da yaralanmalı ve ölümlü kazalar adeta patladı!..

Ereğli Şirket-i Osmaniyesi'nin havzanın genelinde ocağı bulunurken en çok kazanın Şirketin güçlü olduğu Gelik bölgesinde olması dikkat çekicidir. Daha fazla kömür için emniyet tedbirlerinden fedakarlık yapılmak zorunda kalınmıştır.

⁶⁰Kaynakta "işçilerin" diye geçiyor fakat "işlerin" olması daha uygun görünüyor. Fakat metnin aslına sadık kalınmak için orijinali verilmiştir.

SONUÇ

Zonguldak Kozlu bölgesindeki kömür madenciliğinin işletmecilik ve çalışma hayatı açısından incelendiği bu çalışmada, 1848-1921 yılları arasında işçi profilini ve üretim düzeyini artıran iş yapış şekillerinin değişmesine öncü olmuş tarihlerin belirginleştirilmesi üzerinde durulmuştur. Dönemin başlangıcında Osmanlı Devleti'nin, fabrikalarının ve donanmasının ihtiyaç duyduğu kömürü ithal etmek yerine kendi topraklarından temin etmek istemesi, Zonguldak Kömür Havzası'na ilginin artmasına sebep olmuştur. Değişik idareler altında bulunan havzadan istenilen kömür miktarı bir türlü elde edilemeyince, Dilaver Paşa Nizamnamesi ile kurumsal bir yapı oluşturulmaya çalışılmıştır. Ayrıca ilk dönemlerde Karadağlı ve Hırvat işçiler ile işçi eksikliği telafi edilmeye çalışılırken, havzadaki işgücünü daha istikrarlı hale getirebilmek adına, Ereğli'nin 14 nahiyesinin köylerinde yaşayan 13-50 yaş arası erkeklerin sağlamlarına münavebeli mükellefiyet şart koşulmuş, fakat yine de kömür istihsali istenilen miktara ulaşamamıştır. 1882'ye kadar havzada istihsal olunan tüm kömürü belirli bir fiyattan kendisi satın alan, Rus Savaşı ve Duyun-ı Umumiye İdaresi sebebiyle zor günler geçiren Osmanlı hazinesi, kömürün %40'ının da piyasada satılmasına izin vermiştir. Bu karar ile tebaadan gayrimüslimlerin kurduğu birçok işletme ile havzada kömür istihsali biraz artsa da istenilen noktaya varamamıştır.

Havzayı yabancı bir işletmeye vermek istemeyen Osmanlı idaresi, Fransız asıllı Ereğli Şirket-i Osmaniyesi'nin 1890'larda kaçınılmaz olarak havzayı ele geçirmesine engel olamadı. Kömür istihsali istenilen noktaya ulaştı, fakat Osmanlı sanayisinin ve donanmasının tek enerji kaynağı olan havza bir yabancı bölgesi olmaktan kurtulamadı. Gelişen kömür madenciliği için yetersiz kalan mükellef köylü işçiler yerine dışarıdan da işçi çalıştırılmasına 1906 yılında müsaade edildi. 1882 yılında kömür satışının kısmi serbestliğinden sonra teknoloji ve altyapı çalışmaları ile farklı mesleklerden gelen yerüstü işçileri ile, 1906'da yeraltı işleri için Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu'nun metal madenlerinden gelen tam zamanlı işçiler havzada işçi profilini değiştirdiler. 1908 grevinde demiryolu işçilerinin trenlerin önünü kesmeleri grevin yayılmasında etkili olmuştur.

Kozlu'da 1911-1922 yılları arasında ocakların hisse devirleri üzerine yapılan incelemede, hisse sahiplerinin daha çok Müslüman tebaadan olduğu saptanmıştır. Hisselerden sadece 4'ü dönem içinde yabancılara ve gayrimüslim tebaaya devrolunmuştur. Bu sebeple 1911-1922 yılları arasında Kozlu bölgesinde ocak hisse sahipliğinde ekseriyetle Müslüman tebaanın hâkim olduğu görülmüştür. Hisse sahiplerinin bir kısmı miras yoluyla, bazıları da havzada ikamet etmemelerine rağmen kar etmek maksadıyla ocaklarda hisse sahibi olmuşlardır. Bu tip yatırımlar uzun dönemli üretim düzeyi artışı hedeflemedikleri gibi, kısa dönemde yatırım ve kar elde etme amacı taşımaktadırlar. Hisse sahiplerinin ocakları, ölçeğe sahip olmadıkları için havzadaki üretim tekniklerine herhangi bir katkı yapmadıkları anlaşılmıştır. Fakat 1882'den sonra Kozlu bölgesinde kurulan işletmelerden biri olan Giurgiu Kumpanyası, havzadaki ilk kuyuyu Avrupa'dan alet ve edevat getirerek açmıştır. Bununla birlikte İstanbul'a gönderdiği kömürler için İngiliz kömürleri ile rekabet edebilmek adına dahili kömür resminin kaldırılmasını talep etmiştir. Havzada kurulan ilk işletme olan Kumpanya, işçilere de ilk ücret veren işletme olduğundan dolayı işçilerin aşırı ilgisine mazhar olmuştur. İşletmenin bu özellikleri, havzadaki işletme tipinin 1882 sonrasında hemen değiştiğini gösteren işaretlerdir.

Bu tip işletme bazında yatırımların daha çok gayrimüslim tebaa ve Ereğli Şirketi Osmaniyesi'ne istinaden yabancılara ait olduğu tespiti yapılmıştır. Müslüman tebaadan tek işletme olan Sarıcazadeler Şirketi de kurucusunun sarayın başmabeyincisi olan Ragıp Paşa olmasından dolayı *civil* bir işletme olmaktan uzaktır. 1891'de Kozlu'da yapılması planlanan ve daha sonra Zonguldak'ta inşa edilmesi uygun görülen liman inşaatı ile havzaya giren Fransız sermayesi, havzada ilk defa bir yabancı sermaye yatırımını oluşturmuştur. Yabancıların maden bölgelerinde işletme kurma imtiyazı elde etmeleri zor iken-hem de Zonguldak Kömür Havzası Padişahın Hazine-i Hassa'sına dahil edilmişken-1904 yılında Şirketin havza üretiminin %75'ine sahip olması, gerekli altyapı yatırımlarını yapacak sermayenin yurtiçinde sağlanamamış olmasındandır.

Altyapı yatırımları her ne kadar süreç içerisinde artsa da, yatırımların amacının çoğunlukla üretim düzeyini artırmak olmasından dolayı çalışma şartları çok fazla

iyileşme gösterememiştir. Gelişen altyapıya rağmen iş kazaları sermaye düşük ocak işletmelerinde daha fazla meydana gelmiştir. Sermaye yoğun işletmelerde kaza sıklığı daha düşük olmasına karşın giderek daha karmaşık ve derin hale gelen ocaklarda kaza başına ölen kişi sayısı artmıştır. Osmanlı'da 1 milyon ton kömür başına karşılaşılan ölüm oranlarının, o dönemde gelişmiş kabul edilen ülkelere göre çok fazla olduğu, Japonya ile ise neredeyse aynı olduğu görülmüştür.

Ücretler mükellef işçiler için uzun dönemde bir artış göstermezken, mükellef işçilerden olan kazmacıların ücretleri diğerlerine göre daha değişken olmuştur. Yeraltı işçilerinin mükellef olmalarından dolayı arz elastikiyetleri tam esnektir ve bu durum emek talebinin artması durumunda ücretlerin artışını engellemiştir. Fakat kazmacıların Dilaver Paşa Nizamnamesi'ne göre istedikleri ocaklarda çalışabilme imkanları kendilerini daha serbest hale getirmiştir. Fakat yine de 1911-1922 yılları arasında yaşanan yüksek fiyat artışlarına göre reel olarak ücretlerde en çok düşüş yaşayan meslek grubu kazmacılar olmuştur. Bu durumda serbest çalışan yerüstü işçilerinin ücretlerinde kazmacılar kadar reel düşüş yaşanmamasının sebebi, diğer işçilerin tam zamanlı çalışmalarına karşın kazmacıların münavebeli çalışarak sadece iş tabanında birlikte olmalarının pazarlık edebilecek kıvama ulaşmalarını engellemesidir.

Havzanın ilk sendikası 1946 yılında kurulurken, ilk işçi örgütü olan Amele Birliği 1923 yılında TBMM tarafından kurulmuştur. Geç kurulan işçi örgütleri havza işçilerinin ücretler, kazalar ve genel çalışma şartları konusunda işletmeciler ve devletle olan pazarlıklarında pasif konumda kalmalarına sebep olmuştur. Fakat yine de havza işçileri 1895, 1908 ve 1909'da ücretleri için, Gelik bölgesi işçileri de 1909 ve 1910'da artan kazalar sebebiyle grev hareketlerinde bulunmuşlardır. Ayrıca mükellefiyetin teamül ve 1940'larda resmi olarak uygulanmaya tekrar başlanması, havzada köylü işçilerin varlığının uzun yıllar devam etmesine neden olmuştur.

1921 yılında TBMM tarafından işçiler için çıkarılan yasanın işçilerin sadece maden ocaklarındaki hayatlarını kapsaması, yeni yönetimin ülkenin en stratejik bölgesindeki yabancı sermayeyi kontrol altında tutmak istediğini doğrular niteliktedir. Amele Birliği ile resmi olarak kurulan sosyal güvenlik sistemi, 1923 yılında bastırılan

grevlerin yinelenmesini engellemeyi amaçlamıştır. 1920'lerde işçi ücretleri o kadar düşüktü ki, mekanizasyon ile yapılan üretim daha pahalıya mal olabilirdi ve bunun en önemli sebepleri işçi bulma usulünün kesenecilik yoluyla hallolması ile, ücretlerin parça başına ödenmesiydi.

1930'larda 5 yıllık sanayi planları çerçevesinde fabrikalar ve demiryolu inşa etme politikaları, kömürün üretim sürecinin tekrar gözden geçirilmesini zorunlu kıldı. Ereğli Şirket-i Osmaniyesi 1936 yılında devletleştirilerek Etibank'a devredildi. Sanayileşme sonucu kentli nüfusun göç ile artmasından endişe eden tek parti yönetimi, nüfusun kırsal yapısını korumaya çalışmıştır. Aksi takdirde sanayileşmenin ortaya çıkaracağı kentli nüfus sosyal hareketliliğini artırarak siyasi düzene karşı ciddi bir tehdit oluşturabilirdi. Bu sebeple Granigg Raporu doğrultusunda, kömür havzasındaki köylü işçilerin hayatlarına köylerinde devam ettirilmeleri politikasından vazgeçilmedi. Aynı zamanda çalışma şartlarında görece iyileştirmeler ve yardım sandıkları ile işçilerin uysal yapılarının korunulmasına özen gösterildi. Osmanlı döneminden alınan miras, işletmelerin devletleştirilmesi ile korundu. 1940 yılında Milli Koruma Kanunu ile ikinci mükellefiyet uygulaması getirilmiş ve 40 bin işçi birer aylık rotasyon ile madenlerde çalışmaya zorunlu kılınmıştır.

Cumhuriyet döneminde kömür havzasında uygulanan istihdam politikalarının temelini Osmanlı dönemindeki kömür madenciliği ve çalışma hayatında gözlemlenen pratikler oluşturmuştur. Dolayısıyla bu çalışma, erken Cumhuriyet dönemi ve bugün açısından bakıldığında, Osmanlı kömür madenciliği tarihinden nasıl bir miras devralındığı ve bu mirasın günümüzde geldiği noktayı anlama açısından önem arz etmektedir. Çalışmanın yazımı sırasında Soma'da meydana gelen maden kazasında 302 işçi yaşamını yitirmiş ve kazanın ekser sebebinin ihmal ve güvenlik önlemlerinin basite alınmasından kaynaklandığı ortaya çıkmıştır. Üretim sürecinde çıktı miktarını artırırken maliyetleri düşürmek adına işçi güvenliğinden feragat edilmesinin sonucu olarak, Osmanlı döneminde karşılaşılan devasa kaza ölüm oranları 2000'li yıllarda da henüz gelişmiş ülkelerin 20. yüzyıl başlarındaki seviyelerinin altına düşmemiştir. Bu sebeple Osmanlı'dan bugüne kömür madenciliğinde henüz tam anlamıyla modern standartlar düzeyine çıkarılamayan iş güvenliğine daha fazla önem atfedilmelidir.

Altyapı yatırımları ile etkili ve yeterli bir denetim mekanizması kurularak, üretim süreci gelişmiş ülkelerin uyguladığı kalite düzeyine çıkarılmalı ve en azından önlenebilir maden kazalarının asgari düzeye düşürülmesi amaçlanmalıdır.

KAYNAKÇA

- A. MKT. NZD (Sadaret Mektubi Kalemi Nezaret ve Deva'ir) 160/14, 14 Z 1271, 28 Ağustos 1855.
- A. MKT. UM. (Sadaret Mektubî Kalemi Umum Vilayet) 208/67, 4 M 1272, 16 Eylül 1855.
- Abou-El-Haj, Rifa'at Ali (2000); *Modern Devletin Doğası 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Ahmad, Feroz (2011); "Cumhuriyet Türkiye'sinde Sınıf Bilincinin Oluşması, 1923-45," (Der.:Donald Quataert ve Erik Jan Zürcher; Çev.:Cahide Ekiz), *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Akman, Ayşenur ve T. Gül Köksal (2009); "Silahtarağa Nasıl Çalışırdı?," *Silahtarağa Elektrik Santrali*, (Der.: Asu Aksoy), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Aksoy, Asu, Funda Açıkbaş ve Ayşenur Akman (2009); "Silahtarağa Elektrik Santrali'nin Hikayesi," *Silahtarağa Elektrik Santrali*, (Der.: Asu Aksoy), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Akşin, Sina (2011); "Siyasal Tarih (1789-1908)," *Türkiye Tarihi 3 Osmanlı Devleti 1600-1908*, (Der.: Sina Akşin), Cem Yayınevi, İstanbul.
- Aydın, Yusuf Alperen (2011); *Sultanın Kalyonları Osmanlı Donanmasının Yelkenli Savaş Gemileri (1701-1770)*, Küre Yayınları, İstanbul.
- Aytekin, E. Atilla (2007); *Tarlalardan Ocaklara, Sefaletten Mücadeleye Zonguldak Kömür Havzası İşçileri 1848-1922*, Yordam Kitap, İstanbul.
- BEO (Babıali Evrak Odası) 3361/252066, 21 C 1326, 21 Temmuz 1908.
- BEO 3942/295600, 10 L 1329, 4 Ekim 1911.
- BEO 3942/295611, 11 L 1329, 5 Ekim 1911.
- BEO 4036/302641, 19 Ca 1930, 6 Mayıs 1912.
- BEO 4041/303027,2 C 1330, 19 Mayıs 1912
- BEO 4102/307609, 10 Za 1330, 21 Ekim 1912.
- BEO 4108/308078, 24 Za 1330, 4 Kasım 1912.
- BEO 4241/318039, 21 M 1332, 20 Aralık 1913.

BEO 4246/318380, 9 S 1332, 7 Ocak 1914.

BEO 4288/321566, 2 B 1332, 27 Mayıs 1914.

BEO 4102/307609, 10 Za 1330, 21 Ekim 1914

BEO 4397/329766, 6 R 1334, 11 Şubat 1916.

BEO 4455/334117, 25 R 1335, 18 Şubat 1917.

BEO 4456/334127, 26 R 1335, 19 Şubat 1917.

BEO 4456/334128, 26 R 1335, 19 Şubat 1917.

BEO 4518/338842, 26 S 1336, 11 Aralık 1917.

BEO 4518/338844, 26 S 1336, 11 Aralık 1917.

BEO 4496/337128, 2 Ra 1336, 16 Aralık 1917.

BEO 4515/338559, 27 B 1336, 8 Mayıs 1918.

BEO 4533/339534, 4 Z 1336, 10 Eylül 1918.

BEO 4563/342211, 3 B 1337, 4 Nisan 1919.

BEO 4565/322352, 8 B 1337, 9 Nisan 1919

BEO 4565/342353, 8 B 1337, 9 Nisan 1919.

BEO 4566/342447, 14 B 1337, 15 Nisan 1919.

BEO 4578/343293, 9 N 1337, 8 Haziran 1919.

BEO 4246/318380, 9 S 1332, 7 Ocak 1914.

Boal, William M. (2009); "The Effect of Unionism on Accidents in U.S. Coal Mining, 1897-1929," *Industrial Relations: A Journal of Economy and Society*, Cilt 48, Sayı 1, ss. 97-120.

Boratav, Korkut, A. Gündüz Ökçün ve Şevket Pamuk (1985); "Ottoman Wages and the World-Economy, 1839-1913," *Review (Fernand Braudel Center)*, Cilt 8, Sayı 3, ss. 379-406.

Boratav, Korkut (2012); *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009*, İmge Kitabevi, Ankara.

Buğra, Ayşe (2013); *Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Politika*, İletişim Yayınları, İstanbul.

- Buluş, Abdülkadir (2000); “*Osmanlı Tekstil Sanayii Hereke Fabrikası,*” Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Clark, Edward (1992); “Osmanlı Sanayi Devrimi,” *Osmanlılar ve Batı Teknolojisi-Yeni Araştırmalar Yeni Görüşler*, (Der.: Ekmeleddin İhsanoğlu), Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1992, ss. 37-52.
- Clark, Gregory ve David Jacks (2007); “Coal and the Industrial Revolution, 1700-1869,” *European Review of Economic History*, Cilt 11, Sayı 1, ss. 39-72.
- Coal Miners (2014a), *Sultan II. Abdülhamit Koleksiyonu*, <http://bingweb.binghamton.edu/~coal/website%20materials/abdulhamid/Kozlu%20town.jpg>, (Erişim Tarihi: 05.08.2014).
- Coal Miners (2014b), *Sultan II. Abdülhamit Koleksiyonu*, <http://bingweb.binghamton.edu/~coal/website%20materials/abdulhamid/Kozlu,%20railroad%20at%20Giurgiu%20Company%20depot.jpg>, (Erişim Tarihi: 05.08.2014).
- Coal Miners (2014c), *Sultan II. Abdülhamit Koleksiyonu*, <http://bingweb.binghamton.edu/~coal/website%20materials/abdulhamid/Kozlu,%20workers%20at%20the%20Petri%20mine.jpg>, (Erişim Tarihi: 05.08.2014).
- Coal Miners (2014d), *Sultan II. Abdülhamit Koleksiyonu*, <http://bingweb.binghamton.edu/~coal/website%20materials/abdulhamid/Kozlu%20Kilic%20mine,%20workers%20and%20supports.jpg>, (Erişim Tarihi: 05.08.2014).
- Coal Miners (2014e), *Orlando Carlo Calumeno Koleksiyonu*, <http://bingweb.binghamton.edu/~coal/website%20materials/calumeno%20scans/Domuz%20mine.jpg>,
- Coal Miners (2014f), *Sultan II. Abdülhamit Koleksiyonu*, <http://bingweb.binghamton.edu/~coal/website%20materials/abdulhamid/Kozlu%20coal%20loading%20pier.jpg>, (Erişim Tarihi: 05.08.2014).
- Coal Miners (2014g), *Personel Slides*, <http://bingweb.binghamton.edu/~coal/website%20materials/personal%20slides/Kozlu%20rail%20coal%20chute.jpg>, (Erişim Tarihi: 05.08.2014).
- Coal Miners (2014h), *Sultan II. Abdülhamit Koleksiyonu*, <http://bingweb.binghamton.edu/~coal/website%20materials/abdulhamid/Kozlu,%20Giurgiu%20Company%20mine,%20machine%20room.jpg>, (Erişim Tarihi: 05.08.2014).
- Coal Miners (2014ı), *Sultan II. Abdülhamit Koleksiyonu*, <http://bingweb.binghamton.edu/~coal/website%20materials/abdulhamid/Kozlu>,

%20Giurgiu%20Company%20mine,%20machinery.jpg, (Erişim Tarihi: 05.08.2014).

Coal Miners (2014j), *Orlando Carlo Calumeno Koleksiyonu*, <http://bingweb.binghamton.edu/~coal/website%20materials/calumeno%20scans/Zonguldak%20port%20conveyer%20belt%20SOH%201920.jpg>, (Erişim Tarihi: 05.08.2014).

Coal Miners (2014k), *Orlando Carlo Calumeno Koleksiyonu*, <http://bingweb.binghamton.edu/~coal/website%20materials/calumeno%20scans/Zonguldak%20port,%20conveyer%20belt%201911.jpg>, (Erişim Tarihi: 05.08.2014).

Colander, David (2013); *Microeconomics*, McGraw-Hill Irwin, New York.

Çatma, Erol (1998); *Asker İşçiler*, Ceylan Yayıncılık, İstanbul.

Çatma, Erol (2006); *Zonguldak Taşkömürü Havzası Tarihi*, Sistem Ofset Yayıncılık, Ankara.

Çatma, Erol (2011); “Osmanlı Dönemi’nde Maden Mühendislerinin İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Görevleri,” *Maden İşletmelerinde İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Sempozyumu*, 24-25 Kasım, Zonguldak, <http://www.ereglikomurtarihi.com/osmanli-doneminde-maden-muhendislerinin-isci-sagligi-ve-is-guvenligi-gorevleri.html> (Erişim Tarihi: 02.07.2014).

Çıladır, Sina (1970); *Zonguldak Havzasında Emperyalizm 1848-1940*, Aydınlik Yayınları, Ankara.

Çıladır, Sina (1977); *Zonguldak Havzasında İşçi Hareketlerinin Tarihi 1848/1940 Birinci Kitap*, Yeraltı Maden/İş Yayınları, Ankara.

Çıladır, Sina (1994); *Karadeniz Ereğli’nin Tarihi*, Demokrat Ofset Tesisleri, Karadeniz Ereğli.

Çıladır, Sina (1998); “Zonguldak Kömür Havzasında İşçi Hareketi ve Sendikacılık,” *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi Cilt 3*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

DH. MKT. (Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi) 1735/71, 6 Za 1307, 24 Haziran 1890.

DH. EUM. 1. ŞB. (Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 1. Şube) 101/43, 26 C 1336, 8 Nisan 1918.

Dictionnaire Larousse (1993-1994); “Mavna”, Cilt 4, Milliyet Gazetecilik AŞ, İstanbul.

- Doğan, Mesut (2013); “Geçmişten Günümüze İstanbul’da Sanayileşme Süreci ve Son 10 Yıllık Gelişimi,” *Marmara Coğrafya Dergisi*, Sayı 27, Ocak 2013, ss. 511-550.
- Eldem, Vedat (1994a); *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Eldem, Vedat (1994b); *Osmanlı İmparatorluğu’nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Enver, Sadrettin (1941); *Zonguldak Kömür Havzamız*, Eti Bank Yayını, Ankara.
- Ergin, Berin (2007); “Osmanlı İmparatorluğu’ndan Türkiye Cumhuriyeti’ne Emeğin Serüveni,” *TİSK Akademi*, Cilt 2, Sayı 2, ss. 6-55.
- Ertuğ, Nejdettin (2001); *Osmanlı Döneminde Deniz Ulaşımı ve Kayıkçılar*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Etingü, Turgut (1976); *Kömür Havzasında İlk Grev*, Koza Yayınları, İstanbul.
- Findley, V. C. (2011); “Tanzimat,” *Modern Dünyada Türkiye, 1839-2010*, (Der.: Reşat Kasaba, Çev.: Zuhâl Bilgin), Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Fortna, C. Benjamin (2011); “II. Abdülhamit’in Saltanatı,” *Modern Dünyada Türkiye, 1839-2010*, (Der.: Reşat Kasaba, Çev.: Zuhâl Bilgin), Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Gencer, Ali İhsan (2001); *Bahriye’de Yapılan Islahat Hareketleri ve Bahriye Nezareti’nin Kuruluşu (1789-1867)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Genç, Hamdi (2007); “Ereğli Kömür Madenleri (1840-1940),” Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Genç, Mehmet (1985); “Osmanlı Devleti’nde İç Gümrük Rejimi,” *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi Cilt 3*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Genç, Mehmet (1994); “Ottoman Industry in the Eighteenth Century: General Framework, Characteristics and Main Trends,” *Manufacturing in the Ottoman Empire and Turkey, 1500-1950*, (Der.: Donald Quataert), State University of New York Press, Albany.
- Genç, Mehmet (2012); *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Güleryüz, Ahmet ve Bernd Langensiepen (2007); *Osmanlı Donanması 1828-1923*, Kaptan Yayıncılık, İstanbul.
- Gülmez, Mesut (1980); “Bir Belge, Bir Yorum: 1990 Tatil-i Eşgal Yasası ve Grev,” *Toplum ve Bilim*, Cilt 4, Sayı 3, ss. 50-64.

- Güran, Tevfik (1986); “İstanbul’un İaşesinde Devletin Rolü, 1793-1839,” *İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt 44, Sayı 1-4, ss. 245-275.
- Güran, Tevfik (1992); “Tanzimat Döneminde Devlet Fabrikaları,” *150. Yılında Tanzimat*, (Der.: Hakkı Dursun Yıldız), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Güran, Tevfik (1998); *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı*, Eren Yayıncılık, İstanbul.
- Gürboğa, Nurşen (2005); “*Mine Workers, The State and War: The Ereğli Zonguldak Coal Basin as the Site of Contest, 1920-1947*,” Yayınlanmamış Doktora Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, Atatürk Institute for Modern Turkish History, İstanbul.
- Gürboğa, Nurşen (2007); “Emek, Sermaye ve Mekan Üretimi Zonguldak Kömür Havzasında Amele Köyleri Projeleri,” *Toplumsal Tarih*, Cilt 14, Sayı 8, ss. 58-65.
- Gürsel, Seyfettin (1985); “1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması,” *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi Cilt 3*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- HR. MKT. (Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi) 93/79, 8 Ra 1271, 28 Kasım 1854.
- HR. MKT. 109/31, 12 N 1271, 29 Mayıs 1855.
- HR. MKT. 111/2, 13 L 1271, 29 Haziran 1855.
- HR. MKT.124/59, 15 S 1272, 25 Ekim 1855.
- Huberman, Leo (2007); *Feodal Toplumdan 20. Yüzyıla*, (Çev.: Murat Belge), İletişim Yayınları, İstanbul.
- İ. BH. (İrade Bahriye) 2/5, 16 S 1313, 8 Ağustos 1895.
- İ. DH. (İrade Dahiliye) 685/47743, 9 R 1291, 26 Mayıs 1874.
- İ. DUİT. (İrade Dosya Usulü) 35/19, 20 Ra 1337, 24 Aralık 1918.
- İ. DUİT. 35/21, 1 B 1338, 21 Mart 1920.
- İ. DUİT. 35/22, 1 B 1338, 21 Mart 1920.
- İ. ŞD. (İrade Şura-yı Devlet), 72/4269, 24 Ra 1302, 10 Şubat 1885.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin (1992); “Osmanlıların Batı’da Gelişen Bazı Teknolojik Yeniliklerden Etkilenmeleri,” *Osmanlılar ve Batı Teknolojisi-Yeni Araştırmalar Yeni Görüşler*, (Der.: Ekmeleddin İhsanoğlu), Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1992, ss. 121-139.
- İmer, Hüseyin Fehmi (1944); *Ereğli Maden Kömürü Havzası Tarihçesi*, Ali Rıza İncelemdaroğlu Matbaası, Zonguldak.

- İnalcık, Halil (1959); "Osmanlılar'da Raiyyet Rüsümü," *Belleten*, Cilt 13, Sayı 4, ss. 31-65.
- Kara, Murat (2013); "Osmanlı Devleti'nin Ereğli Kömür Havzası (1829-1920)," *International Journal of History*, Cilt 5, Sayı 1, ss. 223-249.
- Karadoğan, Sibel (1999); "*Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne Ereğli-Zonguldak Kömür İşletmeleri (1848-1957)*," Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Karakışla, Yavuz Selim (1998); "Osmanlı İmparatorluğu'nda 1908 Grevleri," *Toplum ve Bilim*, Cilt 23, Sayı 2, ss. 187-209.
- Karakışla, Yavuz Selim (2011); "Osmanlı Sanayi İşçisi Sınıfının Doğuşu 1839-1923," *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiyesi'ne İşçiler 1839-1950*, (Der.:Donald Quataert ve Erik Jan Zürcher; Çev.: Cahide Ekiz), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Karakök, Tunay (2011); "Zonguldak Kömür Havzasında Bir Yardım Sandığı: Amele Birliği," *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1, ss. 351-367.
- Karpat, Kemal (2008); *Osmanlı Modernleşmesi Toplum, Kurumsal Değişim ve Nüfus*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Kazgan, Haydar (2006); *Galata Bankerleri*, Tarihçi Kitabevi, Ankara.
- Keskin, Özcan (2011); "Osmanlı Devleti'nde Maden Hukukunun Tekamülü (1861-1906)," *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Cilt 21, Sayı 1, ss. 125-148.
- Kıraç, Binnur, Mevlüde Kaptı ve Saadettin Ökten (2003); "The Old Power Plant at Silahtarağa in İstanbul," *First International Congress on Construction History*, 20-24 Ocak, Madrid, ss. 1239-1248.
- Kırpık, Cevdet (2004); "*Osmanlı Devleti'nde İşçiler ve İşçi Hareketleri (1876-1914)*," Yayınlanmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta
- Koç, Yıldırım (2003); *Türkiye İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi Tarihi*, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Koraltürk, Murat (2007); "İstanbul'da Deniz Ulaşımı: İşletmeler, Gemiler-Gemiciler, Yollar-Yolcular," *Türkler ve Deniz*, (Der.: Özlem Kumrular), Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Koraltürk, Murat (2010); "Türkiye Ticaret Denizciliği Tarihi Çalışmaları Hakkında Bir Değerlendirme," *Toplumsal Tarih*, Cilt 17, Sayı 1, ss. 48-52.
- Köse, Yavuz (2012); "Modernitenin Dikey Çarşıları: İstanbul'da Batılı Mağazalar ve Çalışanları (1889-1921)," (Der. Touraj Atabaki ve Gavin D. Brockett, Çev. Can

Cemgil), *Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Emek Tarihi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Krugman, Paul ve Maurice Obstfeld (1997); *International Economics Theory and Policy*, Addison-Wesley Pub. Co., Reading Massachusetts.

Küçükkalay, Abdullah Mesud (2010); *İktisadi Düşünce Tarihi*, Beta Yayınları, İstanbul.

Kütükoğlu, Mübahat (1992); "Tanzimat Devrinde Yabancıların İktisadi Faaliyetleri," *150. Yılında Tanzimat*, (Der.: Hakkı Dursun Yıldız), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Makal, Ahmet (2006); "Zonguldak ve Türkiye Toplumsal Tarihinin Acı Bir Deneyimi Olarak 'İş Mükellefiyeti'," *Zonguldak Kent Tarihi Bienali Bildiriler Kitabı*, İstanbul.

Mankiw, N. Gregory (2008); *Principles of Microeconomics*, South-Western Cengage Learning, Mason.

Meydan Larousse (1992); "Kantar," Cilt 10, Sabah Gazetesi Yayınları, İstanbul.

MV. (Meclis-i Vükela) 8/91, 29 C 1303, 4 Nisan 1886.

MV. 163/49, 19 R 1330, 7 Nisan 1912.

MV. 170/38, 8 Za 1330, 19 Ekim 1912.

MV. 229/47, 2 Ra 1331, 9 Şubat 1913.

MV. 175/22, 2 R 1331, 11 Mart 1913.

MV. 175/21, 2 R 1331, 11 Mart 1913.

MV. 184/19, 6 S 1332, 4 Ocak 1914.

MV. 185/19, 15 Ra 1332, 11 Şubat 1914.

MV. 185/32, 23 Ra 1332, 19 Şubat 1914.

MV. 189/3, 2 B 1332, 27 Mayıs 1914.

MV. 200/42, 5 R 1335, 30 Aralık 1916.

MV. 208/71, 26 Ş 1335, 17 Haziran 1917.

MV. 215/12, 1 B 1337, 2 Nisan 1919.

MV. 215/33, 8 B 1337, 9 Nisan 1919.

MV. 215/95, 5 Ş 1337, 6 Mayıs 1919.

MV. 215/120, 16 Ş 1337, 17 Mayıs 1919.

MV. 216/22, 8 N 1337, 7 Haziran 1919.

MV. 217/14, 13 M 1338, 8 Ekim 1919.

MV. 218/116, 4 B 1338, 24 Mart 1920.

MV. 220/8, 7 Z 1338, 22 Ağustos 1920.

MV. 220/206, 4 Ra 1339, 16 Kasım 1920.

MV. 252/169, 17 R 1339, 29 Aralık 1920.

MV. 223/236, 2 Za 1340, 27 Haziran 1922.

Nacar, Can (2012); “İkinci Dünya Savaşı Döneminde Türkiye’de Devlet İşletmelerinde Çalışan İşçiler,” *Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti’nde Emek Tarihi*, (Der.: Touraj Atabaki ve Gavin D. Brockett, Çev.:Can Cemgil), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Naim, Ahmet (1934); *Zonguldak Havzası Uzun Mehmetten Bugüne Kadar*, Hüsnütabiat Matbası, İstanbul.

Naim, Ahmet (2010); *Yeraltında Kırkbeş Sene Bir Maden İşçisinin Anıları 1886-1931*, (Haz.:Sina Çıladır), Defne Sanat Yayınları, Karadeniz Ereğli.

Neville, Robert G. (1978); “The Courrieres Colliery Disaster, 1906,” *Journal of Contemporary History*, Cilt 13, Sayı 1, ss. 33-52.

Ortaylı, İlber (2008); “Sanayi Çağında İstanbul,” *Tarihin İzinde*, (Der.: Cem Küçük), Profil Yayıncılık, İstanbul.

Ortaylı, İlber (2012); *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Timaş Yayınları, İstanbul.

Öğreten, Ahmet (2006); “Ereğli Kömür Madeni Havzasında İlk Üretim,” *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 31, ss. 135-159.

Ökçün, Gündüz (1982); *Ta’til-i Eşgal Kanunu, 1909 Belgeler-Yorumlar*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.

Ökçün, A. Gündüz (1997); *İktisat Tarihi Yazıları*, Sermaye Piyasası Kurulu, Ankara.

Önsoy, Rifat (1988); *Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikaları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

- Özbay, Rahmi Deniz (2003); “19. Yüzyılda Osmanlıda Devletin Emek İstihdamı,” Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Özbay, Rahmi Deniz (2009); “Osmanlı Devleti’nde Bir Teknoloji Transferi Yöntemi Olarak Yabancı İşgücü İstihdamı,” *Tülin Aren Armağanı*, (Yay. Haz.:İshak Keskin, Muhammet Hanefi Kutluoğlu ve Sevil Pamuk), Pamuk Yayıncılık, İstanbul, ss. 189-218.
- Özbilgin, Erol (1999); “Fes,” *Osmanlı Ansiklopedisi Tarih Medeniyet Kültür Cilt 6*, İz Yayıncılık, İstanbul.
- Özdemir, Süleyman (1994); “Türkiye’de ve Dünyada Zorunlu Çalıştırma,” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Özdemir, Süleyman (1998); “Zonguldak Kömür Madeni Grevi, 1908,” *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi Cilt 3*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Özeken, Ahmet Ali (1944); *Ereğli Kömür Havzası Tarihi Üzerinde Bir Deneme 1848-1940*, Kenan Matbaası, İstanbul.
- Özeken, Ahmet Ali (1955); *Türkiye Kömür Ekonomisi Tarihi*, Milli Mecmua Basımevi, İstanbul.
- Pamuk, Şevket (2011); *Osmanlı Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Pamuk, Şevket ve Jeffrey G. Williamson (2011); “Ottoman de-industrialization, 1800-1913: Assesing the Magnitude, Impact, and Response,” *Economic History Review*, Cilt 64, Sayı 1, ss. 159-184.
- Pamuk, Şevket (2013a); “Osmanlı İmparatorluğu’nda ve Avrupa’da Ücretler 1489-1914,” (Ed. Ali Berktaş, Çev. Gökhan Aksay), *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Pamuk, Şevket (2013b); *Türkiye’nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Quataert, Donald (1985); “19. yy’da Osmanlı Devletinde Madencilik,” *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi Cilt 4*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Quataert, Donald (1987); *Osmanlı Devleti’nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908)*, Yurt Yayınları, Ankara.
- Quataert, Donald & Yüksel Duman (2001); A Coal Miner’s Life during the Late Ottoman Empire, *International Labor and Working-Class History*, Sayı 60, ss. 153-178.

Quataert, Donald (2004); "19 Yüzyıla Genel Bakış: Islahatlar Devri 1812-1914," *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi Cilt 2*, Eren Yayıncılık, İstanbul.

Quataert, Donald (2008); *Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım 1876-1908*, (Çev.: Nilay Özok Gündoğan ve Azat Zana Gündoğan), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.

Quataert, Donald (2009); *Osmanlı İmparatorluğu'nda Madenciler ve Devlet Zonguldak Kömür Havzası 1822-1920*, (Çev.: Nilay Özok Gündoğan ve Azat Zana Gündoğan), Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Quataert, Donald (2011); *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*, (Çev.: Tansel Güney), İletişim Yayınları, İstanbul.

Sağlam, Mehmet Hakan (2007); *Osmanlı Borç Yönetimi Duyun-ı Umumiye 1879-1891 Takım I-Cilt I*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Sarç, Ömer Celal (1940); "Tanzimat ve Sanayimiz," *Tanzimat I*, Maarif Matbası, İstanbul.

Savaşkan, Bahri (1993); *Zonguldak Maden Kömürü Havzası Tarihiçesi*, Türkiye Taşkömürü Kurumu Eğitim Daire Başkanlığı Yayını: 59, İlkadım Matbaası, Zonguldak.

Seyidoğlu, Halil (2009); *Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama*, Güzem Can Yayınları, İstanbul.

Seyitdanlıoğlu, Mehmet (2005); "Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii (1839-1876)," *Türk Modernleşme Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*, 14 Mayıs, Ankara, ss. 263-278.

ŞD. (Şura-yı Devlet) 6/61, 4 Za 1309, 31 Mayıs 1892

ŞD. 550/28, 5 B 1329, 2 Temmuz 1911.

ŞD. HU. (Şura-yı Devlet Heyet-i Umumiye) 1266/31, 14 Ş 1337, 15 Mayıs 1919.

ŞD. ML. NF. (Şura-yı Devlet Maliye Nafia) 1257/14, 3 Ca 1334, 8 Mart 1916.

ŞD. ML. NF. 1257/15, 15 R 1335, 9 Ocak 1917.

ŞD. ML. NF. 1257/19, 15 R 1335, 9 Ocak 1917.

ŞD. ML. NF. 1257/25, 24 R 1335, 18 Ocak 1917.

ŞD. ML. NF. 1257/13, 11 S 1336, 11 Kasım 1917.

ŞD. ML. NF. 1265/26, 22 R 1337, 25 Ocak 1919.

ŞD. ML. NF. 1263/7, 19 B 1336, 30 Nisan 1918.

ŞD. ML. NF. 1263/27, 18 Ş 1336, 29 Mayıs 1918.

ŞD. ML. NF. 1265/3, 22 S 1337, 27 Kasım 1918.

ŞD. ML. NF. 1265/14, 7 R 1338, 30 Aralık 1919.

ŞD. MLK. (Şura-yı Devlet Mülkiye) 13/23, 30 C 1330, 16 Haziran 1912.

Şehir Hatları, (2014); <http://www.sehirhatlari.com.tr/tr/kurumsal/sehir-hatlari-hakkinda-1.html>, (Erişim Tarihi: 04.24.2014).

Spratt, T. (1877); "On the Coal- Bearing Deposits Near Ereklı," *Quarterly Journal of Geological Society*, 31, ss. 524-533.

Tak, İsa (2001); "Osmanlı Döneminde Ereğli Kömür Madenleri'nde Faaliyet Gösteren Şirketler," *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Cilt 8, Sayı 3, ss. 253-257.

Terzi, Tozduman Arzu (1998); "*Hazine-i Hassa*," İslam Ansiklopedisi, Cilt 17, ss. 137-141, İstanbul.

TDK (2014a); *Büyük Türkçe Sözlük*, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.536ab12b242df8.11029351, (Erişim Tarihi: 26.02.2014).

TDK (2014b); *Büyük Türkçe Sözlük*, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.536ab1277540f3.62411920, (Erişim Tarihi: 26.02.2014).

TDK (2014c); *Büyük Türkçe Sözlük*, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.536ab14bd7dfa7.27574396, (Erişim Tarihi: 26.02.2014).

TDK (2014d); *Büyük Türkçe Sözlük*, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.53949144a37781.07543812, (Erişim Tarihi: 08.06.2014).

TDK (2014e); *Büyük Türkçe Sözlük*, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.53b5297dd1ede9.14578459, (Erişim Tarihi: 03.07.2014).

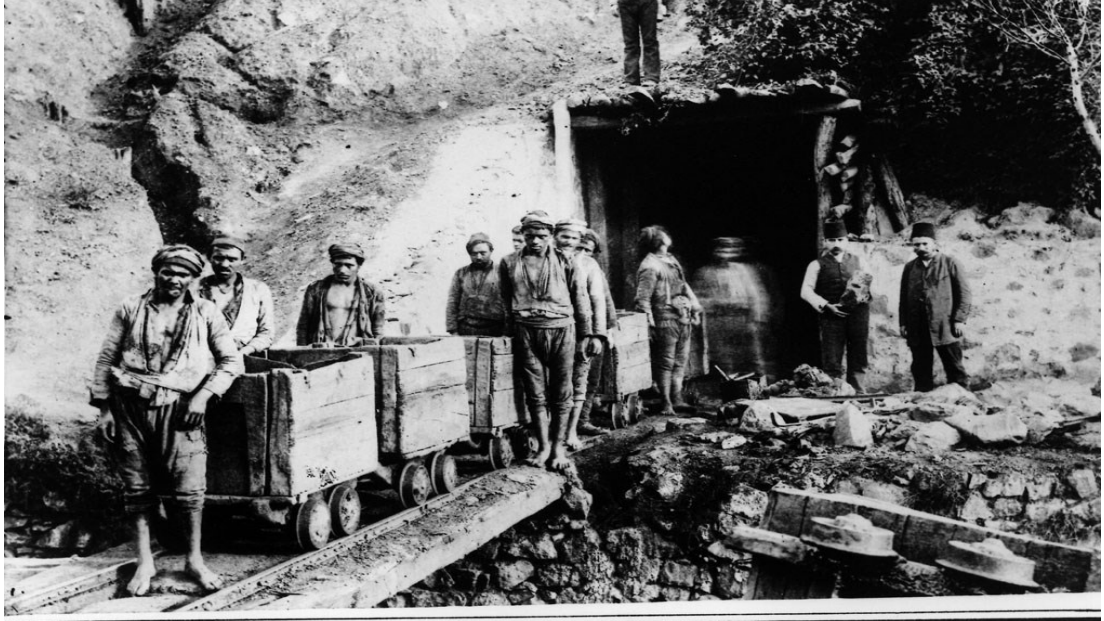
TEPAV (2010), *Madendlerde Yaşanan İş Kazaları ve Sonuçları Üzerine bir Değerlendirme*, (Araştırmacı: Selin Arslanhan ve Hüseyin Ekrem Cünedioğlu), http://bilimakademisi.org/wp-content/uploads/2014/05/1279030826-2.Madenlerde_Yasanan_Is_Kazalari_ve_Sonuclari_Uzerine_Bir_Degerlendirm_e.pdf, (Erişim Tarihi: 22.06.2014).

Toprak, Zafer (1981); "1909 Tatil-i Eşgal Kanunu Üzerine," *Toplum ve Bilim*, Cilt 5, Sayı 1, ss. 141-156.

- Toprak, Zafer (1985a); “Osmanlı Devleti ve Sanayileşme Sorunu,” *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi Cilt 5*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Toprak, Zafer (1985b); “II. Meşrutiyet ve Osmanlı Sanayii,” *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi Cilt 5*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Tuncer, Kadir (1998); *Tarihten Günümüze Zonguldak’ta İşçi Sınıfının Durumu “Kupmanyalar Dönemine Geri Dönüş”*, (Yay. Haz.: Yaşar Selçuk), Göçebe Yayınları, İstanbul.
- Tuncer, Kadir (2012); “Zonguldaklı ‘Rum’ ve ‘Ermeni’ Komşularımıza Ne Oldu?,” *Bayram Gazetesi*, Yıl: 9, Sayı: 16, 19 Ağustos 2012, http://karaemasgazetecilerderneği.com/index_dosyalar/bayramgazetesi2012.pdf, (Erişim Tarihi: 13.05.2014).
- Tutel, Eser (2008); *Şirket-I Hayriye*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- USBM (The United States Bureau of Mines) (1913); *Coal-Mine Accidents in the United States and Foreign Countries*, <http://digicoll.manoa.hawaii.edu/techreports/PDF/USBM-069.pdf>, (Erişim Tarihi: 30.06.2014).
- Varlık, M. Bülent (1981); *Osmanlı İmparatorluğu’nda Madenlerde Çalışma Koşulları Üzerine Bir Deneme*, A.İ.T.İ.A Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Yüksek Okulu Basımevi, İstanbul
- Varlık, M. Bülent (1985); “Osmanlı Devleti’nde Madenlerde Çalışma Koşulları,” *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi Cilt 4*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Yener, Emir (2010); “Buhar ve Zırh Devrimi 1830-1876,” *Toplumsal Tarih*, Cilt 17, Sayı 6, ss. 54-60.
- Y.A. HUS. (Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı), 521/121, 23 R 1326, 25 Mayıs 1908.
- Y.A. RES. (Yıldız Sadaret Resmi Maruzat Evrakı), 38/4, 15 Ş 1304, 7 Temmuz 1887.
- Y. MTV. (Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakları), 68/68, 17 Ra 1310, 9 Ekim 1892.
- Y. MTV. 214/67, 8 M 1319, 27 Nisan 1901.
- Yıldırım, Kadir (2011); “Osmanlı Çalışma Hayatında İşçi Örgütlenmesi ve İşçi Hareketlerinin Gelişimi (1870-1922),” Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yıldırım, Kadir (2013); *Osmanlı’da İşçiler (1870-1922) Çalışma Hayatı, Örgütler, Grevler*, İletişim Yayınları, İstanbul.

- Yüce, Mustafa (1994); “Amele Birliğinin Yeniden Yapılanması,” *Türkiye 9. Kömür Kongresi*, 02-05 Mayıs, Zonguldak, http://www.maden.org.tr/resimler/ekler/7cd30d9088b0185_ek.pdf, (Erişim Tarihi: 05.07.2014).
- Yüce, Mustafa (1993); “*Ücretli İş Mükellefiyet ve Zonguldak Havzası Uygulaması*,” Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yükselen, İ. Hakkı (1998); “Zonguldak Amele Birliği,” *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi Cilt 3*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Zaman, Ekrem Murat (2004); *Zonguldak Kömür Havzasının İki Yüzyılı*, TMMOB Maden Mühendisleri Odası, Ankara.
- Zarakolu, Avni (1958); “Türkiye’nin Maden ve Enerji Ekonomisinde Etibank,” *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 15, Sayı 1, ss. 165-194.
- Zürcher, Erik Jan (2013); *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Fotoğraf 1.3: Kozlu Nam Mevkiide Petri'nin Ocağının Şark Cihetinden Görüntüsü

قوزلۇ نام مەھكەمە بىزىڭ شەرقىي جەنۇبى كۆمۈرىمىز

Coal Miners (2014c), *Sultan II. Abdülhamit Koleksiyonu*, <http://bingweb.binghamton.edu/~coal/website%20materials/abdulhamid/Kozlu,%20workers%20at%20the%20Petri%20mine.jpg>, (Erişim Tarihi: 05.08.2014).

Fotoğraf 1.4: Kozlu Mevkiinde Kılıç Tabir Olunan Kömür Ocaklarından (Aşağı) Kılıç Ocağı'nın Şark Şimal Cihetinden Görüntüsü

قوزلۇ مەھكەمە تەبىئىي دۆلەت كۆمۈرلۈك ئورمانلىرىدا (آشلىق) تەبىئىي دۆلەت كۆمۈرلۈك ئورمانلىرىدا تەبىئىي

Coal Miners (2014d), *Sultan II. Abdülhamit Koleksiyonu*, <http://bingweb.binghamton.edu/~coal/website%20materials/abdulhamid/Kozlu%20Kilic%20mine,%20workers%20and%20supports.jpg>, (Erişim Tarihi: 05.08.2014).

Fotoğraf 1.5: Hallaçyan'ın Domuz Ocağı Oluğu

Coal Miners (2014e), *Orlando Carlo Calumeno Koleksiyonu*, <http://bingweb.binghamton.edu/~coal/website%20materials/calumeno%20scans/Domuz%20mine.jpg>, (Erişim Tarihi: 05.08.2014).

Fotoğraf 1.6: Kozlu Mevkiinde Oluk Başının Garb Cenub Cihetinden Derenin Ağzından Alınan Resmidir

كوزلی موقعتده اولوک باشینا غرب جنوب جهته دوردور اولوک آغزینده الینان رسمدیر

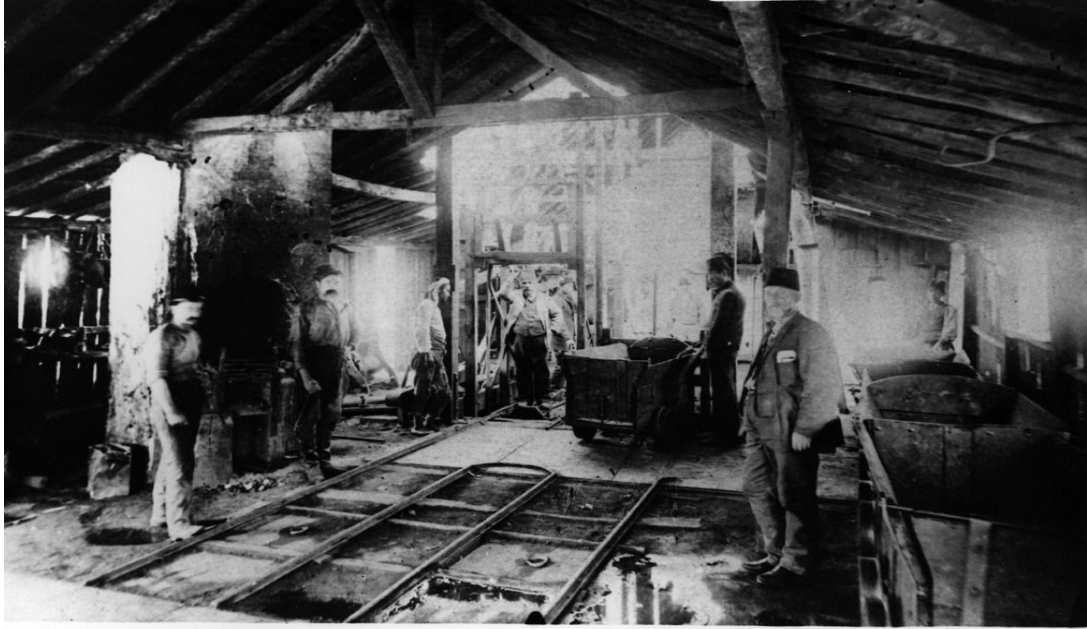
Coal Miners (2014f), *Sultan II. Abdülhamit Koleksiyonu*, <http://bingweb.binghamton.edu/~coal/website%20materials/abdulhamid/Kozlu%20coal%20loading%20pier.jpg>, (Erişim Tarihi: 05.08.2014).

Fotoğraf 1.7: Kozlu Oluk Başına Tren ile Kömür Sevkiyatı

Coal Miners (2014g), *Personel Slides*,
<http://bingweb.binghamton.edu/~coal/website%20materials/personal%20slides/Kozlu%20rail%20coal%20chute.jpg>, (Erişim Tarihi: 05.08.2014).

Fotoğraf 2.1: Kozlu Mevkiinde Giurgiu Kumpanyası'nın Kuyu Tabir Olunan Kömür Ocağının Kuyusu Ağzında Vakii Makine Dairesinin Dahilen Görüntüsü

تورلی مرفعه کورجی قومبا نر سلك قیر تئیبیل اولما ده کورلر دوجا غلک قیر سون خرنده و قوغ ماکنه دتره سلك و غلک تئیبی

Coal Miners (2014h), *Sultan II. Abdülhamit Koleksiyonu*,
<http://bingweb.binghamton.edu/~coal/website%20materials/abdulhamid/Kozlu,%20Giurgiu%20Company%20mine,%20machine%20room.jpg>, (Erişim Tarihi: 05.08.2014).

Fotoğraf 2.4: Zonguldak Limanı ve Yük Yükleme için Kullanılan Vinçler

Coal Miners (2014k), *Orlando Carlo Calumeno Koleksiyonu*, <http://bingweb.binghamton.edu/~coal/website%20materials/calumeno%20scans/Zonguldak%20port,%20conveyer%20belt%201911.jpg>, (Erişim Tarihi: 05.08.2014).

Ek 2: Dilaver Paşa Nizamnamesi'nden Bazı Maddeler

Madde 21: Maden ocaklarına çalıştırılacak amele (kazmacı, küfeci ve direkçi) ler Ereğli sancağından bulunan 14 köyün ahalisine münhasırdır. Bu köylerine yeni nüfus kayıtlarına göre 13 yaşından 50 yaşına kadar olan erkeklerden alil ve sakatları ayırarak sağlamları kayda geçirilerek aşağıdaki usüle göre işe alınırlar (Çıladır, 1994:155).

Madde 22: 21. Maddede bildirilen 3 sınıftan kazmacıların, maden ocaklarında çalışmaları Ocak sahipleri ile anlaşarak liyakatine göre ücretle istihdam olurlar (Çıladır, 1994:155).

Madde 23: Bir kazmacı çalıştığı ocakta daimi surette kalmayabilir. Hangi ocak sahibinden ziyade ücret alabilirse o madenci maiyetine girebilir (Çıladır, 1994:155).

Madde 27: maddGerek kazmacı gerek amele 24 saat zarfında 2 nöbet işleyecektir (Çıladır, 1994:156).

Madde 45: Maden Padişahın mülkü ve malı olduğundan kömürü idareden başka bir yere satamaz. Kömür fiyatının artırma ve eksiltmesi de Bahriye Nezareti'nin müsadeseine bağlıdır (Çıladır, 1994:160).

Madde 63: Madende çalışmak üzere dışarıdan gelen madenci, kazmacı, v.s. elinde bulunan evrakla evvela Ereğli hükümetine başvuracak ve maden idaresine yazılmış ilmuhaberle müraccaat edecek ayrıca muteber bir kelif gösterecektir... Aksi halde madende oturması ve çalışması kabil olmaz (Çıladır, 1994:163).